

kültür ve iletişim
culture and communication

1999 2(2)
YAZ • SUMMER

kültür ve iletişim

culture and communication

1999 2(2) Yaz - Summer

ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayınlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir. ki eleştirelliği, aklın sınır ve imkanlarının araştırılması yolunda her türlü dogma karşıtlığı olarak tanımlar. ki'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerildiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların kesişim noktalarından doğacak arayışlara açıktır. ki "hakemli" bir dergidir; dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirilmeye alınır. ki yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır. ki'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

Editör Editör
Halil Nalçaoğlu

Yayın Kurulu Editorial Board
Sevda Alankuş Kural
Bülent Çaplı
Ayşe İnal
Ahmet Tolunguç

Editör Asistanları Editorial Assistants
Meltem Ağduk Gevrek
Sevilay Çelenk
Zerrin Ertan Keskin

Tasarım Design
m.Sobacı

Uluslararası Değerlendirme ve Danışma Kurulu
International Review and Advisory Board

Ackbar Abbas, *University of Hong Kong, ROC*
Brianke G. Chang, *University of Massachusetts, USA*
Kuan-Hsing Chen, *National Tsing-Hua University, Taiwan*
George Gerbner, *Temple University, USA*
Lawrence Grossberg, *University of Illinois, USA*
Michael Morgan, *University of Massachusetts, USA*
R. Radhakrishnan, *University of Massachusetts, USA*

ISSN 1301-7241

kültür ve iletişim - culture and communication

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Cebeci 06590 Ankara Turkey

tel: (90.312) 362 20 24

fax: (90.312) 362 27 17

e-mail: ki@media.ankara.edu.tr

web: www.ankara.edu.tr/ilef/ki/

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı
Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Süleyman Coşkun

Vakıf adına Yayın Koordinatörü:
Abdülrezak Altun

Baskı: Ümit Yayıncılık

kültür ve iletişim Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Mezunları Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.

Copyright © 1999 kültür ve iletişim. Tüm hakları saklıdır.

İ ç i n d e k i l e r

5

Editörden...
Halil Nalçaoğlu

15

Eski Çağlar ve İlk İmparatorluklardaki
Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme
İrfan Erdoğan

47

Reproducing Ethnicity and Cultural Identity in Diaspora
Talip Küçükcan

63

Geleneksel Yayıncılığa Alternatif Bir Medya Modeli Olarak
İnternet Yayıncılığının Konumu ve Önemi

Erdal Dağtaş - Gökhan Derelioğlu

101

İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci
Nur Betül Çelik

129

Spying on the Margins: George Smiley and Pug Henry
William M. Hawley

147

Değini:

7. Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Kongresi
Meltem Ağduk Gevrek

151

Kitap Eleştirileri

Çokkültürcülük • Devlet Söyleminde Kürt Sorunu • Media Discourse •
Öküzün A'sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi

Editörden...

Dördüncü sayımızı yine beş özgün çalışma ile okurların beğenisine sunuyoruz. Birinci makale İrfan Erdoğan'a ait ve "Eski ağlar ve İlk İmparatorluklardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlığını taşıyor. Dergi-mizde daha önce de bir yazısı yayımlanan Erdoğan bu alış-masında günümüzün egemen iletişim paradigmasının da-yattığı bir dizi nkabl eleştiriyor. Bu nkabllerin zerin-de durduğu teknolojik-determinist varsayım, pek çok tekno-lojik determinizmde olduğu gibi, teknolojiyi içinde doğduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamdan soyutlayıp, kendi içinde bir değer olarak alır. Bu durumda teknoloji ürünleri toplumu dönüştürme gücü, yani devrimci potansi-yeli olan yarı-fetiş bir kimliğe brnrlenir. İletişim bağlamın-da böyle bir nkabl ve varsayımdan hareket edilirse, karşı-mıza iletişim tarihini teknolojik buluşlar tarihine indirgeyen ve bu tarihe paralel bir kültürler hiyerarşisi oluşturan anlatı-lar çıkması kaçınılmazdır. Erdoğan'ın çalışması bu anlatıyı az rastlanan bir netlikle eleştiriyor.

Dördüncü sayının ikinci makalesi elimize İngiltere'den ulaştı. University of Warwick, Centre for Research in Ethnic Relations'ta "research fellow" olarak çalışmalarını sürdüren Talip Küçükcan, "Reproducing Ethnicity and Cultural Identity in Diaspora" başlıklı makalesinde Londra ve Berlin'de yürüt-tğ alan araştırmasının sonuçlarını özetliyor. Türk ve Ms-

Halil Nalçaoğlu

Editör

lüman kimliklerinin diasporada yeniden üretilme dinamiklerini konu edinen çalışmanın iki önemli boyutu dikkat çekiyor. Bunlardan ilki Batı'da yaşayan ama Batılı-olmayan kimliklere bakarken adına "uyum problemi" diyebileceğimiz ve bu konudaki pek çok araştırmaya egemen olan perspektifin dışına çıkılması. Avrupa'nın giderek artan bir hızla çok-ırklı, çok-kültürlü ve çok-dinli bir coğrafyaya evrilmesi kimlik politikaları anlamında "çok-sorunlu" bir Avrupa coğrafyasının oluşumu anlamına geliyor. Kuşkusuz Avrupa'nın bu yeni yüzünün içerdiği sorunların sorumluluğu sadece "sonradan gelenlere" yüklenemez. Küçükcan'ın araştırması *Kültür ve İletişim*'in üçüncü sayısında yer alan Aykut Çelebi'nin makalesindeki "kamp" sorunsalını görgül bir araştırma ile örneklerken, İngiltere'de Türk/Müslüman kimliğinin her türlü "dış etmene" karşın yeniden üretildiğini ortaya koyuyor. Makalenin ikinci önemli boyutu ise bir anlamda çağdaş kimlik tartışmalarının ürettiği temel bilgilerden birine karşılık geliyor: Kimliklere verilen isimler genellikle bu kimliğin oluşturduğu grubun dışında kalan başka (öteki) bir grubun totalleştirici bakışının izlerini taşır. Bu anlamda bir İngiliz'in "müslüman" ya da "Türk" dediği zaman kastettiği kitle, kendi gözünde kendi kişisel deneyimleriyle şekillenmiş bir totaliteye karşılık gelirken, gerçekte ancak farklı *Müslümanlıklardan* ya da farklı *Türklüklerden* söz edebiliriz. Küçükcan yazısında bu gerçeği Türkiyeli/Kıbrıslı Türk ayrımında gözlemliyor ve okurların dikkatine sunuyor.

Dördüncü sayımızın üçüncü makalesinin yazarlarından birine ki okurlarının aşına olduklarını hatırlatmak istiyorum. İkinci sayımıza Serhat Kaymas'la birlikte katkıda bulunan Erdal Dağtaş bu kez Gökhan Derelioğlu ile birlikte hazırladıkları "Geleneksel Yayıncılık Karşısında Bir Alternatif Medya Modeli Olarak İnternet Yayıncılığının Konumu ve Önemi" başlıklı çalışmalarıyla okurların karşısına çıkıyor. Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere yazarlar iletişim alanında son yılların en çok tartışılan konularından olan "İnternet yayıncılığı" konusunu değerlendiriyorlar. Makalenin en

ilgi çekici yanı, kuşkusuz, İnternet'i kendinden menkul bir gerçeklik ve demokrasinin mucize ilacı gibi ele almak yerine, bu "yeni" *medium*'un mevcut siyasi yapılanmalara entegre olduğu perspektifinin yeğlenmesi. Bu konuda sık sık yapıldığı gibi "bilimsel" olmak adına tarafsızmış gibi yapmayan yazarların, değerlendirmelerinde kendi yaklaşımlarını politik anlamda netleştirmeleri kanımca son derece olumlu ve sonraki tartışmalara zemin hazırlayan bir tutum.

Kültür ve İletişim dördüncü sayısında kuram ağırlıklı bir çalışmaya yer veriyor: "İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci." Nur Betül Çelik'in bu çalışmasını iki boyutta ele alınabileceğini düşünüyorum. Bu iki boyut aynı zamanda Çelik'in makalesini özgün kılıyor. Makale, öncelikle, Althusser ve Gramsci gibi marksist yazının iki önemli ismini birarada ve her iki kuramcının "özne" kavramına yaklaşımları açısından değerlendiriyor. Çelik'in analizinin kuramla, özellikle marksist kuramla ilgilenenlerin ilgisini çekeceğini düşünüyorum. Söz etmek istediğim ikinci önemli boyut felsefe tarihi kadar eski bir problemle ilgili. Çelik, Althusser ve Gramsci okumasında "iki yazarın eserlerinin farklı bir özne kavrayışının kuramsal temellerini" barındırdığını iddia ediyor. Bu önemli iddia, her iki yazarın özne ve ideoloji üzerine yazdıklarının titiz serimlenmesinde giderek netleşiyor.

Dördüncü sayıda yer alan son makale elimize oldukça uzun bir süre önce ulaşmış olmasına karşın ancak şimdi yayımlanabiliyor. Dergimize Santa Barbara, California'dan katkıda bulunan William Hawley makalesinde casus romanı meraklılarının yakından tanıdıkları iki karakteri, George Smiley ve Victor "Pug" Henry'yi ele alıyor. Bir edebiyat türü olarak casus romanları ile "gerçek diplomasi" ilişkisi, bilimkurgu türü ile "gerçek bilim" ilişkisini andırıyor. Bu kurgu-gerçek ilişkisinde yazarların (Wouk ve Le Carré) kişisel yetenek ve bilgi birikimlerine indirgenemeyecek bir boyuttan söz edebiliriz. Bir yandan gerçek "espionaj" *öyküleri* gündelik dilde kurguymuş gibi anlatılırken öte yandan kimi kurgu

casusluk öyküleri çeşitli çevrelerde gerçek muamelesi görebiliyor. Hawley "Spying on the Margins: George Smiley and Pug Henry" başlıklı makalesinde okurlarını bu iki yamaç arasında zevkli bir gezintiye çıkarıyor.

Kültür ve İletişim bu sayı ile dört sayı yayımladığı ikinci yılını doldururken benim de iki yıldır yürüttüğüm editörlük görevim sona eriyor. Beşinci sayıdan itibaren iki yıl süre ile Yazı Kurulu üyelerinden Doç. Dr. Ayşe İnal editör olarak görev yapacak. Böyle bir noktada iki yıl boyunca yapılanlara kısaca göz atmak uygun olur diye düşünüyorum.

Kültür ve İletişim elinizde tuttuğunuz dördüncü sayısı ile iki yıldır alçakgönüllü ve ilkeli bir akademik yayıncılık anlayışıyla yoluna devam ediyor. Aslında "alçakgönüllü olmak" o kadar da bizim tercihimiz değil. Hatta "alçakgönüllü" olmamız "iddialı" olmadığımız anlamına gelmiyor. Özellikle dağıtım güçlükleri nedeniyle istediğimiz heryere ulaşamamız en önemli sorunumuz. Öte yandan kurumsallaşmış bir akademik yayın olmak için en çok neye gereksinimimiz olduğunu biliyoruz: zaman. İki yıl boyunca katettiğimiz yola baktığımızda dergimizin giderek belli bir kimlik kazandığını, sosyal bilimler, insan bilimleri ve özellikle iletişim alanlarında çalışan akademisyenler tarafından tanındığını görüyoruz. Ancak yine de bu alanlarda üretilen akademik çalışmalar rutin olarak yansıtan bir "normal bilim dergisi" olma hedefimize tam olarak ulaşabilmek için dağıtım sorunumuzu çözmemiz ve kendimizi daha iyi tanıtmamız gerekiyor. Anılan zaman zarfında 7'si İngilizce toplam 21 makale, 1 değini ve 15 kitap eleştirisi yayımladık. Yayımlanan yazılara baktığımızda uzmanlıkları "İletişim"le sınırlı olmayan, oldukça zengin bir yazar yelpazemiz olduğu gözleniyor.

Birinci sayımızda İletişim alanının önemli isimlerinden George Gerbner'in "The Stories We Tell" başlıklı çalışmasıyla başladığımız yolculuk, "iletişim" kavramının geleneksel ola-

rak farklı disiplinlerin ilgi alanında yer alan konuların altyapısını oluşturduğunu belgeleyen dönemeçlerden geçerek ilerledi, ve ilerlemeye devam ediyor. Bu boyutuyla disiplinlerarası bir dergi kimliği sergileyen *Kültür ve İletişim*'de yer alan ve epistemolojik olarak farklı disiplinlerin kesiştikleri noktada konumlanan, ya da iletişim alanının sınırlarının genişliğini örnekleyen bazı makalelere özellikle dikkat çekmek istiyorum: Eyüp Özveren'in birinci sayımızda yer alan "Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Kervan Ticareti" yazısının iletişim boyutu iktisat ve dilbilimin örtüştükleri noktada, "alış-veriş" (*exchange*) kavramı yardımı ile oluşuyor. İkinci sayımızda yer alan iki makale kültür alanının özerkliğine dair ezelden beri varolan bir tartışmanın iki kutbunu yansıtıyor. Barış Çakmur "Kültürel Üretimin Ekonomi Politikası" başlıklı çalışmada kültür tüketimini kendi içinde (makro yapılarla ilişkilendirmeden) inceleyen araştırma programlarının yapısal olarak eksik kalacağına işaret ederken, Mutlu Binark ve Peyami Çelikcan "Mahremin Müzakereye Çağırılması ve Yıldı Örneği" yazılarıyla kamusal alanın demokratikleştirilmesi sorunsalına televizyon programları aracılığıyla mahremin kamusal alanına olgusundan yola çıkarak yaklaşıyorlar. Bu iki çalışma ve bir ölçüde Greg Lee'nin "*Chineseness and MTV*" makalesi kültür çalışmaları alanının olanak ve sınırlılıklarını anlamak açısından önemli bir yelpaze oluşturuyor. Üçüncü sayımızda Çiler Dursun "Behice Boran'ın İletişim Alanına Katkıları" makalesi ile Behice Boran'ın genellikle sosyoloji alanı içinde değerlendirilen çalışmalarının daha zengin okumalara açık olduğunu gösteriyor.

Dergi ikinci yılını doldurana kadar pek çok hata yapıldı. Bu hataların sorumluluğu elbette herkesten önce editöre ait. Sanırım hata yapma potansiyelimizin önemli bir bölümünü üçüncü sayımıza ayırdık. Aşağıdaki sayfalarda bu önemli hataların düzeltmelerini bulabilirsiniz. Tayfun Atay dostumuzdan özellikle özür dilemek istiyorum. "Uçurduğumuz" dipnotlarını aşağıda yayımlıyoruz.

Görevi bırakırken dergiyi "gerçekten çıkararak" kişilere, editör asistanlarına, Hakan Tuncel, Meltem Ağduk-Gevrek ve Sevilay Çelenk'e teşekkür etmek istiyorum. Meltem ve Sevilay görevi son sayıda beraber çalışmaya başladığımız Zerrin Ertan-Keskin'e ve beşinci sayıdan itibaren editör asistanlığına başlayacak olan Mine Gencel-Bek'e devrediyorlar. Zerrin ve Mine'ye, ve yeni editör Ayşe İnal'a başarılar diliyorum.

Üçüncü Sayı Düzeltmeleri

- Yazarlarımızdan Çiler Dursun'un soyadı yanlışlıkla Keleş olarak çıkmıştır. Düzeltir, kendisinden ve okurlarımızdan özür dileriz.

- Aykut Çelebi'nin "Modernin "Yasası" Olarak Kamp': Şiddet ve Politika Üzerine Bir Değerlendirme" makalesinin başlığının ilk bölümü tırnaksız yayımlanmıştır. Düzeltir, kendisinden ve okurlarımızdan özür dileriz.

- Tayfun Atay'ın "Suriye'de Esad Rejimini Biçimleyen Koşullar ve Etmenler" adlı makalesinin dipnotları aşağıdadır. Kendisinden ve okurlarımızdan özür dileriz.

1. Dipnot:

Sayfa 45, 5. Satır, "söylüyoruz" kelimesi ile biten cümle. *Su meselesinin Türkiye-Suriye ilişkilerinin seyrine etkisi ve muhtemel gelişme seçenekleri üzerine kayda değer nitelikte, "sakin" ve dengeli bir değerlendirme olarak bkz. Cihansız 1995.*

2. Dipnot:

Sayfa 46, 7. Satır, "kazanmışlardır" kelimesi ile biten cümle. *Samir al-Khalil'in Irak rejimine tanımlamak için kullandığı "Korku Cumhuriyeti" tabirinin büyük ölçüde Suriye için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Tabii ki her iki ülke*

rejiminin bu açıdan derece farkı yaratan bir takım özgülüklere sahip oldukları da gerçektir (bkz. al-Khalil 1989). Bu konuda ayrıca dipnot 8'e bkz.

3. Dipnot:

Sayfa 46, 15. Satır, "çalışacağım" kelimesi ile biten cümle.

Bu çalışmada Suriye'nin özellikle Arap-İsrail ilişkileri merkezinde seyreden ve tabii ki ülkenin "içerisinde" olup bitenleri hem etkileyen hem de hem de onlardan etkilenen dış ilişkileri analiz-dışı bırakılmış, bunlardan sadece iç gelişmelere ilişkin olarak, gerektiği durumlarda söz edilmiştir.

4. Dipnot:

Sayfa 46, 33. Satır, "bıraktılar" kelimesi ile biten cümle. *İngiltere ve Fransa'nın Orta-Doğu'yu yeniden biçimleme düşüncesinin tohumları 1916 Sykes-Picot Mutabakatı'nda atılmış olup, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu mutabakat ışığında bölgede Suriye, Filistin, Lübnan ve Irak gibi manda hükümetleri her iki devletin iradesiyle oluşturulmuştur. Tek istisna Ürdün'dür. Fransa Suriye'den Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı kovup, Savaş içinde söz verildiği üzere bir Arap Emirliği kurulması umutlarına son verirken, İngiltere ise Filistin'de bir manda yönetim oluştururken, Ürdün'ün, bulunduğu konum itibarıyla (Irak ve Körfez arasındaki "köprü" pozisyonu) stratejik önem taşımakla birlikte toplumsal ve ekonomik açıdan, orada da bir manda idaresi oluşturma konusunda isteksizlik yaratılmıştır (Dann 1984:1-2).*

5. dipnot:

Sayfa 49, 16. Satır, "Partisi'dir" kelimesi ile biten cümle. *"Ulusal Blok" hareketinin bölünmesiyle ortaya çıkan bu iki partinin yanısıra, Fransız Mandası döneminde boy gösteren birkaç parti arasında, Antun Saada tarafından kurulan ve dönemin konjonktürünü Suriye yerelinde yansıtan ırkçı-faşist eğilimli Suriye Milliyetçi Partisi, Ekrem Havrani*

12. Dipnot:

Sayfa 61, 35. Satır, "1989: 13)" ile biten cümle.
1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali için bkz. *Odeh* 1986: 301-324.

13. Dipnot:

Sayfa 62, 8. Satır, "(Hiro, 1989: 99)" ile biten cümle.
Müslüman Kardeşler'in etkinliklerinden kaynaklanan tehditle baş etme yolunda Esad rejimi, İran-İrak Savaşı'nda İran'ı desteklemesi nedeniyle dışlandığı Arap Dünyası'yla ilişkilerinin iyileştirme yoluna gitmiş, bunu da özellikle İsrail'e karşı askeri bir hasım olarak duruşuyla sağlamıştır (bkz. *Hopwood* 1988: 65-72).

14. Dipnot:

Sayfa 62, 12. Satır, "(Hiro, 1989: 103)" ile biten cümle.
Esad 1985'te üçüncü, 1991'de dördüncü ve geçtiğimiz günlerde yapılan seçimlerle de sonuncusuna göre de beşinci kez rakipsiz olarak devlet başkanlığı pozisyonunu korumuştur.

Eski Çağlar ve İlk İmparatorluklardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Bu niteliksel çalışma, eski çağlarda, özellikle Anadolu'daki egemen iletişim biçimleri üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın temel yaklaşımı, egemen iletişim paradigmasının, iletişim ve tarih bakış açısının eleştirisidir. Eleştirisi yapılan bu paradigmanın önkoşulları olarak da aşağıdakiler öne sürülür; (a) iletişim tarihi, tüm insanlığın yararı için bir seri çizgisel teknolojik "devrim" oluşturmuştur, (b) eski çağların iletişim araçları toplumların uygarlıklarının sembolleri olmuştur ve (c) iletişim teknolojileri toplumsal değişimin etkili kaynakları olarak kabul edilmişlerdir. Böylece teknolojik yapılar ve teknolojiler toplumsal oluşumda yer alan her bireye ait nötr varlıklar olarak sunulurlar. Bu çalışma, alternatif bir yolu izleyerek, eski çağlardaki toplumsal oluşumlarda egemen iletişim biçimlerinin ortaya çıkışlarını ve işlevlerini eleştirel bir bakış açısından tartışacaktır.

İrfan Erdoğan
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

A Qualitative Evaluation of Dominant Communication Modes in Ancient Ages and First Empires

Abstract

The present qualitative research focuses on the communication in the ancient ages emphasizing especially Anatolian region. The basic approach of the research is critical of mainstream communication tradition's view of communication and history therein (a) communication history becomes series of linear technological "revolutions" for the benefit of all human race, (b) communication artifacts of old ages become symbols of civilisations, and (c) communication technologies are considered influential sources of societal changes. Thus, technological structures and technologies are presented neutral entities belonging to every one in social formation. Following an alternative path, the present research critically discusses emergence and functions of communication modes in ancient social formations.

Eski Çağlar ve İlk İmparatorluklardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme

Giriş

Sorun ve Kuramsal Çerçeve

İletişim genellikle Lasswellci formülden hareket edilerek tanımlanıp incelenir. Bu tür incelemeler, insanın örgütlü yaşamındaki baskın güç yapısı, egemenlik ve mücadele ilişkilerinden yoksun bir karaktere sahiptir; iletişim anı ve süreci, insan, tarih ve bu tarihe egemen özelliğini veren toplumsal üretim biçiminden soyutlanır; iletişim, en iyi biçimiyle sosyal ilişkideki "psikolojik bireye" indirgenir; buna "sosyal" eklenir ve algılar, tutumlar, davranışlar ve inançlar bu mikro seviyedeki görünümüleriyle gözlemlenerek değerlendirilir ve sonuçlar çıkarılır. İletişim tarihi, kronolojik çizgisel gelişimde, belli zamanlarda belli mucitler tarafından icat edilen ve insanlığın tümüne mal edilen teknolojik araçların tarihi olarak sunulur. Teknolojik araçlar, iletişimi ve iletişimdeki insanı biçimlendiren egemen faktör yapılıdır. Karşılıklı görevsel bağımlılık içinde yaşayan global bir dünya ve bu globaliğin post-modern düşünüyü ve yaşam biçimi oluştuğunu ileri süren iddialarla, sahte/yanıltıcı nedensellik ilişkileri kurulur. Bu iddialarda göz önüne alınmayan gerçeklerden en önde geleni, tarihin ve iletişim araçlarının kendi başlarına hiçbir şey yapamayacaklarıdır; geliştirdiği ve değiştirdiği teknolojiyle tarihi yapan insandır (Marks, 1969). Tarih, insanın tarihi ve iletişim araçları da McLuhan'ı tanımlamadaki "insanın beyninin" ve "elinin" uzantısının ötesinde toplumsal üretimin bütünleşik bir parçasıdır. Kendi tarihini yapan insan, bu yapışı kendini içinde bulduğu koşullara göre, bu koşulları koruyarak ve değiştirerek yapar. Dolayısıyla, iletişim araçları-

nın "bağımsız" değişken olarak rol oynaması, tümüyle, bu araçların insan ve örgütlü koşulları içinde yeniden ele alınıp, ona göre yeniden değerlendirilmesi gerekir. Bu ele alış da, kaçınılmaz olarak, iletişim araçlarının toplumsal üretim yapıları içinde değerlendirilmesini, örneğin kapitalist yapılar inceleniyorsa, mülkiyet yapısı ve ilişkileri içinde incelenmesini zorunlu kılar. İletişimin, örgütlü yaşamın toplumsal üretim biçimi ve ilişkileri, egemenlik ve mücadele koşulları içinde incelenmesi ve anlamlandırılması gerekir. Örneğin, İranlıların eski çağlarda ana-yollar boyu kurdukları iletişim zinciri, İran toplum yapısının hükmettiği topraklarda kurduğu dış-egemenlik iletişim sistemini anlatır. Hitit ve Sümerlerin yazıtları Hitit ve Sümer medeniyetini anlatırken, aynı zamanda iç-egemenliğin iletişimini heceler.

Schiller'in deyimiyle, teknoloji, çoğu kez örgülenmede ve gücün dağıtımında değişmelere katkıda bulunan, egemen sosyal güç sistemine hizmet eden sosyal inşadır (Schiller, 1976:51). İletişim medyası, ilk kültürlerin sözlü geleneğinden, farklı yazma ve basma biçimlerinden geçerek zamanımızdaki elektronik medyaya kadar, bütün sosyal örgütlenmelerin çalışmalarının bütünleşik bir parçası olmuştur. Bir toplumu iletişim/tarih perspektifinden anlamaya çalışmada, egemen medya doğal özellikleri bakımından düşünülmelidir (Innis, 1951). Fakat, bu düşünme, egemen medya tarafından kullanılan biçimin değerlendirilmesiyle birlikte olmalı ve aynı zamanda, iletişim (ve kültür) araştırması, egemen medyanın üretim ve örgütsel çerçevesini çevreleyen ekonomiye dayandırılmalıdır.

Amaç ve Önem

Bu niteliksel inceleme, yukarıda sunulan sorun ve kuramsal çerçeveden hareket ederek, eski çağlardaki egemenlik iletişimi üzerinde durmaktadır. İncelemenin yapılmasının gerekçesi en azından iki yanlıdır: Birincisi, bu kuramsal çerçeveye, eski çağlarda (ve elbette günümüzün) iletişimin incelemesinin Türkiye'de yok denecek kadar az (örneğin, Alemdar'ın 1981'deki incelemesi) olmasındandır. İkincisi ise, eskiyi sunan yabancı incelemelerin büyük çoğunluğunun (a) iletişimi kronolojik icatlar (iletişim devrimleri) silsilesi içinde alması, herkese mal etmenin ötesine geçilmesi ve (b) iletişim teknolojilerinin insan psikolojisi, toplum ve toplum değişiminde belirleyici bir karaktere sahip olduğu anlatımlarının ötesine geçilmesi gereğinden doğmaktadır. Bu bağlamda, bu incelemenin amacı eski çağlardaki örgütlü insan yapılarındaki iletişimin, egemenlik yanına (egemen iletişim biçimlerinin üretilmesine) ve egemenliğin iletişimine (egemenliği meşrulaştıran ideolojik biçimlendirmelere) eğilerek, Türkiye'de bir başlangıç yapmaktır.

İletişimin İnsan Yaşamındaki Konumu

İnsan kendi yaşamını nasıl ifade ediyorsa, odur: Ne olduğu, bu nedenle, hem ne ürettiği hem de nasıl ürettiğiyle çakışır. Üretim ise insanların birbiriyle ilişkisini önceden-varsayar (Marks, 1969:7, 8). İlişki ise ancak iletişimle olabilir. Dolayısıyla, neyi nasıl ürettiğiyle kendini ifade eden insan, bu ifadeyi ancak ve ancak iletişimle gerçekleştirebilir.

İnsan yaşamındaki her şey, fiziksel varlığını, kendine bakma, dinlenme ve beslenmeyle sürdürme biçimleri; kendini ve toplumu üretme araçları silsilesi; araç yapma ve kullanma becerileri ve ustalığı; giysi; ev; örgütlenme; bilgi elde etme ve tutma; fikirler; inançlar; iletişim biçimleri; iletişim araçları ve bunları kullanış tarzları sürekli bir sosyal hareketin ve değişimin öğeleridir. Dolayısıyla, iletişim, insanın yaptığı tarihsel sosyal gelişme süreçlerinin fonksiyonudur. Değişim süreci içinde, sosyal gelişmenin belli bir anında o zamana kadar geliştirilmiş tekno-

lojik araçlar ve ilişkiler ya ortadan kaldırılır ya da egemenlik ilişkileri içinde biçim ve pozisyon değişikliğine uğrarlar (Erdoğan, 1997; Siegelau, 1979:11; Engels, 1876).

İlk Yapılar ve İletişimin Başlangıcı: Sesten Diyaloğa

İlk topluluklar ve üretim

İlkel üretim biçimleri kendilerine özgü çeşitlilikler gösterir. Marks, *Alman İdeolojisi*'nde (1969:9-12) ve *Kapital*'de (1973:471-514) bu biçimlerin ilkinin orijinal kavimler veya doğal toplumlar olarak nitelendiğini. İkinci grubu ise, kavimin liderinin üretimi örgütlediği ve doğayı kullanımı kontrol ettiği akrabalık toplumu olarak tanımlamıştır. Bu ilk sosyal biçimler sınıfsız, toplumsal kararların kolektif olarak alındığı, devlet mekanizmasının olmadığı ve dolayısıyla toplumu örgütlü baskıyla yönetme olanığının bulunmadığı, akrabalık ve küçük kavim ilişkisine dayanan üretim tarzlarıydı. Toplumsal işbirliği (a) üretim araçlarının ortak sahipliğine veya kullanımına; (b) bireyin kavmine ve birincil gruba (aile ve akrabaya) doğal bağlılığında dayanıyordu. İnsan kendi temel gereksinmelerini doğadan (diğer insanlardan değil) sağlamak için uğraştı. İnsan, yaşadığı dünya ile iletişiminde ihtiyaçlarına cevap ararken kendi çevresini yaratıcılığının materyalleşen gerçekliği yaptı. Böylece, çalışarak, çevresini yapay-değişime uğrattı. Yiyeceğini, giyeceğini ve barınağını üretti. Bu dünyada ve dünya ile olan üretim ilişkisinde, kendi gerçeğini ve bilinç yapısını da biçimlendirdi. Bu koşullarda insanlararası iletişim egemenlik veya dönüşüm biçiminde değil, özneler arasındaki diyalog biçimindedir.

Öncelikle iklimi ötesine geçişte, meyvelerin, sebzelerin ve etin yiyecek olarak kullanılması ve ateşin insan yaşamına görevsel araç olarak katılmasıyla, toplayıcılık, avcılık araçları ve iletişim tarzları gelişmeye başladı. Ok ve yayın avlanma aracı olarak geliştirilmesiyle, avlanma "modernleşti." Akarsuları takip ederek veya akarsular çevresinde yerleşerek, göçebe ve yerleşik gruplar oluştu. Doğuda hayvanların evcilleştirilmesi ve

Batıda sulama ile yenilebilir bitkilerin ekilmesi, güneşte kurutulmuş briketlerin ve taşların ev yapımında kullanılması yerleşik yaşamı toprağa daha çok bağladı. Bu yeni üretim tarzı ile birlikte insanın kendini ve süreçlerini anlatması gereği de doğdu; kendisiyle ve dış dünyayla ilişkisinin iletişimi de bu üretimden çıkıp gelen yeni nitelikler kazandı.

İletişimin İlk Çağı ve İlk Diller: İşaretler ve Sinyaller

Antropolojik verilerin yetersizliği ve yorum farklılıkları gibi nedenlerle dünyada insanın ilk ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Günümüzde bu alanda yaratılış ve evrim kuramı olmak üzere iki temel egemen yaklaşım (açıklama) biçimi vardır. Her iki yaklaşım içindeki açıklamalar da belirgin ve apaçık gerçekler olarak kendini göstermemekte ve yetersiz kalmaktadır. Yaratılış kuramı, metafizik olarak nitelenir ve geçerliliği tümüyle sorgusuz inanmaya dayanır. Evrim teorisi ise biyolojik dönüşüme dayanır ve kesin kanıtları da her zaman yoktur. Bazı durumlarda kanıtlar, "benzetmeler" ve bulguların kuramsal çerçeveye sokulmasından pek öteye gitmemektedir. Evrimci açıklamaya göre, insanın ilk benzerleri *Antropoid Şebekler* olarak 20-30 milyon yıl kadar önce dünyada görülmüşlerdir. Örneğin *Proconsul Africanus* ve *Kenyapithecus Africanus* adı verilen yaratıkların 25 milyon yıl kadar önce ortaya çıktığı hesaplanmaktadır. Antropologlar, bulguları anlamlandırarak insanların gelişmesini "iki ayak üzerinde yürüyen" ve sonra "elleriyle araç yapan ve aracı kullanan" *Pekin İnsanı*, *Java insanı*, *Neanderthal adamı*, *Cromagnon adamına* doğru geliştiğini belirtirler.

İnsanın dünyada ilk olarak ne zaman görüldüğü sorusuna bitişik olarak, iletişimin ne zaman başladığı sorusu gelir. Buna cevap oldukça kesindir. İnsanın ortaya çıkışıyla birlikte insanın kendisiyle ve fiziksel çevresiyle iletişimi başlamıştır, çünkü insan biyolojik olarak yoğun ve karmaşık bir iletişim ağından oluşmuştur. Bu biyolojik iletişim-bütünü aynı zamanda "biyolojik-kendini" sürdürme çabası nedeniyle, zorunlu olarak kendisiyle ve çevresiyle iletişimde bulunacaktır. Bu, varoluşun kaçır-

ılmaz bir kuralıdır. Bu iletişimin başlangıç şekli belki de biyolojik yaşamını gerçekleştirme ve sürdürme dürtülerinin ve duygularının egemen olduğu bir biçimdir. Örneğin, açtır ve bu açlığı hisseden insan, hem bu "açlığı hissetme sürecinde" hem de "bu açlığı giderme yollarını" arama ve bulmada kendi kendisiyle ve dış dünyasıyla iletişime girer. Aksi halde biyolojik varlığını sürdürme olasılığı ortadan kalkar. Bunun anlamı oldukça açıktır; iletişim varoluşun zorunlu gereğidir.

İnsanların ne zaman ve neden birlikte yaşamaya başladığı da kesin olarak belli değildir. "Ne zaman" ile ilgili sunumlar antropolojik bulgularla tahmin edilir. "Neden birlikte yaşadıkları ise" insanın kendi fiziksel yapısına ve çevre koşullarına bakarak açıklanır. Neden olarak belirtilenlerin başında (a) insan bebeğinin uzun zaman bakıma ihtiyaç olması ve bu nedenle eşler arasında uzun birlikteliklerin gerekliliği varsayımı ve (b) dış tehlikelere karşı beraberlik zorunluluğu gelmektedir. (Childe, 1967:16). İnsanlar, toplu yaşam ile günlük faaliyetleri yürütmek için amaçlarını, tecrübelerini, istemlerini, ilişkilerini, kendilerine ve kendileriyle birlikte olanlara "anlatmak" ve yürütmek zorundadır. Bu da ancak kişilerarası iletişimin sağlanması ve geliştirilmesiyle gerçekleşebilir. Dolayısıyla, birlikte yaşayan insanlar, birbirlerini anlamak ve yaşam süreçlerini açıklamak için çeşitli iletişim araçları kullanmış ve anlam iletiminde bulunmuşlardır. Bu nedenle her topluluk, yaşadıkları koşullara göre, kendi "dilini" (sadece kelime ve sözcük kullanımı anlamına değil) geliştirmiştir. Bu geliştirilen dil, o insan grubunun yaşam koşulları için görevsellik anlamı taşır. Bunun yanısıra diğer gruplarda da farklı dillerin gelişmesi olağandır.

İlk insanın ilişki ve iletişimde kullandığı araçlar, doğada buldukları taşlar, ağaç parçaları ve kemikler gibi doğa tarafından işlenmiş maddelerdir. Bu dönemi, insanların doğadaki maddeleri işleyerek materyal kültürlerini yaratmaları ve dolayısıyla toplumsal yapı biçimlerinin gelişmesi ve değişmesi süreci izlemiştir. Bu süreçte, başlangıçta, doğrudan doğadan alınarak kullanılan maddelerin daha etkin bir şekilde kullanılması amacıyla, örneğin yontularak biçimlendirilmesi gelmiştir.

İnsan iletişiminin gelişmesinde ilk dönem/safha işaretler ve sinyaller çağı olarak adlandırılır. Bu çağda, insan-öncesi varlıklar diğerleri gibi iletişmişlerdir. Duyular ve sezgiler önemli rol oynamıştır ve öğrenilmiş iletişim davranışı yoktur veya minimum seviyededir. Hockett ve Ascher (1968) ilk insanın iletişim biçimini, ilkel "çağırma" olarak nitelerler ve *Orta/Aşağı Miocene Çağdaki* ormanda ağaçta yaşayan insana benzeyen yaratıklarla (*proto-hominoids*) başlatırlar. Hewes da, diğer uyarılara cevap olarak verilen, gönüllü istemin kontrolüyle yapılmayan, bir "duygusal" çağırma sistemiyle başlatır (Hewes, 1973). İletişimin vücut hareketi, itme ve dürtme, vücut kokusundaki değişme gibi iletişimin diğer fiziksel yanları vardır. Bu yanlarıyla birlikte, ilk iletişim biçimleri sessel, fiziksel ve jestseldir (sözlü olmayan iletişim). İlk insanın kendi doğası ve insan çevresiyle, işaretlerle, oklarla, ağaç mızraklarla, taşlarla ve basit seslerle gerçekleştirilen iletişim tarzı yer/uzay bakımından "aynı yerde-liğe" ve zaman bakımından ise "aynı andalığa" bağlıdır.

Konuşma ve Sözlü Dil

İnsan bütün duyularıyla iletişimde bulunur, fakat, ses ile iletişim diğer duyular yanında daima egemen olanıdır. İnsan, süreçleri ve nesnelere ne denli bilirse bilir yine de, bunu anlatmaksızın tamamlanmış hissetmez. Sesin dile (kelimelerle söylenmeye) dönüşümü dil ve kulağın kullanımını gerektiren sözlü iletişimin temelidir. Ses "olmayla" ilişkilidir, "oluşla" bağıntılıdır; çünkü sesin kendisi olduğu anda, öncesi ve sonrasında, süregiden bir olayı anlatır. Ses zamanın içindedir ve zamana fiziksel olarak bağıntılıdır. Örgütlü zaman ve mekanda ses ve sessizlik, başlangıç ve son buluş, egemenlik ve mücadele süreçlerinin sesi ve sessizliğidir. Sessizlik veya sözsüzlük o anda ve yerdekinin sessizliği ve son buluşudur; yeni ve sürekli başlangıçlara başlayıştır.

Sesin kullanılması ile anlamlar üreten dil, bilinç kadar eskidir ve pratik bilinçtir. Dil, bilinç gibi, ancak diğer insanlarla ilişki ihtiyacından, gerekliliğinden doğar (Marks, 1969:19). İnsan iletişiminde, konuşma ve dilin başlangıcı ikinci çağ olarak nite-

lenir ve insanların 100,000 yıl kadar önce konuşmayı kullandıkları tahmin edilmektedir. Hockett ve Aschere göre (1968), "kapalı, kaba çağırma sisteminden" karmaşık ve açık dil sistemine doğru gelişme, ilk insana benzeyen yaratıkların (*proto-hominoids*) bazılarının zorunlu olarak ağaçları terketmeleri, ağaçların azalması ve açık alanların oluşması gibi koşullarla başlamıştır. İnsan-gibiyi insandan ayıran, toplumsal üretim olgusudur. Engels (1876) ve onun gibi düşünenler, sosyal üretim temelinden hareket ederek insan gelişiminde iş/emek kuramını geliştirmişlerdir. Sosyal üretimde, örneğin avlanma kolektif bir tarza dönüşmüştür ve bu dönüşümde araç kullanımı gelişmiş ve bu da dil kullanımının gereksinimini artırmıştır. Ortak üretim ve yaşam sürecinde insan, diğerleriyle üretim ilişkisinde anlamlandırmayı gittikçe açık bir şekilde yapmaya başlamış ve bu anlatımda sesin kullanımında artan farklılaşmayla sözlü inşa gelişmiştir.

Hewes'e göre (1973) araç yapımı ve kullanımı görsel gösterme, izleme, demonstrasyon ve jestsel taklitte, sözsöz anlatıma gerek duyulmadan sağlanabilir. İnsanın sosyal örgütlenmesi, alet kullanımı ve kültür gelişince ve toplam 100 işareti hafızada tutacak belleğin, ihtiyacı karşılayamaz duruma geldiği anla birlikte sözsözleşme başladı.

Berberlikte Biz ve Benlik ve Diyaloğun Oluşması

İnsanlar "yaşamları için temel gereksinimlerini üretmeye başlayınca, kendilerini hayvanlardan ayırt etmeye başlarlar" (Marks, 1969:7). İnsanların birlikte yaşamaya başlamasının anlamı, önceden sadece kendisi ve kendi dışındaki fiziksel çevreyle, yaşamını sürdürmek için mücadelecili ve egemenlik ilişkisi kuran insanın, ilişkisine ve ilişkisini yürütmek için iletişimine önemli bir boyut daha katmasıdır. Diğer insanlar bu katmayla birlikte *ben*'lik ve *biz*'lik oluşturmaya başlarlar. *Ben*'i *biz* ile ayrı anda özdeşleştiren ve ayıran insan, üretim ilişkileri sırasında *sen* ve *bizden* olmayan, dost veya düşman *onları* yaratır. Bu yaratış, beyinsel faaliyetler ve düşünce ile değil, insanın günlük yaşam tecrübelerinin us ile anlamlandırılmasıyla oluşur. İnsanın başkalarıyla birlikte yaşamıyla, kendi başımayken kullandığı kendisiyle ve dışıyla olan iletişimine, "kendine benzer başkasıy-

la" iletişimi katmak zorunluluğu aynı anda ortaya çıkar. Üretim faaliyetleri sırasında ve gelişmesinde diğer insanlarla ilişkisi çeşitlendikçe, bu başkalarıyla iletişim de çeşitlenir.

İnsanın doğayla ve *biz* olarak benimsediği diğer insanlarla ilk ilişkisinin eşitçil ve ortaklaşa şekilde biçimlenmesi, bu sırada işaretler ve diğer sözsüz-anlatım yanında kelimelerin kullanılması ve dilin gelişmesiyle, insan iletişiminin ilk önemli temel tarzı oluşur: Diyalog. Diyalog yüz yüzedir; göze, ağza ve kulağa bağlıdır; zaman ölçüsü bakımından o anda olur. Diyalogda eşitçil alışveriş, ortaklaşalık, anlayış ve diğerlerinin ihtiyaçlarını düşünme vardır. Diyalogda insan faaliyetleri yatay ilişki biçimi çerçevesinde ortak amaçlıdır. Diyalogun sosyal matriksi güvenmeye, alçak gönüllülüğe, sevgiye ve ortak eleştirici arayışa dayanır (Freire, 1973). Diyalogun bu karakteri, diyalogun çıkıp geldiği ilkel toplumsal yapının üretim biçiminin egemen özelliklerindedir (Siegelau, 1979:13).

Diyalogun olduğu yüzyüze iletişimin karakteri sosyal yapıya ve yapıdaki ilişkinin karakterlerine göre değişir. Eşitçil ve dayanışmaya dayanan bir yapıda, aile içi ve dışı, aileler arası ve diğer üretim birimleri arasındaki yüzsel iletişim simetrik veya simetriğe yakın bir özellik gösterir. Yüz yüze iletişim ortaklaşmanın bir uzantısı olur.

Kültürün ve Eğitimin Yaratılması

Bir ağaç dalı ağaçtayken doğadır; kesilip üzerinde çalışılarak dönüşüme uğratılıp değnek, mızrak, yay ve ok yapıldığında, kültür ve kültürün ifadesi olur (Alemdar ve Erdoğan, 1994). İlk üretim biçiminin kültüründe kullanılan mızrak, ok, yay ve çakmaktaşı gibi üretim (ve iletişim) araçları vardır. Sözellik veya sözlü kültür bu tür üretim biçiminin anlatımıdır. Bu anlatımın yansıttığı ilişkide güçlü bir grup ve birliktelik duygusu vardır. Bu birliktelikte, grup halinde olmakla varlıklarını sürdürmektedirler. Ticaretin gelişmesiyle, üretim araçlarının alınıp satılmasıyla, kültüre ticari kültür eklenir. Ticari kültürle birlikte ticari kültürün dili de gelişir. Bu dil ticari pazarın yapısını yansıtır.

İlk biçimlerde insan yaşamını gerçekleştirirken öğrendiği ve yarattıklarını yeni nesillere göstermeyle aktarması ilişki ve iletişimi, eğitimi yaratmıştır. Bu eğitimle iletilen, birikmiş tecrübelerin sonuçlarının verilmesi ve yeni sonuçlar ve tecrübeler için temel oluşturulmasıdır. Bu yolla insan kendi yaşamı üzerinde, kendi yaşamı için, kendi yaşamını kolaylaştırıcı araçlar ve yöntemler kullanır. Eğitim, bir egemenliğin satışını yapan ve bu egemenliğe ücretli/maaşlı ve kölelik arayışıyla birbiriyle yarış içindeki işsiz köleler yetiştiren örgütlü faaliyet biçimine dönüşmesi, kölelik biçimlerinin kurulmasıyla daha sonra olmuştur. Kültürü yeni nesillere aktarımın, sözle ve yaparak-göstererek olduğu kültür ile egemen aktarımın kayıt altına alarak yani yazarak olduğu kültürlerdeki ilişkiler önemli farklılıklar gösterir.

İnsan tecrübelerini, umutlarını, korkularını, materyal ilişkilerini ve metafizik açıklamalarını yeni nesillere aktarırken, aynı zamanda, değişimleri de yaratır ve yaşar. İnsanın tarih boyunca gösterdiği özelliklerden biri de, ihtiyaçlar artık ortadan kalktığı halde, geçmiş ihtiyaçlarla biçimlenen bilinç ve davranış tarzının, yeninin yanında marjinal olarak kalması ve egemenin onun materyal ve ussal temelini silip süpürünceye kadar kendini devam ettirmesidir. Bu tür ilişki ve iletişimde, bir kenara itilen "eski egemenin" egemenlik veya marjinalliğin ötesinde güç arayışının ifadeleri vardır.

Dilayoğun Özelleşmesi ve Dilde Sınıflaşmanın Oluşumu

Artı Değer ve Sosyal Sınıflaşma

Ekonomik artı değer yaratıldığında, kişiler arasında bu artı değerlerin kontrolü üzerindeki mücadeleler de oluştu. M.Ö. 8 ile 4 bin yılları arasında klan/kavim ilişkileri artan iş bölümüyle değişmeye başladı. Artı değer üretilmeye başlandı ve biriktirme olasılığı ortaya çıktı. Artan işbölümü sonucu klan/kavim içinde ürün dağılımında eşitsizlikler oluştu. Bunun sonucu olarak, siyasal güç herkesin çıkarına değil, yaşlıların ve şeflerin çıkarlarını gerçekleştirme biçimine dönüşmeye başladı. Savaşta esir alı-

nanları öldürme yerine, köle olarak kullanmanın ekonomik bakımından daha faydalı olduğu anlaşıldı. Zenginliğin artması ve sosyal sınıfların oluşmasıyla devlet sosyal kurum olarak belirdi ve gelişti. Mısır, Aztek, İnka ve Çin imparatorluğu gibi "despot imparatorluklar" değişime karşı güçlü direnişe sahiptiler ve yüzyıllarca yıkılmadan varlıklarını sürdürdüler (Berberoğlu, 1994:38, 39).

Eski imparatorlukların üst tabakasını asiller ve dini-liderler, orta sınıfları zanaatkarlar ve tüccarlar oluşturuyordu. Alt tabaka işçiler, köylüler ve kölelerden meydana geliyordu. Egemen kölelik biçimleri mutlak sahiplik-köleliği, borç-köleliği ve ceza-köleliği şekillerindeydi. Örneğin, Hitlerlerde toplum şu sınıflara ayrılmıştı: Özgür yönetici sınıf; yarı-özgürler; köleler ve göçmenler. Sümerlerin şehir devletlerinden en önemlilerinden Ur III'te toplum üç farklı sınıftan oluşuyordu: Özgür vatandaşlar, yarı-özgür köleler ve ev köleleri...

Eski imparatorluklarla birlikte sadece maddeler üzerindeki kontrol ve mülkiyet sahipliği değil, aynı zamanda, buna bağlı olarak, insanların insanlar üzerindeki sahipliği ve bu sahiplikteki dikey iletişim biçimi de oluştu. Bu dikey iletişimde, kölenin benliği ismi elinden alınarak ve sadece isteneni yapan bir araç durumuna sokularak yok edildi. İlk Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Çin ve Hindistan imparatorlukları köleliğin yaygın olduğu toplumlardı.

Diyalogun Sınıfsallaşması ve Monologun Çıkışı

Eski Anadolu imparatorluklarının yazıtlarında siyasal yönetimin monologu vardır. *Komagene Krallığı'nın* Nemrut dağındaki kalıntılarında, bu monologun metafizikleşmiş ideolojisinin yapılaştırılmış ifadelerini buluruz.

Eski imparatorlukların kölelik düzenine doğru gelişmesinde sahiplik, üretim araçları ile emek gücü üzerinde toplandı. Sosyal biçimlenmeler kendi üretip kendi kullanan veya ortaklaşa üretip ortaklaşa tüketen yapısal biçimden, üretim araçlarına sahipliğe ve güç yapısına göre biçimlenmiş üretim ilişkilerinde aldıkları yere göre gruplaşan kademeler biçimine dönüştü. Üre-

tim araçlarıyla farklılaşmış ilişki, üretimden farklılaşmış pay demektir. İnsanlık tarihinde, yeni üretim güçlerinin (yeni araçları geliştiren ve kullanan güçlerin) gelişmesi ve bunun üretim ilişkilerini değiştirmesiyle yeni sınıflar oluştu ve sosyal biçimlenmeler değişime uğradı. Bu değişimle birlikte iletişim biçimlenmeleri de değişti. Diyalog özel bir ilişki biçimi içine çöktü ve aynı veya benzer sosyal statüye sahip olanlar arasında olmaya başladı. Sosyal tabakalaşmada tabakalar arasında monolog ve tek yönlü baskıcı iletişim biçimi gelişti. Bu biçim yasalar, kurallar, gelenekler, kaideler, adetler, dini merasimlerdeki sessizlik, hürmet, susup-dinleme ve riayet etme ve korku ile beslendi (Siegel, 1979:13). Tek yönlü monolog ve boyun sundurma ve boyun sunma iletişim ilişkileri ekonomik mülkiyet ilişkilerinin açıklayıcısı ve yansıtıcısı olarak belirdi ve gelişti. Eski imparatorlukların aynı sınıf içindeki diyalogda ve sınıflararası monologda sözlü iletişim egemendir. Bu egemenliğe yazı sonradan eklenmiştir. Tarih boyu sözlü gelenek en eski, en kalıcı ve en egemen biçim olmuştur. Sözlü gelenek, diyalogdan dikey ilişkideki monologa kadar değişen biçimleriyle, Anadolu'da 20. Yüzyılın sonlarına kadar egemen olarak kaldı. Aynı yerellikteki sözlü geleneğin yanında, gezginler ve ozanlar bu geleneğin Anadolu'da zaman ve uzay içinde yayıcısıydı. Sözlü gelenekle standartlaşmış yollarla deneyim ve bilgi, kayıt ve geri çağırma (hatırlama) gereksinimi vardı. Bu da, ancak efsaneler, öyküler, destanlar, ağıtlar, atasözleri, vecizeler, şiirler ve fıkralar insanlar arasında ezberlenip sözlü olarak aktarılmasıyla mümkündü. Bu anlatım şekli zorunlu olarak beraberliğin ve belli kültürel biçimlenmelerin sürdürülmesinde önemli bir parçası oldu. Bu beraberlikte egemenlik ve mücadele koşulları değişim için yeniden üretildi. Sözlü gelenek büyük ölçüde yerel karaktere sahipti, fakat bu yerellikte imparatorluğun egemen söylemleri de vardı. Anadolu'nun sözlü geleneği Batı kültürünün kayıtlı ve görüntülü "hikaye kurgulayıcılığı ve anlatıcılığıyla" marjinalleştirilinceye kadar egemen kaldı.

Sözlü iletişimle sadece "o andahlıkla" ilgili bir yaşam sürecini tamamlama gerçekleşmez, aynı zamanda sözlü gelenekte in-

sanların bellekleri kayıt aracı olarak kullanılarak, nesilden nesile aktarılanlar efendiliğin ve köleliğin, temsil edenin ve edilenin konumları, insanlar arasındaki beraberliğin ve bu beraberliğin yapısının desteklenmesinin önemli bir parçası olur. Sözlü gelenekle, elbette, sadece diyalogun ve monologun materyal ve ideolojik yapısı desteklenmez; sözlü gelenek aynı zamanda direnişin ve mücadelenin sürdürülmesinde görevseldir.

Üretim İlişkilerinde Kayıt ve Yönetilenin Bilişi: Yazı ve Okuma

Yazıya Gerekçinim ve Yazının Oluşumu

İlkel yapılarda nüfusun artışıyla fiziksel ihtiyaçlar ve dolayısıyla yaşam gereksinimlerini sağlamak için çevrenin kontrol edilmesi ihtiyacı da arttı. Bu ihtiyaçlara cevap olarak araçlar ve silah için metal işleme, ev içi el-işleri/dokuma, hayvanların evcilleştirilmesi ve sonra yerleşik hayat biçimini getiren tarım gelişti. Yerleşik hayatın ve tarımın gelişmesiyle, hem uzayda/mekanda kullanım arttı; hem de tekerlek ve araba gibi araçlarda ve beceride/ustalıkta gelişmeler oldu. Bu gelişmelerin sonucu üretim de arttı ve tarımsal artık-ürün elde edildi. Bu, el işlerindeki ve tarımdaki artık-ürün mübadelesini (*exchange*) ortaya çıkardı. Bu gelişmeyle aynı zamanda iş bölümü ve kavim içinde sonunda köleliğe giden hiyerarşinin oluştu. Kavimler birbirleriyle ilişkiye geçtiklerinde, emtiaların mübadelesinden daha çok örgütlü sosyal biçimlerin ilk faaliyetleri olan savaşlar geldi. Bu faaliyetler iletişimin yapılaştırılmasında yansıtıldı. Tarımda ve el-işlerindeki gelişmelerle ve artan iş bölümüyle artan uzmanlaşma ve üretimle birlikte, mübadele sadece kavim/klan içinde genelleşmedi, aynı zamanda dış ilişkilerde de arttı. Kavimler/klanlar ortak ilgi ve korunmak için veya istila ve talanlarla birleşmeye başladı. Tarımın olduğu yerellik (köyle), el sanatının/zanaatın olduğu yerellik (kasaba) arasında ayrılma arttı. Kasaba gelişmenin merkezi olmaya başladı. Mübadelenin genelleşmesiyle, farklı insanlar, gruplar ve kavimler arasında yakın ilişkiler kurulmaya başlandı. Bu ilişkilerle birlikte bilginin, tecrübenin ve fikirlerin alışverişi de geldi. Bu gelişmeler sözlü geleneği yetersiz kılan ihtiyaçları ortaya çıkardı. Sözselin şimdilik (zaman)

ve buradalık (uzay/mekan) bağımlılığı, bu yeni gelişmelerin getirdiği zaman ve uzayla yeterince çakışmadı. Kayıt etme gerekliliği oluştu. Bu nedenlerle yazı ve beraberinde gelen okuma gerekliliği ön plana çıktı. Gerçi okuma ve yazma 21. yüzyılın eşiğinde bile yaygınlığa ulaşmadı, fakat başlangıcı, bu gelişmelerin olduğu zamanımızdan 5000 yıl öncesine kadar uzanır (Siegelau, 1979:14; Erdogan, 1997).

Yazılı iletişim çağı Asya'da, eski Çin ve Amerika'da, Maya ve Aztek Uygarlıklarında 5,000 yıl kadar önce başladı. Görsel-kayıtla iletişimin başlangıcı bundan çok daha önce, mağaralarda ve kazılarda bulunan göstergelerine göre M.Ö. 45,000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Resimler mağara duvarlarına M.Ö. 35,000 yıllarında yapılmaya başlanmıştır. 14,000 yıllarında ise doğayı aynen yansıtan çizimlerle karşılaşılır.

İlk kayıt etme ve yazı kullanma ihtiyacı, mülk (ve köle) sahiplerinin mallarının ve alışverişlerinin kayıt altına alınması ve hesaplarının tutulması gerekliliğinden doğdu. Köleliğin ve kölelik imparatorluklarının kurulmasıyla ekonomik ve siyasal yönetimde kullanımı başladı ve yaygınlaştı. Yani, yazının çıkışı tümüyle ekonomik temellidir. Yazı, daha sonra siyasal yönetimin kurallarının ve komşularla yapılan anlaşmaların kayıt edilmesinde, savaşta ve yasal dokümanlarda kullanıldı (Siegelau, 1979). Elle işlenerek yapılan kayıtlar, aracı, amacı ve ürünüyle, yöneticilerin, tüccarların, sahiplerin, lordların, asillerin, beylerin, senatörlerin vb. mülkiyeti olarak kendini gösterdi. Diğer bir deyimle, iletişim, taş, çamur tabletler, ağaç tabletler, papirüs ve hayvan derisi üzerine işlenen yazının kullanılışı, ekonomik yönetimin ve siyasal egemenliğin bir parçası olarak oluştu ve gelişti. Ekonomik gereksinimlerle oluşturulan ilk grafik yazı biçimleri, daha sonra imparatorlukların güç yapısının ihtiyaçlarına adapte edildi. Yazının siyasal kullanımı kamu yönetiminin halkla ilişkiler amaçlı girişimlerinde de görülmektedir: M.Ö. 1800'lerde tahıl üretimini nasıl artıracıklarını anlatan *Sümer Bültenleri* bunun ilk örneğidir.

İlk imparatorluklarda tüccarların saraya bir çalışan gibi bağımlı olmaları veya bağımsız olmaları zaman ve yer bakımın-

dan farklılık göstermektedir. Örneğin, Sümerlerde (UR III) tüccarlar "kraliyet ödeme listesinde" görünmemektedir ve mühürlerinde kraliyet temsilleri yoktur. Gerçi hesap dokümanları tüccarların sarayın acenteleri olarak hareket ettiklerini göstermektedir; fakat bu tüccarlar bürokrasinin üyeleri veya sarayın basit işçileri değildi. Kapadokya ile M.Ö. 2000 yıllarında ticaret yapan Asurlu tüccarlar temel olarak bağımsız tüccarlardı. Aynı yıllarda İran Körfezinde (Bahrain ile) ticaret yapan Sümerler de bağımsız tüccarlardı. Eski Babil'de (M.Ö. 2000-1600) de tüccarları saraya bağlayan bir delil yoktur; bağımsızlardır. Hititliler de bağımsız tüccar olup olmadığı pek açık değil. Fakat Hitit yasaları tüccarların haklarını koruyan kurallar getirmiştir. Bu kuralların bazıları dış ülkelerdeki (örneğin Babil ve Ugaritteki) hakların korunmasına da uzanmaktadır (Hoffman, 1997).

İlk kavimlerdeki sözlü geleneğin yansıttığı ortak varoluş ve sürdürülebilirlik, eski imparatorluklarda egemen güç yapılarının hakimiyetlerini perçinleme ve sürdürme şekline dönüşür. Bu durumda eski "ortak bilinç" sahte bilince dönüştürülmeye başlar; grup duygusu egemenliğin mitlerinden ve ritüellerinden, diğer günlük etkinliklerden geçerek sağlanmasını gerçekleştirme biçimini alır. Bu durumda, siyasal, dinsel ve ticari güçlerin bireyciliği (veya grup bilinci) kendi egemenlikleri için örgütlenmiş grupsal çıkarlar duygusallığıdır. Kölelerin ve diğer egemenlik altındakilerin birey olarak varoluşu bu egemenlik içindir ve kendi için benliğinin gelişmesi egemen yapı içinde eritilmiş ve yok edilmiştir. Köle-insan ve çalışan insan sadece ona sahip olan efendisine, devlete ve örgütlü din gücüne hizmet için vardır. Bu egemenlikte sözlü gelenekten geçerek kölenin zincirine vuruluşu, sözselliğin veya yazının kendi yapısından kaynaklanmaz; onu zincire vuran koşul nedenlidir.

Eski İmparatorluklarda Yazı Araçları

Eski imparatorluklarda yazı araçları büyük çeşitlilik göstermiş ve gelişmesi özellikle taşınabilme ve işlenme kolaylığı ve kalıcılığı yönünde olmuştur. Mezopotamya'da M.Ö. 8000-3100 arasında kayıt etme, hesap tutma ve muhasebe için jetonlar kullanılmıştır (token sistemi).

Sümerler M.Ö. 3500 yıllarında bilinen sembolün sesi belirlediği ilk yazıyı kullandılar. Bu yazı Akadlar, Elamlılar, Babilliler, Asurlular, Hititler ve Urartuların elinden geçerek değişikliğe uğratıldı ve Fenikelilerde fonetik dil oldu. Fenikeliler kendi alfabelerini çivi yazısından yararlanarak geliştirdiler. Sümerlerde yazının başlamasıyla token sistemi gerileme devrine girdi.

Babillerde bulunan en eski yazıtlar, taş tabletlere kazınarak işlenmiş ve her biri bir sözcük ya da düşünceyi temsil eden işaretlerdir (*ideogramlar*). Daha sonra en yaygın yazıt aracı olarak tablet şeklinde yapılan kil olmuştur. Ardından ideogramlar çivi yazısının hecesel işaretlerine dönüşmüştür. Fakat simgesel işaretlerin bir kısmı varlıklarını sürdürmüş ve bunlardan alfabetik sesleri simgeleyen başka işaretler ortaya çıkmıştır.

Mısırlılar M.Ö. 3100 yıllarında hiyeroglifleri geliştirdiler ve alfabe tipine geçmediler. Bilgi tekeli taş üzerine yazılan yazı ve hiyeroglifler merkezindeydi. Mısırlılar M.Ö. 2500'de ana yazı aracı olarak taş ve ağaç yerine papirüs ve fırça kullanmaya başladılar. Böylece yazıyla iletişim aracında uzay içinde "taşınabilirlik" kolaylığı sağlandı. Papirüs kütüphaneleri kuruldu. Yazı sanatının bu gelişimiyle katiplik mesleği gelişti. Hiyeroglif önce gerçek objeleri anlattı, ardından fikirler ve heceleri anlatmak için kullanıldı. Mısır yazısı M. Ö. 2000'lerin ikinci yarısında 24 sessiz harfli alfabeden oluşan Fenike yazısının gelişmesine model oldu. Bu alfabeden Sami oradan da Latin alfabe si oluştu. Çinliler M.Ö. 1400'lerde kemik üzerine yazmaya başladı. Yunanlılar M.Ö.1775'de fonetik alfabe yi aldılar ve M.Ö. 200 yılında hayvan derisinden parşömeni geliştirdiler. M.S. 150'de ilk kez, parşömen, yuvarlak rulo yapma yerine, kitap yapmak için sayfalar içine katlandı. Çin'de, yazılı iletişim aracının geliştirilmesine tekstilden yapılan kağıt eklendi. Tekstil parşömenden daha ucuz bir hammaddeydi ve bu da kağıt üretimi fiyatlarını düşürdü. Sonradan, lambanın siyah isinden yapılan mürekkep yazı biçimine yeni bir tarz kazandırdı. Çinliler M.S. 105'de kağıt ve mürekkep yapmaya başladılar.

Yazıların İçeriği, Biçimi ve Fonksiyonu

Yazının icadı "zamanı gelmiş olan bir fikir" değil, fakat üretim koşullarının zorladığı bir yeniliktir. Yazının içeriği kaçınılmaz olarak bu yeniliği gerektiren koşulların gereksinimini giderecek görevi ve içeriği taşıyacaktır. Eski imparatorlukların yazı sistemlerinde o zamanların kültürel ve düşünsel dünyasını anlamada önemli rol oynadığı belirtilir, fakat yazının gerçek önemi ekonomik, yönetim ve ticaret alanındaki anlamında yatar. Tapınakların geniş kaynakları denetlemeleri gerekliydi; gelirler hesaplanmalıydı; genişleyen kaynak temeli için tek bir kontrol sağlanmalıydı (Childe, 1967).

Eski İmparatorluklardan kullanılan metinler büyük çeşitlilik göstermektedir. Bunların çoğunluğunu siyasal yönetim güçlerinin belgeleri oluşturmaktadır. Babil, Mezopotamya, Hitit ve Asur krallarının yasaları siyasal ve ekonomik ilişkileri, kölelik ve mülkiyet haklarını belirler ve düzenlerler. Anadolu ve Mezopotamya Uygarlıklarının yazıtlarındaki belgelerde memur raporları, satın alma senetleri, vasiyetler, mübadele senetleri, kral mektupları ve komşu uluslar arasındaki ilişkiler, eski imparatorluk düzenlerinin toplumsal yapısı ve ilişkileri hakkında bilgi verirler. Asurluların "*Harran Envanteri*" adıyla anılan belgesinde, hayvanlar, sulama araçları ve köleleri de içeren ve Asurluların sömürge topraklarını kapsayan bir liste sunar (Diakov ve Kovalev, 1987). Hitit kroniklerinde olduğu gibi tarihsel metinler uluslararası egemenlik ilişkilerini öykülerler.

Yazının ilk gereksinim duyulduğu ve kullanıldığı alan ekonomik konum olduğu için, bu alandaki içerik, malın hüviyeti, mülkiyetin belirlenmesi, imza, mal listesi, malın sınıflandırılması, ve mübadelesinin kaydı, hesap kaydı vb. biçimleri içerir. Yazının sonradan siyasal/dini yönetimde kullanılmasıyla, ekonomik içeriğe siyasal yönetim içeriği de eklenmiştir. Bu içerikler, Anadolu Uygarlıklarından kalan yazıtlarda (örneğin tabletlerde) bolca görülebilir. İçerik egemenliğin kendini ifadesidir ve egemenlik altındakilerin sözü veya istemi bu içerikte yer almaz. Egemenlik altındakilerin istemleri ve davranışları, bu yazıtlarda düzenlenir. Örneğin Hammurabi (M. Ö. 1792-1750) yasaları, Ba-

bil İmparatorluğunun kölelik sistemini yasal bir çerçeveye oturtmuştur. Hammurabi yasalarında amaç, egemen kalabilmek için, köleliği adil gösteren kurallar getirmektir (Erdoğan, 1997). Anadolu'nun eski uygarlıklarının "yazılı edebiyatı" güç merkezinin kendini anlatımıdır.

İlk yazı, tablolar ve listelerle grafik biçimindeydi ve konuşmanın değil, kelimelerin temsiliydi. Bu ilk yazılarda efsaneler, halk öyküleri veya edebi biçimlere rastlanmaz; Babil'in tapınaklarında ve saraylarında bulunanlar idari ve ekonomik dokümanlardır (Goody, 1977). Sümer İmparatorluğu'nda geliştirilen ilk yazı ticari amaçlı yazıdır; taşınan mallara bağlanmış, malların hüviyetini belirleyen ve kişisel mühürü taşıyan kil etiketler bu ilk yazı biçimlerini temsil eder. Sonradan, kimlik belirlemede malları resimlerle temsil edilen listeler ve gönderenlerin yazılı imzaları, faturalar, hesaplar, tarihler, malın cinsi, iş adı ve çalışanların ismi, mühürler kullanılmaya başlandı. İsim ve maddelerin detaylarını taşıyan tabletler yevmiye defterlerinin, mizanların ve muhasebe defterlerinin gelişmesine önderlik etti. Bu tür yazı sistemi kamu ekonomisi ve yönetimi ihtiyaçlarından yükselen bir temele dayanır. Dolayısıyla, ilk yazı biçimleri gelişen bürokratik yapılarda ekonomik ve yönetsel amaçlarla kullanılmıştır.

Siyasal yönetim alanında imparatorluklar arasındaki anlaşmaların, üst zümreler arasındaki mektuplar, imparatorluğun yönetimindeki olaylar, yasalar, boşanma kuralları, yeminler, serbest bırakma kontratı, tarihi olayları sıralayan yıllıklar, dini vahiyler, kronolojiler ve savaş hikayeleri biçiminde gelişti. Bu gelişme bugün "tarih" dediğimiz kavramın başlangıcıdır. Bunun yanında kelime listelerinin, olayların listesinin uzantısı olarak ortaya çıkması kategorileştirme ve bilginin gelişmesine önderlik etti (Goody, 1977).

Asurlular ülke içinde haberleşmeyi ve askeri hareketi güvenlik altına almak için sürekli posta bağlantıları kurmuşlar ve taş döşenmiş ulaşım-iletişim yolları yaptırmışlardı. Yazıtlar ve kabartma kalıntılar kralların barış ve savaş zamanındaki yaşam

öykülerini (bahçe ve havuzlarını, eşlerini, ailelerini, kölelerini gösteren) anlatmaktadır. Asur yazıtlarında da gene iç ve dış ilişkilerle ilgili yazıtlar egemendir. Asur saraylarının alçak-kabartmalarında savaş tutsaklarının köleliğe götürülmesi ve asillere işkence edilmesi ve kralın av sahneleri anlatılır.

Egemenliğin bütünsel bir parçası olan örgütlü din, insanın yaşadığı toplumsal koşulları meşru olarak görmesine ve benimsemesine daima önemli ve baskıcı katkıda bulunmuştur. Örneğin, diğer dinlerde olduğu gibi, Sümer'de yazıdan geçerek "Tanrının adaleti tercih ettiğini, fakat aynı zamanda talihsizliği ve kötüyü de yarattığı" vurgulanır; "insan tanrının kullandığı araçtır; yaşamının sonunda onu, hazin bir yer olan alt dünyaya yatırır" (Wolkstein ve Kramer, 1983: 123, 124).

Eski imparatorluklardaki mülkiyet ilişkileri aynı zamanda köle ve mal sayımı ve toprak ölçümü gibi gereksinimler için matematiğin gelişmesini de neden oldu. Zaman içinde yazı; bilim, muhasebe, matematik ve astronomi için zorunlu araç oldu. Pozitivist bilimciler için, yazı uygarlığın referans noktasıdır.

Yönetilenlerin Okumayı Öğrenme ve Yazmayı Öğrenmeme Gereği

Halkın yazmayı öğrenmesine ihtiyaç yoktur, çünkü halkın yazıyla iletişeceği hiçbir emir, vereceği ders veya talimat, gönderceği ve hesabını tutacağı malı yoktur. Okumayı öğrenmek, yazma üzerinde tekele sahip olan yönetim için görevseldir. Fakat yazıyı öğrenmeleri yönetici güçler için karşı-görevselliğe sahiptir. Ayrıca yazmayı öğrenme, yazının kendi biçimi nedeniyle de oldukça zordu. "Hiyeroglif, çivi yazısı, Hint yazısı ve Çin'de geliştirilen yazının öğrenimi, yıllarca süren deneyimi gerektiriyordu. Yazı ustaları bu yüzden toplumda ayrıcalıklı bir statü kazanmıştı" (Alemdar, 1981:16). Ancak Fenike alfabesiyle öğrenme çok daha kolaylaştı. Çok sonra kağıdın çıkması ve yaygınlaşması ve örgün eğitimin gelişmesiyle, okuma ve yazma da ulaşılabilir oldu. Fakat okuma veya yazmaya herhangi bir nedenle gereksinme duyulmadıkça, aracın var ve kolayca erişilebilir olması anlamını yitirir. Bunun en belirgin göstergesi 20.

Yüzyılın ortalarında Anadolu'daki okuma-yazma oranıdır. Televizyonun yayılmasıyla, cehaletin yazıyla desteklenip yaygınlaştırılmasının yerini, görüntülü cahilleştirme ve yönetme almıştır.

Yazma, aracı ve süreciyle, yazan ve yazdıranla, egemenliğin mülkiyetinde olduğu için, örneğin, Anadolu'nun eski medeniyetlerinin on binlerce yazılı tableti arasında, halkın yazıtları yoktur; bu yazıtların hepsi de imparatorluğun yönetimi ve düzenlenişine ilgili yazıtlardır. Mezopotamya'da, Mısır'da, Roma'da ve Yunanistan'daki eski imparatorlukların yazılı kültürel kalıntılarının sahipleri ve içeriklerinin hiçbiri ne halkındır, ne de halk tarafından kendi için üretilmiştir. Yazılı iletişim, imparatorluklar içinde ve imparatorluklar arasındaki siyasal ve ekonomik egemenlik ve kölelik ilişkilerinin düzenlenişinin ve yürütülüşünün kaydı ve iletişisidir. Yazılı iletişimin aracı, amacı, konusu, kullanılışı ve sonucu imparatorluğun mülkiyet yapısını ve mülkiyet ilişkilerinin özelliklerini anlatır.

Söz ve Yazı İlişkisi: Egemenlik ve Anlatım Biçimleri

Sözselleşme veya yazısal dil, sosyal ve kolektiftir. Yazının ilk imparatorlukta kullanım biçiminden kolayca anlaşılabilirliği gibi, yazılı kelime, sözün yerini almamıştır. Fakat toplumsal ilişki ve iletişim biçimine yeni bir boyut eklemiştir. Bu yeni boyutun önemi ve kapsamı, gördüğü fonksiyonlarda yatar. Yazı elbette konuşmayı ortadan kaldırmadı. Yazıyı kullananlar arasında, eski konuşma değişir ve söz yazının sistematik biçimiyle sistematikleşir. Ticari ve siyasal-dinsel yönetenler ile yönetilenler arasındaki dil/konuşma farkı hem içerik hem de nitelik bakımından daha da artar. Egemenin dili egemenliğin üretimiyle uğraşırken, egemenlik altındakilerin dili hem mücadele hem de istekli ve zorunlu boyun sununun ifade biçimlerini taşır.

Sözselleşme, Ong'un deyimiyle (1986) şimdiye bağlı şimdiki gerçek etkinliktir ve doğaldır; yazı ise ölü ve yapaydır. Yazı, insanın dışında ve insana yabancı bilinçli ve yansımacı bir biçim-

de belirlenmiş bir teknolojik üründür. Yazılı kelimeler sesin (ve-kaleten) yerini alır; ta ki içten veya dıştan okuma yoluyla tekrar sese dönüştürüncüye kadar bir yüzey üzerindeki işaretlerdir (Ong, 1974:166). Eski imparatorluklarda, belli güçlerin yönetim gereksinim ve amaçlarına hizmet eden yazı, beyine kayıt ve beyinde hatırlama yoluyla tekrar çağırarak kullanmaya, daha güvenilir olan kayıt etmeyi ve bu kaydı sözselleştirerek (okuyarak) hatırlamayı ekledi. Yazıyla, elbette, sadece insanın değil doğanın, zaman ve yerin kontrolünü geliştirmenin bilimsel sistemli-liğine doğru gidiş başlar.

Söz ve sözle iletişim herkes tarafından ve herkes için vardır; fakat yazılı kelimeyi okumak çok az ve üretmek ise sadece seçilmişlerin mülkiyeti ve kabiliyeti içindedir. Sözlü iletişim, en temel diyalog şekliyle, insanlar arasındaki ilişkiyi kurar ve derinleştirir. Ses birey gruplarının bilinç ortaklığında kurulan gerçek cemaatin biçimlenmesinde önceliğe sahiptir. Ses kişiyi dünyaya yerleştirir ve o andalığı iletir (Ong, 1967:124, 129). Sözselleliğe Ong'un verdiği karakter ancak, diyalog koşullarında egemendir. Sözselliğin diyalog karakteri dikey iletişim biçimi içinde karakter değiştirir ve sansür, yasal yasaklar, gelenekler ve görenekler, görevler ve sorumluluklar adı altında gelen egemenlik ilişki yapılarıyla, söz ortaklaşalığının anlatımından çıkartılır ve egemenliğin gerçekleştirilmesi ve yürütülmesinin aracı olur.

Sözsellikte bellek dışında kayıt yoktur. Yazılı kelime, bellek dışında kayıttan geçerek, kaydedildiği gibi, hatırlamaya yardım eder. Bellek toplumsal bireye aittir; yazılı kelime dışsaldır. Bu dışsallık yazıda araç ve süreç olarak yazanı ve okuyanı üretimde ayırır; kullanımda ise araçtan ve okuma sürecinden geçerek farklı zaman ve yerde, birbirinden soyutlanmış olarak birleştirir.

Sözsellikte, belleklerin dışında, yazılıda olduğu gibi geri dönüşlü bir tarih yoktur. Fakat bunun anlamı elbette, o toplumun tarihten yoksunluğu değildir; fakat şimdiye sıkı sıkıya bağlılığı; dünü ve bugünü yaşamada aynı andalığıdır. Bu aynı andalıkta ses/söz işleyen güç/iktidar kaynağıdır. Kişi ok ve ya-

yı kullandığı gibi, kelimeleri de amaçları gerçekleştirmek için kullanır. Bu amaç ilk kavimde grup temellidir; eski imparatorluklarda ise grupların yerini grupların oluşturduğu sınıfsal yapılar alır.

Sözselle toplumda konuşma nosyonu, tanımlama dilinden çok, faaliyete/etkinliğe dayanır. Söylenenin unutulmaması için çeşitli stratejiler geliştirilmiştir: Öyküler, törenler, ritüeller ve formüller hafızayı güçlendirme (*mnemonics*) üzerine kurulmuştur. Şiir, destan, ağıt ve müziksellik, söylenenleri hatırlamayı kolaylaştıran ve söyleneni bir yere yerleştiren ritmik ölçek içinde anahtar bir fonksiyona sahiptir.

Sözsellede yüksek seviyede fazlalık ve önceden örgütlenmiş parçaları birleştiren formüller vardır. Bu nedenle, sözselle toplumda sözün yapısı analitik olma yerine ekleyicidir. Analitik düşüncede, yüksek kategori alçak kategoriye tabi kılınır, Sözsellelikte herhangi bir açık hiyerarşi veya boyun eğme kalıbı olmaksızın basitçe ilaveler yapılır. Belleğin anahtar rolü sözselle gele- nekte büyük öneme sahiptir ve sözsellein egemen olduğu toplumlarda toplumu biçimlendirici etki yapar. Sözselle geleneğin toplumu, geçmişin sürekli şimdiye katılmasıyla dengeli-durgun (*homeostatic*) bir yapıya sahiptir (Innis, 1951:31). Toplum, enerjisinin çoğunu unutmamaya, geçmişini şimdide sürekli olarak yeniden oynamaya doğru yönlendirir. Eşit derecede önemli olarak, konuşma/sözselle faaliyetidir ve konuşmanın olduğu yer ve şimdilikte orijinallik ve yaratıcılık yeni hikayeler yaratmada değil, performansın veya iletişimin kalitesinde yatar. Sözlü beyin/us öyküleyici anlatıma, listeler yerine, hikayelere doğru yönelir. Sözsellede, tanımlayıcı ve değerlendirici boyutlarıyla yansızlık değil bir görüş vardır. Dışlayıcı değil, katan ve katılımcıdır. Küçük mekanlarda gerçekleşir ve yüz yüze ilişkilerle insanları birleştirir. Soyut yerine somut ve durumsaldır; dolayısıyla, bileni bilmeyenden ayırmayan tartışmacı veya konuşmacıdır. Tartışmacılıkta egemenliğe karşı aktif mücadelelilik veya karşılıklı katılımcı bağımlılık vardır. Konuşmacılıkta ise, konuşan ve dinleyen arasındaki ilişkinin önceden belirlenmiş ve süregelen egemenlik karakteri ön plana çıkar.

Sözlü gelenek ve bellek, halk için yeterli olmakla birlikte, ekonomi ve yönetim için artık yeterli değildi. Childe'nin belirttiği gibi, yazının ilk kullanımı halk arasında yaygın okuma-yazma yaratmaya yönelik değildi. Uzmanların kullanım alanındaydı ve gittikçe artan karmaşık işbölümü, büyüme ve sosyal tabakalaşmaya uygundu. Hesapların/muhasebenin, tıp ve astronominin koruyucuları olarak, katipler (ve yazılı iletişim) sınıf bölümünü ve yeni elitist kültürün dışlayıcı doğasını sürdürdüler (Childe, 1986). Yazıyla, Innis'in terimiyle "bilgi tekeliyle" belli egemenliğin sağlanması ve sürdürülmesi perçinlendi.

Sözlü geleneğin önemli özelliği sese, kulağa bağlı olması doğasından değil, bilgi tekelinin çıkmasını engelleyen ve diyalog karakterindedir. Bilgi tekelini destekleyen iletişim geleneği, örneğin yazı, baskıcı siyasal otoritenin, bölgesel yayılma, güç ve refahın haklı olmayan dağılımına götürür (Innis, 1951). Tümyle sözlü kültürün aksine, eski imparatorluklarda, zamansal yanlılık, Innis'e göre, bilgi tekeline sahip olan bir elit bir grubun (örneğin Mısır'da firavunlar ve çevresinin, Babil'de rahiplerin ve orta çağa kadar uzanan Katolik Kilisesinin) güçlü bir sınıf oluşturmaya izin veren hiyerarşik sosyal düzenlere önderlik etti (Innis, 1951). Zaman yanlı, taşınamayan veya zor taşınan iletişim teknolojisinin desteklediği toplum yapısı ve egemen üretim ve ilişkiler, iletişimde olduğu kadar diğer üretim yapılarındaki mülkiyet yapıları nedeniyle, hiyerarşik sınıflaşmayı oluşturur, yansıtır ve destekler. Elbette, Innis'in atfettiği bu rol, daha çok, "ön belirleyici etken" değil, kolaylaştırıcı ara etken olarak ele alınmalıdır. Yazı, kendi başına, baskıcı siyasal otorite ve adaletsiz dağılıma götürmez; o otoritenin ve dağılımın bir parçası olarak, o dağılımı gerçekleştiren, sürdürücü ve meşrulaştırıcı görev görür. Sözlü aksine, yazı "kişiler arasında kişilerden geçen bir bellek" tutar. Soyut düşüncüyü kolaylaştırır/destekler ve böylece bilim ve matematiğin yükselmesine ve mülkiyet ilişkilerinin özelliklerine göre belli tekelin gereksinimlerini karşılamaya yardım eder. Bu "bellek" kayıt etme ve kayıtlardan faydalanarak, politikaların gözden geçirilmesi, değerlendirilmesi, planlanması ve uygulanmasında daha etken olma olasılıklarını ortaya çıkarır.

Walter Ong'un belirttiği gibi, bütün söylemlerin ve ilişkilerin paradigmasının yazılı metin olduğunu düşünenler, dillerin sadece çok küçük bir parçasının basıldığı ve basılacağı gerçeğiyle yüzleşmelidir. Çoğu diller metinsiz yok oldular ve yok olmaktalar (Ong, 1986:26). Dünyanın farklı yerlerinde ve farklı zamanlarında konuşulan dillerin onda birinden azı yazılı biçim geliştirmiştir. Yazı geliştirmişler arasında önemli literatür üretenlerin sayısı yüzün biraz üzerindedir (Harris, 1986: 15).

İmparatorlukta Yer ve Zamanda Egemenlik ve İletişim Şebekeleri

İletişim zaman ve yer içinde gerçekleşir ve zaman ve yerle kısıtlıdır. Yer ve zaman üzerindeki egemenlik örgütlü yaşamdaki egemenlik ve mücadelenin zorunlu bir gereğidir. Aksi takdirde ne Hitit, ne Sümer Medeniyetleri kendilerini sürdürebilirler; ne Mısır'daki piramitler inşa edilebilir; ne de günümüzdeki gibi yer ve zamanın kontrolünün iş yerindeki yansımaları anlatan ücretli/maaşlı kölelik gerçekleşebilir. İmparatorlukların yönetiminde iletişimde zaman ve yer oldukça önemlidir. Yeni, eski ve durağan koşullarla ilgili kararlar ve uygulamalar için zaman ve yer oldukça belirleyicidir. Örneğin, zaman ve yerle gelen zorlukları yenme amacıyla da iletişim araçları geliştirilmiştir. Tekerleğin "icadı" ve kullanımı, taşıma ve ulaşımda hayvanların kullanımı, avlanma ve savaş iletişiminde ok ve yayın kullanımı, aynı zamanda, "ulaşmada" insanın elleriyle ve ayaklarıyla ulaşabileceği yer ve zamanı kısaltmaktadır.

İnsanın kullandığı zamanın yer bakımından aynılığında zaman üzerinde kontrol gereği arka planda kalır. Fakat imparatorlukların yönetiminde, zaman ve yere bağımlı olarak gecikme ve bu gecikmeyle ciddi kontrol ve yönetim durumu ortaya çıkardığından, zaman üzerinde mekana egemenlik kurarak kontrol sağlanmaya çalışılır. İmparatorluğun yönetiminde bu gereksinime ciddi önem kazanır. İmparatorluklar arası siyasal ve ekonomik ilişkiler ve bu ilişkilerde ticaret, savaş ve haber

koşullarının sağlanması ve geliştirilmesi önem kazanır. Bu gereksinimler sonucu olarak ekonomik ve siyasal altyapı (özellikle kara ve yolları) ve bu alt yapıyla ilgili bakım, denetim, koruma ve geliştirme mekanizmaları ve bu mekanizmalarla bütünleşik giden ve iletişimi hızlandıracak iletişim ağları kurulması gereği ortaya çıkar. Bu ağları ilk imparatorlukların hepsinde çeşitli kapsamlarda götürürüz. Çin'den Hindistan'a; Hindistan'dan Mısır'a ve Anadolu'ya; Mısır'dan Afrika'ya; Afrika'dan ve Anadolu'dan geçerek Avrupa'ya kadar uzanan geniş alandaki imparatorlukların merkezlerinden geçen kervan ve savaş yolları üzerinde çeşitli biçimlerde iletişim şebekeleri/ağları kurulmuştur.

Zaman ve yere egemenlikte, ilk çağlarda (ve orta çağlarda) su ve kara yolu, komşu ve uzak yerlerle yapılan savaş ve alışveriş ilişkilerinde kullanılan egemen kullanım alanıydı. Eski imparatorlukların su yolları hem üretim hem de ticari ve kontrol mekanizmalarının kurulması ve geliştirilmesi için önemli roller oynamıştır. Suda kayıklar ve karada evcilleştirilmiş eşek, at ve deve gibi hayvanlar ve hayvanla çekilen arabalar/kağnılar taşıma ve iletme araçları olarak kullanıldı (Childe, 1986). Eşek ilk kullanılan hayvanlardandır. M.Ö. 3000 yıllarında Mısır'da eşekten yararlanılıyordu ve kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. İletişimi hızlandırmak için at, deve ve koşucular kullanılmıştır. Öküz arabası ve eşeğin yerine atın önce M.Ö. 2000 yıllarında Asya'da, ve sonra Avrupa ve Afrika'da, "çöl gemisi" denen devenin M.Ö. 1000 yıllarında çölde kullanılması iletişimin hızını artırmıştır (Alemdar, 1981).

Tekerlekli araçlar M.Ö. 4000 yılı sonunda kullanılmaya başlamış ve M.Ö. 1800'lerde parmaklıklığı biçime dönüşmüş, at kullanımıyla da hız artırılmıştır. Tekerlekli araçlar M.Ö. 2000 yıllarında Mısır'dan Suriye'ye kadar uzanan geniş bir alanda kullanılıyordu (Alemdar, 1981). Elbette iletişim sadece bir mesajın veya "bir anlamın iletimi" çerçevesinde olmadığı gibi, atın çektiği tekerlekli araçlar da sadece ticari taşımayla sınırlı değildi; savaş ve barış iletişiminde yaygın olarak kullanılıyordu. Kervan yolları, ipek ve baharat yolları, imparatorluk yolla-

rı siyasal ve ticari egemenlik ilişkisi ve iletişiminin sağlayıcısıydı.

Kullanılan ulaşım ve iletişim sistemleri zamanın koşullarına göre oldukça hızlıydı: Bir kervan, Childe'in belirttiğine göre, Suriye bozkırlarında günde 36-48 kilometre yol alabiliyordu (Childe, 1974, quoted in Alemdar, 1981).

İletişim şebekeleri sadece elektrik ve elektronik çağa ait değildir. Eski imparatorlukların hepsi, egemen oldukları toprakları yönetimde yer ve zamanı daraltmak için oldukça yaygın ve geliştirilmiş iletişim şebekelerine sahiptiler. Eski Çin Çu Hanedanı döneminde yönetici sınıflar oldukça karmaşık bir iletişim şebekesi kullandılar. Eski ticari yollar sürekli geliştirildi. Moğol Yuan Hanedanı, 4. yüzyılda, 1600 posta istasyonu, 70,000 çalışan ve 40,000 atıyla beş yol-şebekesi üzerinde yaygın bir iletişim ağı kurmuştu. 18. yüzyıla ulaşıldığında, örneğin Rusya'nın *semaphone* mesajları iki saatte 1,000 mil katediyordu (Mulgan, 1994:100). Pers (İran) İmparatorluğu M.Ö. 500'lerde Sus - Sard, Sus - Horasan ve Sus-Basra Körfezi arasında ulaşım ve iletişim ağı kurdu (Ahamenid sistemi; Alemdar, 1981:19-22). İmparatorluğun posta şebekesi (ki elbette halkın mektubunu taşııyordu) atla bir günde gidilecek duraklama yerleriyle birleştirilen bir şebeke sistemi oluşturuyordu.

Sonuç

Tarihsiz bilim yoksunluk içindeki bilimdir. Karmaşık teknolojik gelişmeler, yapılar ve ilişkiler, özellikle iletişim alanı, mümkün olduğu kadar bütünüyle anlaşılmalı istenirse, geçmişteki durumlarının bilinmesi gerekir. Bu da araştırma zorunluluğu getirir.

Siyasal ve ekonomik sistemlerin kurulması ve kontrolünde taşımanın ve iletişimin önemini ancak tarih ve siyasal ekonomide özellikle Marksist ve Marksist etkili yaklaşımlarda görmekteyiz. İlk imparatorlukların incelenmesini iletişim açısından ele alan en önemli bilim adamı Kanadalı tarihçi ve siya-

sal ekonomist H. Innis olmuştur. Innis'e göre, bilginin zaman ve mekan içinde yayılmasında iletişim teknolojisinin önemli etkisi vardır; "mekan yanlı" medya, gücün merkezleşmesini ve mekanın yerelleşmesi (*decentralization*) yerine, yer üzerinde kontrolü teşvik eder. İmparatorluklar dayandıkları iletişim kanallarını ve medyasını kontrol yoluyla daima güçlerini tutma ve uzatmayı aradılar (Innis, 1951). Innis'te iletişim teknolojileri, diyalektik olarak, kullanımlarıyla hem tekellerin gelişmesi hem de ona karşı gelme biçiminde görev görürler. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri bir toplum birimi içinde ve toplum birimleri arasındaki dengesiz gelişme ötesinde değildir. Bu teknolojiler yeni coğrafi farklılaşma ve eşitsizlik biçimleri ile yeni mekansal/uzaysal yapılar ve ilişkiler sunarlar. Ong, McLuhan, kültürel antropologlar ve tarihçiler, sözselliği ve yazıyı evrensel veya toplumsal tümce olarak ele almışlardır. Sözselleşme ve yazısal gelişimde, Durkeim ve Weberci anlamda işbölümü ve sosyal tabakalaşmaya vurgulanarak sınıfsal karakterler bir yana itilmiştir. Aslında, ne sözsellik ne de yazısallık aynı derecede herkese mal edilebilir. Söz ve yazı örgütlü insan ilişkilerinin bütünleşik bir parçasıdır ve örgütlü yapının karakterinin ötesinde evrensel nesnel bir görevselliğe sahip olamaz. Eğer örgütlü yapı eski imparatorluklarda olduğu gibi yüksek derecede bir hiyerarşik özelliğe sahipse, sözlü ve yazılı iletişim tarzları bu yapıyı yansıtır. Söyleyenler, emir verenler ve dinleyip boyun sunarak yapanlar vardır. Yaratılan egemen sözlü mitolojilerde anlatılanlar, bu hiyerarşik yapının kutlanması ve kutsanışıdır. Yaratılan mücadeleci mitolojiler ise çıkmazı ve çıkmazdaki kurtuluş arayışını anlatır. Bu anlatım da Orta Çağda köylülerin tanrı adını kullanarak, tanrı adına onları ezen baş kaldırıp tanrı adına katledilmelerine benzemektedir. Kendini ezenle ortak olan tanrılara, alt tanrılara, tanrıçalara kurtuluş için sığınmak...

Yazının icadından beri binlerce yıl geçmesine rağmen, Anadolu halkının ne yazmaya ne de okumaya gereksinimi olmuştur. Anadolu, okur-yazarlığın kullanıldığı egemenlik altında kontrol edilmiştir. Yazının gelmesiyle, eski imparator-

luklardaki (veya günümüz Anadolusundaki) insanların "psikolojisinde," kendini ve dünyayı anlamlandırmasında, yazının doğasından gelen nedenlerle değişimler olmamıştır. Olamaz, çünkü çok büyük çoğunluk için yazı günlük ilişkilerinde yoktur, orada değildir, elinin veya beyninin bir uzantısı olarak kullanılmamaktadır. Orada olmayana, fakat ekonomi, siyasal ve dinsel yönetimde olanı, herkese genelleştiremeyiz. Genelleştirsek, ancak egemenliği gerçekleştirme, mitler yaratma ve yönetimde uygulama aracı olarak niteleyebiliriz. Uygarlıkların farklı dönemlerinde kil, papirüs, parşömen gibi çeşitli iletişim medyası baskın olmuştur. Her iletişim aracı egemenliği belirli biçimdeki bilgi tekeli tipini destekler ve her yeni araç kendi bilgi tekeliyle diğerinin yerini alır (Innis, 1951).

İletişimde güç, söyleyene ve bu söze karşılık verilmesi olanağını sadece uyma ve boyun sunma olarak biçimlendirene aittir. Baudrillard ve kültürelcilerin bazılarının söyleminin aksine, bu güç sembolik ilişkilerin karakterinden çıkıp gelen bir gerçekten çok daha öte, sembolüğü biçimlendiren mülkiyet ilişkilerinin kurduğu egemenliği sürdürme mekanizmalarından kaynaklanır. Materyal hayatın günlük üretiminde kölelik ilişkileri olmazsa, köleliğin dili ve söylemi de olmaz: Köleliğin dilinin ve söyleminin oluşuyla (kültür ve ideolojiyle) kölelik çıkmamış ve oluşmamıştır.

Dilin varlığı, dilin özgürce kullanılacağı anlamına gelmez. Dil yansız, nesnel ve evrensel gerçeklerin tanımlanmasını ve anlamlandırılmasını getirmez. Özellikle, toplumsal yaşam içinde dilin kullanımı (neyin nasıl, ne koşulda kullanılıp kullanılmayacağına belirlenmesi ve egemenliği) nesnellüğün ve hatta kişinin kendisine göreliğin bile ötesine ve üstüne geçebilir. Kendini Tanrıyı temsil eden krala, şeyhe, lidere adayan kişinin dili ve bu durumunu anlamlandırması kendi koşullarını değiştirme ve kendini kendi koşullarıyla kendisi için anlamlandırma önüne ciddi engeller koyar. Dilin görevi, bu durumda, egemenin çıkarları ve dünya görüşü çerçevesi içinde hapsedilmiştir. Bu hapsedilmede, elbette bu dili kul-

lanan insanın sadece alternatifleri kapatan zorlamayla değil aynı zamanda katılmayla hapsedilişi vardır. Gabriel Josipocivi'nin belirttiği gibi, dili kullanmak, başkaları tarafından işlenmiş-yaratılmış bir aracı kullanmaktır. Tümüyle sadece kişisel dilde anlatılamaz. "Bütün diller yabancı dillerdir... Hiçbir zaman benim dilim değildir, çünkü BEN için bir dil yoktur. Biz halihazırda kullanılan dilin anlaşılmalı zorunlulukları içine doğarız. Bireyler bu anlaşmayı kıramaz. (Josipovici, 1982: 71-2).

İletişim teknolojisi üretiminden kullanım süreçlerine kadar toplumsal üretimin bütünlüğünde yapılaşır. Yazı teknolojisinin ve iletişiminin ilk imparatorluklarda yapılaşması "kültürel" olarak nitelenen "düşünsel" tarafından değil, ekonomik olarak nitelenen materyallik tarafından belirlenmiştir. Bu belirlenmeyle birlikte, yazı geleneği eski toplumların önce ekonomik ve sonra siyasal/dinsel güç merkezlerinde konumlanmış ve güç yapılarının kontrol ve yönetim gereksinmelerine cevap vermiştir.

İletişim incelemelerinin, ilkelden çağdaş kadar çeşitli toplumsal biçimler ve bu biçimlerdeki egemen iletişim yapıları örnekleri üzerine daha fazla eğilmeleri gerekir. Bu süreçte cevap aranması gereken önemli soruların başında "toplumların neden yapısal değişime uğradıkları" gelir. Bu soru, iletişim üretim biçimiyle birlikte toplumsal üretim biçimleri arasındaki geçişi açıklama sorunlarıyla ilgilidir. Bu da, toplumsal ve iletişim yapılarının siyasal ekonomisi ve tarihine eğilmeyi gerektirir. Birinci soruya bağlı olarak gelen ikinci önemli soru, insanın kendini ve toplumunu anlamlandırması ve bu anlamlandırmanın değişimiyle ilgilidir. Neden düşünce tarzları zaman ve mekan içinde farklılaşmaya/değişikliğe uğrar? Bu ikinci soru, bilinç, fikirler ve ideolojiyi açıklama sorunlarıyla ilgilidir ve 1990'lara gelindiğinde birinciden çok daha problemlerle bir sorun biçimine dönüşmüştür (Benzeri sorular için bk. Jhally, Schiller, Garnham, Murdock, Marks). Bu iki temel soruya cevap aramada, özellikle ikinci soruyla ilgili "akademik uzmanlaşmanın" getirdiği ve bilinçli olarak yapılan

akademik dilde uzman fetişleştirme sonucunda da, cevaplardan çok daha fazla sorunla karşılaşmaktadır.

Elbette bu incelemenin değerlendirmelerinin genelliğinin ötesine geçip, kendi toplumumuzda ve tarihimizdeki özel konumları ve iletişim yapılarını ele alıp incelemek gereği vardır. Bu gereksinme Türkiye'de kendimizi anlama zamanının çoktan gelmesi ve bunun aciliyeti karşısında, daha da önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Alemdar, K. (1981). *Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: AITIA.
- Berberoglu, B. (1994). *Class Structure and Social Transformation*. Westport, Conn: Praeger.
- Childe, V. G. (1951). *Man Makes Himself*. N.Y.: New American Library.
- Childe, V. G. (1967). *What Happened in History*. NY: Pelican Books.
- Childe, V. G. (1971). *Doğunun Prehistoryası*. Ankara: TTK.
- Childe, V. G. (1974). *Tarihte Neler Oldu*. Ankara: Odak Yayınları.
- Classen, C. (1993). *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures*. London: Routledge.
- Cohen, M. (1970). *Language: Its Structure and Evolution*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (1987). *İlkçağ Tarihi*. Ankara: V Yayınları.
- Engels, K. and F. (1972). *The Origins of Family, Private Property and the State*. London: Lawrence & Wishart.
- Engels, F. (1975). *Labour in the Transition From Ape to Man*. NY: International Publishers.
- Erdoğan, I. (1997). *İletişim, Egemenlik, Mücadeleye Giriş*. Ankara: Imge.
- Erdoğan, I. (1997a). *İnsanın Zincirine Vuruluşu*. Ankara: Doruk.
- Goody, J. (1987). *The Interface between the Written and the Oral*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goody, J. (1977). *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, R. (1986). *The Origin of Writing*. La Salle, IL: Open Court.
- Hewes, G.W. (1973). "Primate Communication and the Gestural Theory of Language." *Current Anthropology*. 4 (1-2).
- Hockett C.F. & R. Ascher (1968). *The Human Revolution. Culture: Man's Adaptive Dimension*. M.F.A. Montagu (der.) içinde. New York: Oxford University Press.
- Hoffman, A. (1997). *The Laws of the Hittites; A Critical Edition*. Leiden: E. J. Brill.
- Innis, H. A. (1951). *Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Innis, H. A. (1972). *Empire and Communication*. Toronto: University of Toronto Press.

- Jhally, S. (1993). "Communications and the Materialist Conception of History: Marx, Innis and Technology". *Continuum: The Australian Journal of Media & Culture*. (7)1.
- Josipovici, G. (1982). *Writing and the Body*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lecerle, J. (1990). *The Violence of Language*. London: Routledge.
- Marx, K. (1973). *Capital Vol. I*. NY: International Publishers.
- Marx, K. and Engels, F. (1969). *German Ideology*. N.Y.: International Publishers.
- Mulgan, G. J. (1994). "The Dynamics of Electronic Networks." *The Polity Reader in Cultural Theory*. London: Polity Press.
- McLuhan, M. (1962). *Gutenberg Galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding the Media*. NY: Signet.
- Morris, S. (1992). *Taking Ancient Mythology Economically*. Leiden: E. J. Brill.
- Morris, S. (1995). *Economic Structures of Antiquity*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Ong, Walter (1986). "Writing is a Technology that Restructures Thought." *The Written Word: Literacy in Transition*. G. Bauman (der.) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Ong, W. (1974). "The History and The Future of Verbal Media." In Silverstein, A. (ed.) *Human Communication: Theoretical Explorations*. NewYork: John Wiley & Sons, pp.165-184.
- Schiller, H. (1976). *Communication and Cultural Domination*. White Plains, NY: International Arts and Sciences Press.
- Siegelau, S. (1979). "A Communication on Communication." In Mattelart, A. and S. Siegelau (eds.) *Communication and Class Struggle, Vol. I*. N.Y.: International General, pp. 11-22.
- Williams, R. (1974). *Television: Technology and Cultural Form*. London: Fontana.
- Wolkstein, D. & Kramer, S. (1983). *Inanna: Queen of Heaven and Earth*. NY: Harper & Row.

Reproducing Ethnicity and Cultural Identity in Diaspora

Abstract

This article seeks to come to an understanding of the politics of ethnicity, identity and religion among Turkish Muslims in Britain. The main objective of this article is to analyse how Turkish identity is constructed and what are the roles of family, culture, organisations and religious groups in the reproduction and transmission of traditional values to the young generation.

This article is based on an ethnographic research among Turkish residents in Britain. Research methods involved participant observation, in-depth interviews and a survey. Seventeen months of fieldwork in the north-east London and two months fieldwork in Berlin were carried out to collect ethnographic data. During the research, 77 people were interviewed in-depth, 93 young Turks participated in a survey and 29 people took part in group interviews.

Diasporada Etnik ve Kültürel Kimliğin Yeniden Üretimi

Özet

Bu makalede İngiltere'de yaşayan Müslüman Türklerin etnik, dinsel ve kültürel kimlik politikalarının anlaşılmasına çalışılmaktadır. Makalenin temel amacı, Türk kimliğinin nasıl kurulduğunu ve geleneksel değerlerin genç kuşaklara aktarılmasında aile, kültür, dinsel gruplar ve diğer örgütlerin rolünü incelemektir.

Çalışma İngiltere'de yaşayan Türkler arasında uygulanan etnografik bir araştırmaya dayalıdır. Araştırma yöntemleri, katımlı gözlem, derinlemesine mülakat ve anket taramasıdır (survey). Etnografik verilerin toplanmasına yönelik saha çalışmasının on yedi ayı Londra'nın kuzey-doğusunda ve iki ayı Berlin'de yürütülmüştür. Araştırma sırasında 77 derinlemesine mülakat yapıldı, 93 Türk gencine survey ve 29 kişiye grup mülakat uygulandı.

Talip Küçükcan
University of Warwick
Centre for Research in
Ethnic Relations

Reproducing Ethnicity and Cultural Identity in Diaspora

Multicultural Europe and New Identities

European countries are increasingly becoming multi-racial, multi-cultural and multi-religious as a result of immigration and settlement of non-indigenous people. This means that European cities are accommodating an ethnically and culturally heterogeneous population. The settlement of immigrants in European countries gave rise to the establishment of permanent ethnic minorities with varying linguistic, cultural and religious differences. These communities have reproduced their distinct value systems in the midst of social and cultural structures of receiving countries. The institutionalisation of ethnic minority cultures exacerbated the heterogeneity of host societies to a certain extent by expressing their own languages, religions, food, music and dress. This means that new identities have emerged in Europe.

Among these new communities, Muslims constitute a significant group with an estimated number of 6.8 million who live in the European Union countries. Although the presence of Muslims in Europe is not a new phenomenon, it could be argued that the expression of Islamic identity has become more pronounced in recent years. The growth of Western-educated young generations and the rise of global/transnational Islamic movements are important sources of motivation for Muslims in Europe to express their identity in Western countries. For example, in recent years, Muslims in Europe have become more

concerned with the religious education of their children, they have shown strong reactions against the prohibition of headscarfs in schools and demanded legal recognition on local levels. Expression of Islamic identity has also taken place in the face of international events concerning Muslims such as in Bosnia, Palestine, and Kashmir. The marginalisation of Muslims on local levels and their victimisation on a global level, mobilised Muslims in Europe and strengthened their sense of belonging to the Muslim Umma. However, Muslims in Europe accommodate a great deal of diversity. Even a cursory look at the Muslim communities such as Pakistanis, Algerians, Moroccans and Bangladeshis in the West would reveal that all these communities have diversities of Islamic movements within themselves. The Turkish community in Europe is a part of emerging "European Islam" and has its own diversity in the expression of Turkish-Muslim identity.

Diverse Expressions of Islamic Identity

A proper understanding of Muslim communities in Europe depends upon the analysis of "Islams" rather than "Islam." Identity construction is a complex and a multidimensional phenomenon. National history, myths, language, shared values and a sense of solidarity all influence the formation of ethnic and religious identities. The construction of Islamic identities also goes through a similar process, underlined by the diversity

of variables which make Muslim groups heterogeneous. Therefore, Turkish-Muslim identity as expressed by the Turkish community in Britain and elsewhere in Europe should be seen as a micro-unit of an already diversified Muslim entity.

This article fills a vacuum in research on micro-Islamic communities in Britain. It is known that the overwhelming majority of research on Muslims in Britain has focused on Asian Muslims. It seems that Islam in Britain is usually equated with Asian Muslims in the public imagination. This clearly indicates that the Turks as a micro-community within the larger Islamic Umma are generally not included in studies of Muslims in Britain. This means that any generalisation about Islam and Muslims in Britain, drawing upon studies on micro-communities, would be misleading due to the diversity within Islamic communities. Therefore, I suggest that before making any generalisations about Muslims, "Islams" should be studied because there is no single expression of "Islam" even within the same ethnic or national group.

Re-constructing Turkish Family

Re-establishment of Turkish families facilitated the institutionalisation of culture, religion and language in Britain. The analysis of identity politics within the Turkish community revealed that family, marriage and social networks have played an important role in every stage of immigration. Family, kin and social networks were involved in three overlapping stages of Turkish experience of immigration. This article suggests that pre-migration, migration/settlement processes and post-settlement stages were marked by the involvement of various networks and by the reproduction of traditional sets of relationships rooted in shared values. Family, friends, neighbours and village men for example helped each other in finding jobs and accommodation during the course of migration and settlement. Kin and social networks were and are being reproduced after the family reunifications.

Research findings suggest that contextual factors led to the establishment of networks not necessarily confined to family, kin and village origin. This means that social networks were expanded by the influence of situational elements so as to include people previously not related on the basis of descent or village origin. Different areas can be mentioned which have generated new social relations. Adherence to a particular religious group for example has a potential for creating a "religious network". Economic activities can also be mentioned as a facilitating factor for widening the social networks. One can argue that the "trust" derived from belonging to the same ethnic/national/religious/ideological group can facilitate the establishment of partnership among Turkish people. Marriage and reconstruction of Turkish families also widen existing social networks through new alliances.

The establishment of family and marriage practices in the Turkish community inform us that traditional values are constantly reproduced as an expression of Turkish identity. First of all, marriage is still seen as an important institution for socialisation. Therefore considerable social pressure is brought on single individuals to get married. Parents who would like to arrange a marriage for their son, for example, are still seeking for intact "honour" and "reputation" of the girl candidate. Therefore, girls are encouraged to avoid situations which may damage their honour and family reputation. However, the meaning of honour and reputation is changing for the young generation. In contrast to parental attitudes they do not see, for example, social outings with unrelated male friends as damaging their honour and reputation. And increasingly they want to make their own choices for marriage. This article also suggests that "control" over the girls, in contrast to boys, has much to do with the cultural practices, not necessarily rooted in Islamic beliefs. Therefore, the justification for parental control can not be based totally on religious grounds. Had it been so, they should have developed the same attitudes spontaneously for their sons because religious principles apply to both sexes equally.

Young Turks, Generational Differences and Tensions

Generational differences are not confined to the issue of marriage. Migration and settlement in a culturally different society might cause a paradigm shift. This means that traditionally-loaded meanings of some concepts may lose their importance with the fusion of novel ideas through acculturation, social interaction and schooling in Britain. The analysis of in-depth interviews and survey results suggest that such a paradigm shift is taking place between generations. Turkish parents are deeply concerned with the transmission of traditional values to the young generation in order to protect their identity from "cultural contamination." Therefore, parents consistently put pressure on them to "absorb" and "internalise" the cultural values of the Turkish community.

Although there is not a whole-sale rejection of traditional values, it appears that the young generation are developing different attitudes towards parental values. Although most of the Turkish young people agree with the preservation of parental culture, they seem to attribute different meanings to some of the elements of traditional values. There is a tendency among young Turks to see marriage, social relations and sexuality in a somewhat different way than of their parents. The overwhelming majority of young people interviewed claim that they have disagreements with their parents over "meeting and socialising with the opposite sex," "type of clothing," "spending time outside the house," "restriction of freedom," "friendship with non-Turks and non-Muslims" and "the way marriages are arranged."

The development of different attitudes towards these issues may be attributed to the socialisation experience of the young generation in Britain. In contrast to their parents, young people have to deal with multiple identity choices. Parents as the first generation maintain their original culture rather than adopting the host society's social and cultural values. Therefore,

reactionary response curbs the fusionary effect of assimilation among the first generation members of the Turkish community. Young Turks, on the other hand, as a bridge generation, seem to have ambiguous tendencies towards some of the values and habits of their community. They have a desire, on the one hand, to preserve parental values at home, and on the other, to adopt some elements of the host culture outside. This means that there is an emergent identity construction taking place among the young generation. This emergent identity is not exclusively shaped by "Turkey/Cypriot inspired perceptions," but rather is increasingly based on "local/British inspired perceptions." This argument might be taken a step further to suggest that British-Turkish identities are emerging among young Turks in London. Due social-contextual factors on identity formation it is plausible to suggest that the emergent Turkish identity among young Turks in London is expected to be influenced and shaped to a certain degree by the "British social and cultural context."

Young Turks and Religion

Religion is one of the significant markers of Turkish identity. Therefore, the first generation of the Turkish community established Islamic institutions as soon they acquired sufficient resources. These institutions were meant to facilitate the transmission of religious values to young Turks. Research findings suggest that attitudes of young people towards religion are also changing. Although almost all young Turks still believe in the basic principles of Islam, it seems that religion is becoming a symbolic attachment for many of them. The survey analysis on the intellectual dimension of religious commitment among young Turks clearly indicates that young people know very little about Islam.

The lack of knowledge about the basic principles of Islam might be attributed to several factors. It can be argued, for example, that young Turks do not learn much about their

religion in the schools because there seem to be no special provisions for the teaching of Islam and Turkish culture. Another reason may be the failure of Islamic institutions to address a larger young audience because of their mostly outdated teaching methods. Findings on the ritualistic dimension of religiosity, on the other hand, show that only a small number of young people perform prescribed Islamic practices. Young Turks know little about their religion and they generally do not fulfil the required religious duties. Yet, most of them still believe in it. This means that a symbolic religiosity is developing among the Turkish youth who seem to be increasingly feeling the tension generated by continuity and change. It appears that young Turks will experience this tension at least for the foreseeable future. Parents and religious organisations will continue to teach the young generation the importance of religion and will try to inculcate an Islamic belief in their sense of belonging to the Turkish-Muslim community. However, social and cultural effects of the British context will also influence the young generation throughout their life which will inevitably induce changes in the emergent Turkish identity among the young generation to a certain extent, which would enable them to accommodate a sense of belonging to the multicultural community in Britain.

Institutionalisation of Identity Politics

The role of cultural, religious and religio-political organisations in the construction and maintenance of Turkish identity is also relevant in this context. Organisations and associations of various kinds were established and used by the Turkish community in Britain as a response to changing social and cultural conditions. These organisations have different membership and clientele profiles, different administrative structures, strategies and purposes. The foundational aspirations and priorities of Turkish organisations, reflected in their activities and functions, reveal that there are overlapping as well

as dissimilar, even conflicting concerns among the Turkish community. This means that the institutionalisation of identity politics of assumes diverse meanings according to the cultural, religious and political orientations of Turkish organisations. The process of community formation with its own "cultural boundaries" from that of fragmented individuals through family unions and marriages, was accompanied by the process of institutionalisation in various areas. The *raison d'être* of Turkish organisations lies in the fact that settlement and post-settlement processes generated numerous problems for the community and these challenging problems needed to be addressed. The issues around culture, language, religion, welfare and education of the young generation preoccupied parental and familial concerns. It can be argued that Turkish organisations emerged in response to these concerns which are related to the expression of ethnicity and identity.

The analysis of Turkish/Cypriot organisations suggests that there is a subtle differentiation between mainland Turks and Turkish-Cypriots which could be seen as the two poles of Turkish identity. Research findings confirm that minority organisations are established on ethnic and national lines. In addition to that, even within the same ethnic or national group there is a discernible degree of internal differentiation rooted in the geographical origins of an ethnic group. The membership structure and clientele profile of the Turkish/Cypriot organisations in London suggest that such a differentiation exists between mainland and Cypriot Turks. This differentiation can be explained by "self ascription" rather than an external attribution. Both groups define themselves as "Turks" and "Muslims" vis-à-vis "others." They also attribute more or less the same characteristics to Turkish identity. They would argue, for example, that Turks are "Muslims," and "culture," "tradition," "family," "kin" and "honour" are important elements of Turkish identity. The concern over the Cyprus issue is central to both groups. Transmission of traditional values to the young generation concerns equally mainland and Cypriot

Turks and has lead them to join forces to reproduce Turkish identity. However, internal differentiation emerges when Turkish-Cypriots define themselves vis-à-vis mainland Turks. Therefore, I would suggest that Turkish identity is diversified in London in contrast to Turkish communities in other West European countries and it seems to be plausible to suggest that the self-ascribed duality prepares a ground to discuss "Turkish identities" rather than a single "Turkish identity" in London. However, these self-ascribed boundaries between Turks from the mainland and Cyprus have become diluted during confrontations between "Us" versus "Them."

Almost all Turkish/Cypriot associations place a special emphasis on education because education is seen as a key to transmit traditional values to the young generation and to generate a sense of belonging to the ideals of Turkish community. It is a widely held view among the first generation that their children are exposed to the cultural influences of the larger society. Schooling, peer-group relations and media are constantly exerting cultural influences on young people and presenting new identity choices in conflict with the Turkish culture and Islamic values. Turkish/Cypriot organisations with few exceptions are devising policies and strategies to counterbalance the acculturation of young Turks in order to prevent their assimilation because assimilation would mean the loss of Turkish identity. However, although the meaning of Turkish identity is the same in principle, Turkish/Cypriot organisations seem to emphasise different components of their identity as the most basic and indispensable element. Some organisations, for example, place priority on teaching the Turkish language as it is perceived to be the most effective means of communication with the culture which defines Turkish/Cypriot identity. As I will discuss later some organisations, on the other hand, seem to place more emphasis on Islam because they believe that religion is the most significant source of strength against the forces of assimilation. Political issues are also important ingredients of identity politics within the community.

The Turkish Educational Attaché and some Turkish organisations in London claim that the number of young Turkish students at the supplementary weekend schools has reached 2,500 and it is estimated that their size will steadily grow. Increasing attendance in classes on Turkish "language," "culture," "music" and "folklore" indicates that parental concern about the future of their children is growing. They do not want to see young Turks lose their "Turkish identity," therefore the first generation is trying to mobilise Turkish community to prevent "cultural contamination" of children. It seems that institutionalisation of education is regarded as one of the most effective ways of reproducing Turkish culture and instilling an identity among the young generation by transmitting "reproduced values" within the British context. However, despite parental pressure and organisational efforts, the meaning of Turkish identity is changing for the young generation.

Turkish/Cypriot organisations sometimes resort to political mobilisation of the community to revive the "collective identity." The rationale behind such a strategy seems to be the expression of political identity which is considered to be a prerequisite to becoming a "politically conscious community" rather than that of a "silent ethnic community." Therefore, some organisations keep the issue of Cyprus alive because it is expected that such issues reawaken nationalist feelings and aspirations as sources of political identity. Political mobilisation inevitably requires involvement in the politics of the country of origin. Involvement in the politics of the country of origin in the diaspora reproduces attachments, alliances and hostilities which crystallise "identity boundaries."

Identity politics of Turkish/Cypriots organisations seem to generate at least twofold effects on their members and clientele. The first of these effects relates to the strengthening of "in-group" solidarity. The second one relates to the polarisation of identity boundaries to a further extent. Political concerns of

some Turkish/Cypriot organisations appeal to nationalist feelings and utilise political events both in Turkey/Cyprus. The organisations administered by Turkish-Cypriots, for example, regularly mobilise their members to publicise the Cyprus issue and encourage them to send letters to MPs and the Prime Minister asking for their support for the Turkish side. The invitation of speakers from Turkey and Cyprus clearly indicates that politics in the country of origin are used to generate a strong group identity in the community. It is expected that public meetings and addresses of Turkish/Cypriot organisations on political issues will also mobilise "others" to protest against these events. "Identity confrontation" and escalation of "identity conflict" were rooted in politics. Confrontation of political identities crystallise Turkish/Cypriot identity vis-à-vis "imagined enemies" in Britain because historical hostilities are renewed and national/political/ethnic allegiances are re-expressed. This means that polarisation between "Us" and "Them" adversely consolidates collective identity.

Findings also suggest that not only the politics of the home country but also politics on an international level cause concern for the Turkish community. Turks in Europe constitute a micro-community within the Muslim communities in Europe. Therefore, political events related to Muslims also enter into the politics of Turkish/Cypriot organisations in London. The reactions towards tragic events in Bosnia is a good illustration of the expression of "Islamic identity." Victimisation of Turks in other parts of the world and especially in Europe also produces an emphasised identity expression. The reactions towards these events showed that racism and xenophobia caused a "unified action" among Turks throughout Europe. In many parts of Germany where there are significant numbers of Turks, diverse sections of the Turkish community members, from secular to religious ones, were united around the same issue. The diversities and varieties of political and religious orientation were overcome by the common concern over the future of the Turkish community in Germany. The collective consciousness

and reactions strengthened the ethnic bond among the community members. These developments had transnational effects as Turkish/Cypriot organisations showed in London by arranging solidarity meetings, distributing leaflets explicitly claiming a belonging to Turkish communities in Europe.

Transnational Religion: Institutionalisation of Islam

Islam is one of the indispensable components of Turkish/Cypriot identity. Even those who defined themselves as "not religious" or "nominal" Muslims, feel that religion has had public and private influence on the formation of Turkish identity. Institutionalisation of Islam and the growth of Islamic movements among the Turkish community confirm that this perception is widely held. This means that Turkish ethnicity, identity and Islam are closely intertwined and can not be readily separated from one another. Therefore, it is almost impossible to analyse Turkish identity without reference to Islam. However, it should be born in mind that Turkish Islam is as diversified as Pakistani, Bangladeshi or Arab Islam. This means that national and religious identity influenced each other throughout history and it is this factor that lies at the heart of the non-monolithic nature of Islamic movements. Even within Turkish Islam there is a wide diversity of expression of Islamic identity in Europe. The Islamic organisations among the Turkish community in Britain also display such diversity. Almost all Turkish Islamic organisations are off-shoots of umbrella organisations/groups in Turkey or Cyprus and they implicitly, and more often explicitly, claim allegiance to the "national/model" organisations.

As far as the Islamic organisations in London are concerned, it appears that rivalry, competition and conflict rather than negotiation and co-operation are prevalent features of their politics. Such a state of affairs was inherited from the conflicts in Turkey and reproduced in Europe. The influence of "model"

organisations is very well documented on the institutionalisation of religious groups among Turks in Europe and in London. Therefore, I argue that without understanding the current developments in Turkey, it would not be possible to analyse the diversity of approaches to Islamic identity and politics among Turks in Britain. This argument is justified by the simple fact that the origins of Islamic groups among the Turkish community are rooted in the politics of religious movements in the country of origin. However, I suggest that for the young Turkish generation, the focus of Islamic politics seems to be changing. The young generation are increasingly becoming disillusioned by the priorities of these organisations.

The establishment of the Mosques has always been a priority for the Turks as they are considered traditional centres of Islamic learning, religious socialisation and education which contribute to the construction of Turkish-Islamic identity. Activities held in Mosques are designed to reawaken Islamic identity among the Jama'a and pass the traditional values onto the young generation. My findings suggest that the growth of the young generation especially seems to be causing some changes in the traditional politics of the Mosques. Some of the Islamic organisations, for example, seem to have recognised that classical teaching methods were not very fruitful within the British context. Therefore, they introduced new strategies for teaching, recruiting and appealing to a wider audience. One of the Mosques for example opened an independent primary school despite its ongoing insistence on traditional teaching methods. Another Mosque, on the other hand, had negotiated with the Local Council and was granted permission to register weddings in the Mosque. The novelty was even extended to allow the formation of small market places in one of the Mosques. It should be pointed out that these are significant changes in the politics of Mosques compared to Turkey or Cyprus where Mosques are only used for prayers under the strict control of the state apparatus. This also suggests that Islamic groups in Europe enjoy more freedom of expression since they do not challenge the state system.

The development of new strategies indicates that Islamic groups in Britain are aware of the social and cultural influences of the wider society. Nevertheless, new policies and strategies also carry the imprint of particular groups who have different approaches to Islamic issues. This means that Turkish Islamic organisations in Britain display a differentiation rather than convergence in terms of their methods of teaching, ideological standpoints and expression of Islamic identity.

One of the overlooked aspects of Islamic organisations among Turks in London and Europe in general is their contribution to the development of "Islamic networks." The development of Islamic networks seem to be taking place on two levels. The first level relates to Turks as a micro-Muslim community. Almost all Islamic organisations among Turks in Europe have their origins in Turkey. Islamic groups such as *Suleymancis*, and *Milli Gorus* (National Vision) are widening their networks in Europe. Observations of these groups in London and Berlin indicate that in-group relations are constantly renewed between Turkey and Europe. The second area of network development relates to Muslim communities in Europe. Some of the Turkish Islamic organisations are also contributing to the widening of transnational Islam. Political and mystical Islam especially do not confine their appeal to one ethnic/national group, but rather they try to recruit Muslims from all national origins. Sheikh Nazim Jama'a, for example, is comprised of Muslims who have different racial, ethnic and national origins. National Vision, on the other hand, is increasingly trying to involve themselves in the affairs of Muslims in a wider context. All of these groups have already opened branches in major European and American cities to widen their sphere of influence.

The analysis of family, kin and social networks, and various kinds of Turkish organisations has clearly shown that the politics of ethnicity, identity and religion have centred around the reproduction of traditional social and cultural values within the British context where the Turkish identity was perceived to be

threatened. Therefore, despite the diversity of attitudes towards Turkish culture and differences in the strategies of institutionalisation, the elements of Turkish identity was and still is reproduced in order to preserve and transmit these values to the young generation. However, young Turks were and still are exposed to contextual social and cultural forces which are different from and often conflicting with the parental values. This situation is producing tension between parents and young generations who appear to be adopting some attitudes and values of the British society. This means that the young generation is developing a somewhat different identity from that of their parents. Nevertheless, the emergent identity construction among young Turks still carries the imprint of Turkish tradition and culture but increasingly in the form of symbolic attachments. It appears that this trend among the young generation will continue as the Turkish ethnicity and national identity are not fixed categories, rather they are undoubtedly imagined, but equally felt, known and lived.

Geleneksel Yayıncılığa Alternatif Bir Medya Modeli Olarak İnternet Yayıncılığının Konumu ve Önemi

Özet

Son yıllarda kitle iletişim alanında geleneksel yayıncılık karşıtı arayışlar gözlenmektedir. Özellikle Yeni Sol'un düşünsel açımları bağlamında dile getirilen "kamusal hizmet yayıncılığı" modeli ve "İmmediast" ya da medya-karşıtı hareket, devlet ve sermaye gücüne bağımlı liberal yayıncılık anlayışının eksikliklerini eleştirmektedir. Bazı uzmanlarca yirmibirinci yüzyıla damgasını vuracağı ileri sürülen "İnternet yayıncılığı," bu çalışmada, sahip olduğu yapısal özellikler nedeniyle alternatif medya yayıncılığı kapsamında ele alınmaktadır. İnternet, ekonomik altyapısı nedeniyle Yeni Sağ'ın serbest pazar koşullarına uyum sağlaması boyutunda eleştirilmiştir. İnternet yayıncılığı bireylerin aktif katılımına dayalı olması ve "doğrudan demokrasi"ye dönük siyasal ve kültürel açımlar içermesi nedeniyle Yeni Sol ideolojisiye yakın görülmekte ve alternatif medya kapsamında değerlendirilmektedir. Sonuç olarak yazarlar, İnternet yayıncılığının, "ağ" ancak Yeni Sol'un ortaya koyduğu düşünsel temeller doğrultusunda yapılandırılırsa gerçek anlamda alternatif medya modeli oluşturabileceğini ileri sürmektedirler.

The Position and Significance of Internet Broadcasting As a Media Model Alternative to Traditional Broadcasting

Abstract

In recent years in the field of mass communication, it is possible to observe a pursuit of novelties repudiating traditional broadcasting. Particularly in the context of intellectual vision brought about by the New Left, "public service broadcasting" model and the "Immediast" or anti-media movement have been criticizing the shortcomings of liberal broadcasting perspective which is dependent on the state- and capital-power. In this study, "Internet broadcasting," which is claimed by some experts to dominate the twenty-first century, is considered as an alternative media thanks to its structural characteristics. The particular dimension on which Internet has adapted to the free market conditions promoted by the New Right is criticized. Internet is considered to be a medium closer to New Left ideology and as an alternative media because it consists political and cultural openings toward "direct democracy" involving individuals' active involvement. In conclusion, the authors claim that Internet broadcasting could only form a real alternative media model if the "net" is structured on the basis of the intellectual foundations put forth by the New Left.

Erdal Dağtaş
Gökhan Derelioğlu
Gazi Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Geleneksel Yayıncılığa Alternatif Bir Medya Modeli Olarak İnternet Yayıncılığının Konumu ve Önemi

1. Giriş

Yazılı basın ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süre boyunca, mutlak otoritenin karşıtı olarak görülmüş ve bireylerin en temel haklarından olan "ifade özgürlüğü" kavramıyla özdeşleştirilerek; toplumsal-siyasal tartışmaların odak noktası haline gelmiştir.

Bu süreçte basın ile ilgili sorgulamaların da özünü oluşturan kavram; Birleşmiş Milletler'in 1948 yılında yayımlanmış olduğu "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nin on dokuzuncu maddesiyle, bireyler için olduğu kadar, gazeteciler için de, güvence altına alınmıştır. Söz konusu maddede yer alan, "Her bireyin düşüncelerini özgürce açıklama hakkı vardır ve bu hak, fikirleri savunabilmede olduğu kadar bilgileri 'sınırsızca' elde etmeyi ve 'yayımlamayı' da kapsamaktadır" ifadesi basın kuruluşlarını, her türlü haberi elde etme ve yaymada özgür bırakmaktadır.

Ancak basın kuruluşları böyle bir hakka sahip olmalarına karşın - geçmişte olduğu gibi günümüzde de "ekonomik hegemonya" ile bağlantılı olarak- gelişmekte olan ülkeler ile üçüncü dünya ülkeleri dışlanarak hazırlanan ve taraflı sunulan haberler, basının temel sorunu olmaya devam etmektedir. Mira Beham bu sorunu "uluslararası haber ajansları ve bağlantılı olduğu medya kuruluşlarının yanlı tutumlarına" bağlamaktadır (Kolev,1997: 36-37).

Bu kuruluşların gerçekleştirdikleri sözü edilen yanlı ve adil olmayan haber dağılımı; bireylerin küresel haber akışı sürecine olan güvenlerini yitirmelerine ve "toplumsal dinamikleri açığa vurmada" ana akım haber medyalarının yeterli olmadığı kanısının yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, egemen basın modelinin "muhalifleri," kendi alternatif medya-larını oluşturarak ve iletişim sürecine doğrudan katılımı sağlayarak "fikirleri," "kanıları" ve "toplumsal gerçeklikleri" daha rasyonel biçimde elde edebilecekleri ve yayabilecekleri yargısına varmışlardır.

Öte yandan, son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de geleneksel medya yayıncılığı gerek üstlendiği misyon, gerekse yayın politikalarına ilişkin uygulamalarda yarattığı sonuçlar açısından önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.

Geleneksel yayıncılık olarak nitelendirilen yayınlar, devletin üstlendiği radyo ve televizyon yayıncılığı ile kazanç sağlamaya dayalı bir ekonomik organizasyon özelliği gösteren ticari radyo ve televizyon yayınları olmak üzere iki temel başlık altında sınıflandırılabilir. Doğal olarak, bu genel sınıflandırmanın içine radyo ve televizyondan daha eski bir tarihsel geçmişe sahip olan gazeteleri de dahil edebiliriz. 1980'li yıllarla birlikte dünyada ve ülkemizde yazılı basın alanında başlayan yoğunlaşma eğilimleri, radyo ve televizyon yayıncılığı sürecini de kapsayarak "çapraz tekelleşme" olgusunu gündeme getirmiştir.

Yayıncılık alanında yaşanan tekelleşme tartışmaları beraberinde geleneksel medyanın varlığının yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Geleneksel medyanın örgütlenme şekilleri, ulusal ve uluslararası alanda meydana gelen olaylara ilişkin yapılandırılan haber ve yorumların çarpıtılması ya da haber kaynağının bilinçli olarak bilgi vermekten kaçınmasıyla oluşturulan gündem belirlemeler, magazin ve popüler ağırlıklı haber içerikleri vb. liberal (ana akım/main stream) medyaya yönelik yeni alternatif arayışların doğmasına neden olmuştur.

Bu arayışlar arasında "Kamusal Hizmet Yayıncılığı," "Immediast (Medya Karşıtı) Hareket" ve "Internet Yayıncılığı" sayılabilir. "Kamusal Hizmet Yayıncılığı" ve "Immediast (Medya Karşıtı) Hareket" ya da Halka Dayalı Yayıncılık" daha çok Yeni Sol yaklaşımın açılımlarında filizlenirken, "Internet Yayıncılığı" ise siyasal ve kültürel açılımlar bağlamında Yeni Sol akımın dinamiklerinden esinlenmiştir.

Gerçekten de "Yeni Sol" özellikle 1980'li yılların sonlarına doğru (Yeni Sağ politikaların başarısızlığı ile birlikte) başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada önemli bir yükseliş göstermiştir. Bu yükselişin en önemli belirleyicilerinden biri ise "Katılımcı Sivil Demokrasi" olmuştur. Bir başka deyişle, "Yeni Sol" akımın geliştirdiği bu sivil toplum modelinin Avrupa toplumlarındaki yansımaları olumlu olmuştur. Batı'daki Neo-Marksist akım tarafından geliştirilen bu model, devlet ile toplumun ayrılığından ya da farklılığından değil; "içiçeliği" varsayımından hareket etmiştir.

Siyasal toplum (devlet) ile sivil toplum ise sürekli etkileşim halindedir. Katılımcılara göre, sivil toplumu genişletmeyi devleti daraltmakta gören kuramlar -bu içiçeliği gözardı ettikleri için- gerçek bir sivil toplum yaratmayı başaramazlar. Oysaki önemli olan, devlet -toplum içiçeliğini bir veri sayarak, o içiçeliğin yapısını, "demokratik doğrultuda" değiştirmektir. Bu da bürokrasiyi azaltarak ya da merkezi kurumların yasama yetkilerini kısırarak değil, siyaseti doğrudan halka taşıyarak mümkündür. Yeni Sol düşüncesi, halktan ayrışık siyaset değil,

bizzat halk tarafından yapılan siyaset anlayışı üzerine kuruludur (Fincancı, 1991:14). Dolayısıyla, İnternet yayıncılığının sahip olduğu özellikler, Yeni Sol düşüncenin halkın siyasal ve kültürel katılımına dönük projeleriyle belli bir uyum içindedir.

Bununla birlikte, ekonomik altyapı ve teknik donanım erişilebilirlik açısından Yeni Sağ'ın "serbest pazar ekonomisi" mantığı, İnternet Yayıncılığı'nın yaşama geçirilmesinde daha fazla belirleyici olmuştur. Bunun nedenini ise Yeni Sağ düşüncenin açılımlarında bulmak olasıdır. Yeni Sağ akımın savunucuları, genelde ekonomik yaşam gibi siyasal yaşamın da bireysel özgürlük ve öncelik sorunsalı etrafında oluştuğunu savunurlar. Bu yönde bir *laissez faire* (bırakınız yapsınlar) ya da bir serbest pazar ekonomisinin oluşturulması "minimal devlet" ile birlikte temel hedefi teşkil eder. Yeni Sağ'ın siyasal programı şu hususları kapsar: Programın giderek daha fazla yaşamsal alanı kapsayacak bir şekilde genişlemesi, ekonomide "aşırı" müdahaleden arınmış bir devletin oluşturulması, belirli yapıların(örneğin ticari birlikler) gücünün azaltılması; yasanın ve düzenin uygulanabilmesi için güçlü bir hükümetin oluşturulması (Held, 1987: 243).

1970'lerin sonları ile 1980'li yıllarda Thatcher ve Reagan hükümetleri, Yeni Sağ'a paralel çizgide bir uygulama gerçekleştirmişlerdir. Bunlar, grup politikalarına yönelmiş olanların çıkarlarını korumaya çalışan bürokratik devlet kuruluşlarının çoğalması nedeniyle "bireysel özgürlüğün" azaldığını ısrarla vurgulamışlardır. Böylece kolektif iyiliğin (ya da bireylerin iyiliğinin), birçok durumda yalnızca rekabetçi bir tecrit edilmişlik içinde davranan ve sektörel hedeflerini en düşük düzeyde devlet müdahaleleriyle gerçekleştirmeye çalışan özel bireyler eliyle gerçekleştirilebileceğini söyleyen klasik liberal doktrine bağlılıklarını ortaya koymuşlardır. Pazara olan bağımlılık, liberalizm tarihinde diğer bir önemli yöne işaret etmektedir: Düşünce, iş, ticaret ve aile hayatının gelişebileceği emniyetli bir temel oluşturabilmek için güçlü bir devlete olan ihtiyaç, başka bir deyişle, eş zamanlı olarak hem devlet etkin-

likleri alanının sınırlandırılması hem de devletin gücünün artırılmasına yönelik bir strateji söz konusudur (Held, 1987: 243-244).

Dolayısıyla bu çalışmada, yukarıda belirlenen alternatif arayışlar sırasıyla ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. İnternet Yayıncılığı ise, sözü edilen arayışlar arasında yirmibirinci yüzyılın örnek yayıncılık modeli olarak gösterilmesi ve Yeni Sol tarafından ortaya atılan "doğrudan demokrasi" modeli bağlamında aktif katılıma olanak sağlaması açısından ön plana çıkarılarak, daha ayrıntılı biçimde incelenecektir.

2. Geleneksel Yayıncılık Karşısında Alternatif Medya Arayışları

Demokratik siyasal sistem, ondokuzuncu yüzyılda yayılmaya başlamış ve yirminci yüzyılda ise kendisine karşı yönlendirilen totaliter yönetimlerin "saldırılarına" önlemiştir. Yirmibirinci yüzyılda ise sistemin, demokrasinin "eksikliklerini" gidererek, gelişmesini tamamlayacağı umut edilmektedir (Dağtaş, 1998:75).

Günümüzde "demokrasi"yi bir yönetim biçimi olarak kabul ettiğini ileri süren ülkelerin büyük bir bölümü, genellikle "temsili demokrasi" olarak anılan siyasi süreçle yönetilmektedir. Modern demokrasilerin çıkış noktası ise, toplumu oluşturan bireylerin kamusal işlerin görülmesinde söz sahibi olmaya hakkı olduğu inancına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bazı insanlar diğerlerinden daha zengin; bazıları daha akıllı; ancak bundan da öte herkes farklı bir çıkara sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte, yurttaşların nasıl yönetileceklerine karar vermelerinde "eşit söz" hakkına sahip olmaları da, kabul edilen bir başka gerçekliktir (Dağtaş, 1998: 75-76).

Demokrasi ile yönetilen çoğu ülkede, seçim dönemlerinde ve bazı ülkelerde yedi yıla kadar uzanabilen aktif politika dönemlerinde, bütün kararları az sayıda insan - başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanları, parlamenter sistemlerde de millet-

vekilleri - almaktadır. Yurttaşların geri kalan "büyük" çoğunluğu ise sessizce, kenarda durup alınan kararları onaylama zorunda kalmaktadır. Sözü edilen bu durum, *The Economist* dergisinin yazar ve editörlerinden Brian Beedham tarafından "yarım-zamanlı" demokrasi olarak tanımlanmaktadır (Beedham,1997:18).

Öte yandan, bazı ülkelerde demokrasinin farklı bir uygulamasına rastlanılmaktadır. Bu süreç, "doğrudan demokrasi" olarak adlandırılmaktadır. Demokrasinin bu dolaysız biçiminde, seçimle gelen temsilciler iki seçim arasındaki dönemde diledikleri gibi davranmamaktadırlar. Bir başka deyişle, bu dönemde seçmenler, temsilcilerin kararlarını iptal edebilmekte veya bazen temsilcilerin akıllarından bile geçmeyen politikaların uygulanmasına karar vermektedirler. Bu kararların uygulama mekanizmasına da "referandum" ya da "halk oylaması" denilmektedir. Böylelikle eğer demokrasi "halkın yönetimi" demek ise, "doğrudan demokrasi," demokrasi fikrine "temsili demokrasi" fikrinden çok daha yakın gözükmektedir (Dağtaş, 1998:76).

İçinde bulunduğumuz son yüzyılda dünyanın zengin ülkelerinin çok büyük bir sosyal ve ekonomik değişime uğradığı gözlenmektedir. Sosyo-ekonomik ilerlemeler, gelişmiş ülkeler yurttaşlarının çok daha fazla para tasarruf etmelerini ve böylelikle, diledikleri takdirde, ülkenin yönetimiyle daha rasyonel bir şekilde ilgilenmelerini mümkün kılan refaha sahip olmalarını sağlamıştır (Dağtaş, 1998).

Bu ilgiyi geliştirmek için yurttaşların elinde, ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak giderek yayılan gazetelerin yanı sıra, yirminci yüzyılda icat edilen radyo ve televizyon ve nihayet yirmibirinci yüzyıla damgasını vuracağı düşünülen son on yılda ABD'de yüzde otuzdört bin, bütün dünyada ise yüzde yirmiyedi bin oranında büyüyen İnternet Ağı bulunmaktadır (Beedham, 1997:18).

1990'ların sonlarına gelmiş olduğumuz şu günlerde birçok insan, en az parlamentoya seçtikleri kimseler kadar eğitim

ve bilgi sahibi olduklarını fark etmektedir. Son elli yılın ekonomik başarıları sürdükçe ve "bilgi devrimi" yayıldıkça, toplam nüfus içinde bu yeterliliğe sahip kimselerin oranı giderek büyüyecektir. Bu genel saptamadan yola çıkarak toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin etkilerini medya alanında da gösterdiği dile getirilebilir.

Bu anlamda, iletişim alanında, özellikle Denis McQuail'in vurgulamış olduğu "demokratik-katılımcı" kuramın önemi ön plana çıkmıştır. "Doğrudan demokrasi" ile yakından ilişkili olan "demokratik-katılımcı" iletişim modelinde geleneksel yayıncılığa karşı alternatif yayıncılık arayışları gelişmiştir.

2.1. Alternatif Medya Yayıncılığını Doğuran Nedenler, Gelişimi ve Türleri

Kıta Avrupası'nda -özellikle Fransa'da- ve Amerika'da karşılaştığımız alternatif medya yayıncılığına yönelik yapılanmaların kaynağı, Batı'lı ülkelerde 1960'lı yıllarda yaşanan siyasal gelişmelerde aranmalıdır.

1960'lı yıllar boyunca Yeni Sol hareket öncü sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır. Öncelikle, bu hareketin altındaki imgelem, özellikle Vietnam ve Latin Amerika'daki Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal özgürlük mücadeleleri için dayanışma kampanyalarını içermektedir. Ancak, bu muhalif hareketlerin Amerikan dış politikasına yönelik eleştiri ve saldırılarının sınırlandırılması uzun sürmemiştir. Sanayileşmiş ülkelerde genç nesil, kendi ailelerinin kültürel ve cinsel tutuculuklarına içerlemişlerdir. Cinsel ve kimyasal hedonizmin ortaya çıkışında, pek çok genç insan "hippilerin" bohem yaşam şekline uyum sağlamıştır. 1960'lı yılların ortalarında bu kültürel karşı çıkış, aynı zamanda artan bir siyasal muhalefet kimliği olarak da açıklanmıştır. Devrimcilerin bu yeni kuşağı, yoğun modernleşmenin yerine; kapitalizm disiplinden özgür günlük yaşam talebinde bulunmuştur (Barbrook, 1995:16).

Böylelikle, Fransa'da 1968 Mayıs Devrimi geçici bir şekilde kültürel ve siyasal devrimci azınlıkları, bütün bir kuşağın

liderlerine dönüştürmüştür. Her ne kadar, fordizm'in gelişimiyle birlikte kitlesel yoksulluk ortadan kaldırılmışsa da, radikal öğrenciler, yalnızca süregelen sosyal eşitsizliğe değil; bununla beraber, günlük yaşamın sıkıntısına da karşı çıkmışlardır. Bu noktada, meydan okunan fordist uzlaşma, aynı kuşaktan gelen fabrika işçilerinin bazı şikayetlerinin, öğrenciler tarafından açık bir biçimde dile getirilmesi olarak belirmiştir.

Bu doğrultuda Batı Avrupa'da, sendikaların onayı olmadan yapılan grevler ve sabotajlarda, yönetsel otorite *absenteeism*' tarafından zayıflatılmıştır. Bu süreçte, fabrikalarda gerçekleştirilen eylemler -söz konusu mücadelede- Gaulist hükümetin Fransa'daki Yeni Sol'un politik etkilerini marjinalize etmesinde belirleyici olmuştur. Bu başkaldırının dış vurulmasının ardından, seçim süreçleri dışında, pek çok radikal öğrenci, çok geçmeden medya ve diğer kültürel aktiviteler içinde yer almaya başlamıştır. Yeni Sol eylemcileri için, bir alternatif medyanın yaratımı, onların devrimci mücadelelerinin önemli bir bölümü olarak nitelendirilmektedir (Barbrook, 1995: 96-97).

Öne sürülen bir Leninist yorumda Yeni Sol'un çok sayıda üyesi, Mayıs 1968 devriminin kitle iletişiminin ideolojik egemenliğindeki nüfus tarafından eleştirildiğine inanmaktadır (Barbrook, 1998). Bu yüzden, devrimci hareketin birincil görevi kitlesel tirajlı gazetelere ve ORTF'nin (Office de Radiodiffusion-Television Française) etkilerine karşı kendi alternatif medyalarını düzenlemeyi cesaretlendirmek olarak belirlenmiştir.

Çünkü savaş sonrası yükselen ulusalcılık dalgasından dolayı, Yeni Sol, onların (egemen medya nüfusu) kurumlaşan radyo ve televizyon istasyonlarından yayılan "karşıt yayımlarla" engellenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, kazanılmış özgürlükler bağlamında devrimciler kendi gazetelerini ve diğer yayınlarını yayımlayabilmişlerdir. Buna ek olarak, gelişen baskı teknolojileri paralelinde ofset baskı tekniğinin ve sonraları fotokopi makinalarının ilk örneklerinin ortaya çıkışı ve basın fuarlarında tanıtımıyla kullanım yaygınlığı kazanmaları sonu-

1
Absenteeism: Sendikaların onayı olmadan gerçekleştirilen grevler ya da fabrikalarda işleyiş sürecinin durdurulması için yapılan sabotajlardır. Bilindiği üzere, yasadışı yollarla yapılan bu eylemlerin yanı sıra, 1960'lı yıllarda işçi sendikalarının desteğiyle gerçekleştirilen grevler de bulunmaktaydı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız A. Lipietz (1984). *L'Audace ou l'enlèvement*. Paris: Editions la Decouverte. s. 41.

cu küçük tirajlı gazetelerin yüksek yayım ve basım bedelleri etkin bir şekilde düşürülebilmiştir. 1960'lı yılların sonları ve 1970'li yılların başları boyunca, Fransa'da radikal yayınların sayısında sürekli bir artış olmuştur. Gerçek gücünün yoksunluğunda Yeni Sol kendi alternatif gazetelerinde, içeriklerini devrimci fikirlere adanmak zorunda kalmıştır (Barbrook, 1995: 97).

Bu süreçte öncelikle çoğu devrimci gazeteler, farklı küçük Bolşevik partiler tarafından üretilmiştir. Mao ya da Troçki'den ilham alan, devrimci grupların temel aktivitesi kendi gazetelerini üretmek olmuştur. Bunu takip eden Lenin'in örneğinde, her bir parti lideri, kendi yayınından halk arasındaki devrimci fikirleri yaymada bir "iletim aracı" olarak yararlanmıştır. Her ne kadar çoğu Leninist partiler az sayıda üyeye sahip olsa da, bu küçük gruplar kendi yayınları için bir kitlesel okuyucu potansiyeli yaratmayı başarmışlardır. Örneğin 1970'de *Gauche Proletarienne's La Cause du Peuple*, her bir nüshanın yüz bin adet kopyasını satmıştır (Boris, 1975: 220).

Aynı zaman aralığında ABD'de Yeni Sol, kadınların, lezbiyen ve eşcinsellerin, etnik azınlıkların ve diğer toplulukların çıkarlarını savunan çeşitli özerk sosyal hareketleri yaratmaya başlamıştır. Oysaki Leninist geleneğe, bu gruplar kendi içsel yapılarında katılımcı demokrasi modeline geçişe cesaretlendirilmişlerdir. ABD'de ise bunun aksine, Amerikan Yeni Sol'unun aktivistleri, sivil toplumdan ayrılmış, Leninist gelenekteki politikaların sınırlarını aşan ve bir adım öteye geçen yeni toplumsal hareketlere inanmışlardır. Bu hareketlerdeki karar verme mekanizmalarına doğrudan katılımı, bireylerin sivil toplumdaki bölünmelerini uzlaştıran devlete ve siyasal partilere artık ihtiyacı olmayacaktır (Katsiaficas, 1987: 204).

Bununla birlikte ABD'de bu katılımcı yapılar, alternatif medya projelerine dolaylı da olsa katkıda bulunmuşlardır. Ucuz ofset basım teknikleri ve gönüllü işçilikten yararlanmada, radikaller egemen medya tarafından sansür edilen etkinlikler düzenlemişlerdir: Örneğin, Vietnam karşıtı savaş protes-

toları, yeni toplumsal hareketler ya da hippie kültürüyle ilgili haberleri içeren underground gazeteler sayılabilir. Özel bir grubun politikalarına adanması yerine, bu gazeteler Yeni Sol'un tüm dinamikleri ve gruplarının aktiviteleri hakkında "karşıt-bilgi" sağlamışlardır. Her ne kadar bazıları hippie girişimciler tarafından yürütülse de, pek çok alternatif gazete "kooperatifler" aracılığıyla organize edilmiştir. Bu kendi kendini yöneten gazetelerde, gazeteciler sadece editörleri seçmemiş, bununla birlikte kendi aralarında önemli görevlerde rotasyon da gerçekleştirmişlerdir. Yukarıda sözü edilen yayıncılık sürecinin tümünde bu radikal yayınlar, katılımcılığı ön plana çıkarmışlar (Armstrong, 1981: 43-60) ve okuyucularından, gerçekleştirmiş oldukları farklı politik ve kültürel aktiviteler içerisinde doğrudan yer almalarını istemişlerdir (Barbrook, 1995: 98).

ABD'deki gibi bu yeni siyasal ve kültürel biçimler, underground basının (yeraltı/korsan gazetelerin) Fransa'da da yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Örneğin, *Idiot-International* ve *Charlie-Hebdo* o güne kadar, iki farklı literatür altında, alternatif kültür ve devrimci politikalarla ilgili olarak yayımlanmış "yazıları" ortak bir potada eritmiştir. Bununla beraber söz konusu yayınlar, okuyucuları kendi makalelerini, karikatürlerini ve fotoğraflarını alternatif yayın organları kanalıyla kitlelere yaymaları konusunda da cesaretlendirmiştir (Boris, 1975: 171).

Özerk hareketler ve toplu sanat organizasyonları gibi, bu erken Fransız alternatif gazeteleri, birlikte ya da ortak çalışma prensibiyle kurulmuşlardır. Her ne kadar bu yayın organları sonuçta varlıklarını sürdürüremeyerek çöktüyseler de, sözü edilen güçlü iki *underground* gazetesi, ülke çapındaki pek çok farklı radikal gruplardan ilham ve destek alarak kendi yayınlarını sürdürmüşlerdir. ABD'de olduğu gibi, yeni basım teknikleri ve gönüllü emeğin bileşkesi, amatör ve alternatif bir ruhla çıkarılan gazetenin üretim sürecinde ihtiyaç duyulan maddi sıkıntıları "dramatik" bir şekilde de olsa engelleyebilmiştir.

Sözü edilen üretim maliyetinin yarattığı avantaj "özel" yayınların, Fransa'nın belli bölgeleri için ayrı olarak yaratılmasını sağlamıştır. Böylece, farklı grupların çıkarları - örneğin etnik azınlıklar, pasifistler, çevreciler, feministler, lezbiyenler ve eşcinseller, radikal bilim adamları ve alternatif kültürel hareketler - toplumsal bir uzlaşım içerisinde seslerini duyurabilmişlerdir (Boris, 1975: 230-266).

Böylelikle günümüzde, geleneksel yayıncılık karşısında alternatif medya arayışları olarak ön plana çıkan yeni yayıncılık modellerini başlıca şu şekilde sınıflandırabiliriz.

a. Kamusal Hizmet Yayıncılığı,

b. *Immediant* (Medya Karşısı) Hareket ya da Halka Dayalı Yayıncılık,

c. İnternet Yayıncılığı.

Söz konusu bu yayıncılık modellerini, geleneksel medya yayıncılığı ya da liberal medya akımı (*main stream* / ana akım medya) karşısında genel olarak "alternatif medya yayınları" olarak da tanımlayabiliriz.

2.2. Alternatif Bir Medya Modeli Olarak

Kamusal Hizmet Yayıncılığı

Son yıllarda yayıncılık alanında devlet tekeline ve serbest girişimciliğe dayalı yayın anlayışının dışında, üçüncü bir yayıncılık anlayışı daha oluşmuştur. O da, "kamusal hizmet yayıncılığı" olarak nitelendirilen ve "amacıyla" ön plana çıkan yeni bir yayıncılık sürecidir (Dağtaş,1998: 161). Hıfzı Topuz, bu yayıncılık modelini şu şekilde tanımlamaktadır:

Kamusal hizmet yayıncılığı, kamu hizmeti vermeye yönelik, kazanç amacı gütmeyen, halkı aydınlatmaya, eğitmeye, halkla yöneticiler arasında sürekli bir iletişim kurmaya, halkın yayıncılığa katılımını sağlamaya yönelik bir yayıncılık türüdür. Bu tür yayınların gelir kaynağı reklamcılık değildir. Ayrıca kamusal yayıncılık devlet ve özel sektör karşısında bağımsız bir durumdur. Yerel bir yapıya dayanır. Özgür ya da özerktir. Bireylerin yönetime ve program oluşturulmasına katılımını sağlar. (Topuz, 1990: 61)

Topuz'un da dile getirmiş olduğu gibi toplum içindeki bireylerin sorunlarını dile getirebilecekleri, bir yurttaş olarak seslerini duyurabilecekleri, haklarını savunabilecekleri en önemli kurumlaşmış yapılardan biri o ülkedeki kitle iletişim araçlarıdır. Gerçekten, sağlıklı bir iletişim ortamının ve gerekli yasal düzenlemelerin devlet tarafından yapıldığı (ve sonrasında devletin devreden çıkarak hakem rolüne soyunduğu) toplumlarda, medyanın sivil toplum dinamiklerinin gelişimine verdiği destek büyüktür (Dağtaş, 1998:36).

Bu anlamda medyanın sivil toplum dinamiklerinin gelişimine yönelik olarak üstleneceği en büyük rol "devletin resmi ideolojisine ve pazar güçlerinin yönlendirmesine alet olmaktır." Ancak bu takdirde, medya kendisinden beklenen işlevleri yerine getirebilecektir (Keane, 1992: 13).

Jonh Keane'in de ağırlıklı olarak savunduğu bu görüşe göre, "medya ne özel çıkarların savunuculuğunu yapmalı ne de devlet sansürü içinde tıkanıp kalmalıdır." Keane'in "kamusal hizmet modeli" olarak tanımladığı bu kavram, sivil toplum dinamiklerinin gelişiminde medyaya şu tür roller yüklemektedir:

Kamu hizmeti medyaları "hayırlı bir iş" olarak gördükleri sürece etkili olamazlar; onları azınlıklar için "bilgi, kültür, eleştiri ve deney"ler içeren değerli programlar sağlayan, ama toplumun ana kanallarının dışında bırakan yaklaşımlar etkisizdir. Kamu hizmeti medyaları elbette azınlıklara hizmet vermeli; bilgi, kültür dağıtmalı, eleştiri ve deney ortamı yaratmalı, hatta sık sık kamu beğenisinin suratına tokatı patlatmalı. Ama bunlar yetmez, daha fazlasını yapmalı. Özünden değiştirilmiş bir kamu hizmeti modeli farklı yaşam biçimleri, beğeniler, görüşler arasında uyumlu bir birlik oluşturmalıdır. Ne despotik devletler ne de pazar güçleri tarafından yönetilen yurttaş çoğunluğunun siyasal güç kazanmasına yardımcı olmalıdır. Onlara birbirinden çok farklı görüşler ulaştırılmalıdır. (Keane,1992: 117)

Bu doğrultuda, yirmibirinci yüzyılın eşliğinde kamusal alanda ortaya çıkan medyatik dönüşümün sonucu, klasik an-

lamdaki basit basın özgürlüğü kavramlarının terk edilip; onların yerine daha karmaşık ve farklılaşmış bir kavram olan iletişim özgürlüğünün konulması gerekmektedir (Metin, 1997:10).

Basın özgürlüğü kavramının erişilirlik ve evrensellik iddialarıyla bağdaşmayan çelişki ve ikilemelerini aşmak amacıyla kullanılan iletişim özgürlüğü kavramının, toplumsal sorumluluk anlayışıyla içeriklendirilmesi gerekmektedir. Bu ise aslında, medya alanında çoğulculuğu öngören ve Keane'in "kamu yararı" nosyonundan hareketle geliştirdiği pazar-dışı ve devlet-dışı medya modelinde karşılığını bulan bir "katılımcı yapı"yı zorunlu kılmaktadır (Metin, 1997).

Denis McQuail'e göre, kamusal hizmet yayıncılığını destekleyen demokratik-katılımcı kuram, özgürlükçülük, ütopyacılık, sosyalizm, siyasal ve sosyal eşitlik, çevrecilik, yörecilik gibi kuramsal yaklaşımların bir karışımıdır. Kuramın uygulamaya dönük örnekleri ise çok ve çeşitlidir. Underground basın (yeraltı basını ya da korsan basın), korsan radyo, küçük topluluklara yönelik kablolu televizyon, "samizdat" yayıncılık, kırsal yörelerde mikro-medya, sokak gazeteleri ve siyasal afiş bu kapsamda ele alınabilir. Bunların yanı sıra yeni iletişim teknolojileri, daha ucuz üretim ve elektronik medya kanallarına daha kolay erişim imkanı sağlayarak iletişimde bulunma hakkının önüne önemli fırsatlar çıkarmaktadır. Buna rağmen, sözü geçen fırsatların kurulu (ana akım) medya egemenliği üzerindeki etkileri son derece yetersiz kalmaktadır (Dağtaş, 1998: 103).

Kısacası alternatif medya kapsamında da değerlendirilen bu tür yayınlar ve yayın kanalları geleneksel yayıncılık türlerine radikal bir karşı çıkışı ifade etmektedirler. Ancak yetersizlikleri, kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmamaktadır. Bu noktadaki en temel sorun, sözü edilen yayınların devletin ideolojisiyle hiçbir içsel çatışması olmayan ana akım medya organlarının karşısında yasal bir çerçeveye bürünmemeleri ve dolayısıyla geniş bir alana yayılarak kendilerini kabul ettirmede karşılaştıkları güçlükler olarak algılanmalıdır.

2.3. *Immediast* (Medya Karşıtı) Hareket ya da Halka Dayalı Yayıncılık

Son yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'da seslerini duyuran ve dünyanın birçok yerinde ses getiren "medya-karşıtı" tavır, kamusal hizmet yayıncılığı modeline göre daha radikal bir söyleme sahip olması ve bu yayıncılık türünü desteklemesi açısından önemli bir hareket olarak kitlelerin karşısına çıkmaktadır (McQuail'den aktaran Dağtaş, 1987: 104).

Batı'da genel olarak televizyon programlarının kalitelerinin yükseltilmesinden, reklamlara getirilen kısıtlamalara ve bu alanda kurulan derneklerden, yapılan yayınlara kadar muhalefet geniş bir faaliyet ağı içinde her geçen gün yeni adımlar atmaktadır. Medya içeriğine karşı söz konusu duyarlılıktaki bu artışa rağmen, ana akım medya içeriğinin tek yönlü söylemine karşı yürütülecek mücadelenin gerektirdiği önlemler, bu konuda gerçekleştirilecek aktivitelerin amaçları ve araçları üzerinde yoğun tartışmalar bugün dahi sürmektedir. Bu bağlamda biri; medyadan uzak olma ya da medyanın yok edilmesi; diğeri ise alternatif medya ağlarının kurulması tasarıları olmak üzere, gündemde çeşitli çözüm önerileri bulunmaktadır.

Medya aleyhindeki hareketlerden birisi olarak medya-karşıtları (*Immediast*) her türlü baskıcı iletişim, kültürel tek seslilik ve medya denetimi koşullarından, medyanın ve devletin ardı arkası kesilmeyen ihlallerine kadar meşru bir karşı duruş, barışçıl bir ayaklanma ve örgütlenme peşindedir.

"Atmosfer kamunun malıdır, hava ise herkesindir. Öyleyse radyo ve televizyon sinyalleri de kamuya ait olmalıdır" görüşünü savunan medya-karşıtları, medyaya karşı yürüttükleri muhalefeti, alternatif bir medyanın nasıl yaratılabileceğine dair varsayımlarını, somut bir program ile şu şekilde dile getirmektedirler:

Herşeyden önce medyanın, devlet ve şirketlerin elinden halk denetimine geçmesi gerekmektedir. Mücadelenin ana teması budur. Medyanın kamunun ellerine geçmesi-

larından sonra ilk demokratik seçimleri gerçekleştirdiler. Fakat seçime en güçlü aday olarak giren ve ünlü Sırp kasaplarından biri olarak anılan Miloseviç, seçimi kaybetti. Seçim, ummadığı bir sonuç verdi ve muhalefet kazançlı çıktı. Bunun üzerine Miloseviç savaş günlerinden kalma bir emir komuta zincirini işleterek seçimleri iptal etmeye kalktı. Bu arada halk ayaklandı, ama çoğunun ipleri Miloseviç'in ellerinde olan yayın organları gıkını çıkaramadılar, çıkarılanlar da susturuldu. İşte bu günlere, bir radyo, radyo B29, ülkenin tek bağımsız radyosu olarak yayınlamını sürdürüyordu. Miloseviç ülkenin aydınlarını yanına çağırarak bu yayınların durdurulmasını istedi, ama olumsuz bir yanıt aldı. Bunun üzerine kolluk kuvvetlerini kullanarak B29'u kapattırırverdi. ...Fakat B29'un yayınları, bir saat sonra yeniden başladı. Nerede mi: İnternet'te...(Korkut, 1997: 161)

Görülebileceği üzere anti-demokratik biçimde "iletişim özgürlüğü" elinden alınarak kapatılan Radyo B92 yayınlarını, birkaç saat gibi kısa bir süre içerisinde alternatif bir medya üzerinden kitlelere ulaştırabilmiştir. Ayrıca, İnternet yayıncılığı öncesi ele alınan tüm alternatif medya yayınlarının ortak sorunu olan "finansal" sorunlarla bu süreçte karşılaşılmamış, emek yoğunluğu yaşanmamış ve maddi sıkıntı çekilmemiştir.

Böylelikle, İnternet'in sanılanın aksine "etkin" bir muhalefet aracı ve bir alternatif medya olarak kullanılabilmesi ilk kez gözler önüne serilmiş olmaktadır. Bu doğrultuda, İnternet basınının bir alternatif medya modeli olarak kabul edilmesi sürecini, bu dramatik toplumsal olaydan öte, teorik ve teknik temellere dayandırarak da açıklamak gerektiği inancındayız. Böylece, Ağ'ın bir alternatif medya olması gerçeğinin "Radyo B92" örneğinde olduğu gibi sadece toplumsal kriz dönemlerine özgü olmadığı ya da belirli tesadüflerin sonucu ortaya çıkmadığı aksine bilinçli bir tutum olduğu anlaşılmış olacaktır.

Kimi çevrelerce 'yirmibirinci yüzyılın yayıncılık modeli olarak öne sürülen İnternet yayıncılığının, alternatif medya yayıncılığı kapsamında dile getirilen diğer modellerden daha güncel olması nedeniyle çalışmanın bu bölümünde ayrıntılı olarak incelenmesi uygun görülmüştür.

3. Elektronik Bir Demokrasi Modeli Olarak İnternet Yayıncılığı

3.1. İnternet'in Demokratik Yapısı ve Temel Dayanak Noktaları

Yirminci yüzyılın başlarında elektronikte gerçekleştirilen yeniliklerle hız kazanan iletişim teknolojilerindeki gelişimin sonuçlarının kamusal ve siyasal alanda "değişime" yol açacak bir süreci başlatmış olabileceği, hiç kimse tarafından tahmin edilememiştir. Günümüzde ise kitle iletişimi alanında gerçekleştirilen devrimin politika sürecindeki yansımaları, dünyadaki çoğu siyaset bilimcisini adeta şoka uğratmıştır.

Bu yeni nosyon, sadece kişisel bilgisayarların geliştirilmesi ya da bilgisayarların iletişim alanında kullanılmaya başlanması olarak değerlendirilmemelidir. Sözü edilen süreç 1789 Fransız İhtilali'nin gerçekleştirilmesinin ardından, iki yüzyıl boyunca siyasal ve enformatik alanda özgürlük arayan bireyler için ilham kaynağı olmuş ve egemenliği siyasal otoriteden öte; halka sunan demokrasinin, yeni bir boyutu olarak algılanmıştır (Miller, 1996: 211). Bilgisayar ortamı iletişim ve demokrasi kuramlarının "inanılmaz" bir birleşimi olan bu yeni devrim "İnternet" olarak adlandırılmaktadır.

Bireylerin siyasal otorite ya da güç odakları karşısında; temel hak ve özgürlüklerini meşrulaştırmak için güç aldıkları demokrasi kavramının, İnternet üzerindeki yeni boyutu ise "elektronik demokrasi" ya da "siber demokrasi" (Groper, 1996: 248) şeklinde nitelendirilmektedir. Elektronik demokrasi olgusu, klasik demokratik uygulamaların yetersizliğine radikal bir karşı çıkışı ifade etmektedir. Dolayısıyla, demokrasinin bilinen şekli, iletişim teknolojilerince eskisinden bağımsız olarak değiştirilmekte, fakat kavramın dayandığı temeller aynı kalmaktadır.

Bir başka deyişle, klasik anlamda demokrasi kavramı; elektronik iletişim sürecine entegre edilirken, var olan toplumun yerini "bilgi toplumu" kavramı almaktadır. Bunun yanın-

2
Cyber Mercantilism: Adını ülkelerin zenginliklerinin hazinelerindeki altın stoklarıyla ölçüldüğü ve temelinde deniz aşırı seferlere açılmanın, sömürgeciliğin ya da ticaretin (dolayısıyla da kapitalizmin) yattığı ortaçağ merkantilizminden almaktadır. Fakat, sanal uzayda gerçekleştirilecek seferler, 16. yüzyılda çoğunlukla olduğu gibi yıkıma ve gasp etmeye dayalı olmaktan öte daha ziyade ticarete dayalı bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Kısacası ülkelerin ekonomik ürünlerini olduğu kadar kültürel ve enformatik birikimlerini de pazarlayabilecekleri bir süreç olarak algılanmaktadır.

3
Netizen: Yaşamsal (temel tüketim ihtiyaçları, güvenlik vb.), yönetsel (siyasal gereksinimler) ve benzeri her tür yapının doğurduğu gereklilikleri İnternet üzerinden karşılayabilecekleri ve geleneksel toplum yapısından koptukları iddia edilen Ağ yurttaşları. Netizm ise geleceğin baskın yurttaş profilini oluşturacağı savunulan bir kavram.

da kamusal alan ya da siyasal süreçle ilgili demokratik düşünsel yapı, herhangi bir değişime uğramamaktadır. Michael Ogden elektronik demokrasinin bu yönünü, iki farklı yönden ele alarak değerlendirmektedir. Ogden'e göre İnternet üzerindeki siyasal süreçler Jeffersoncu düşüncenin bireye tanıdığı öncelik, çoğulculuk, aktif katılım ve farklılaşma temellerini içermektedir. Buna göre siber demokrasi kavramı, temelde siyasal otoritenin veya güç odaklarının, İnternet (ve öteki iletişim ağları) üzerindeki denetleyici tutumlarının azaltılması ve tüm bireylerin İnternet ve diğer ağ sunucularına sınırsız ve serbest olarak erişebilmelerini nitelendirmektedir (Ogden, 1994:713-723).

Ogden'in (1994) diğer görüşü ise, siber uzayı sanal bir "merkantilizm" (*cyber mercantilism*)² olarak betimlemektedir. Bu noktada siber demokrasi, etkin olarak politik katılımı sağlarken, merkantilizm ise bireysel girişimciliği güdüleyerek, İnternet'in ülkelere ekonomik, kültürel ve enformatik zenginlik kazandırması sürecine önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Görüleceği üzere elektronik demokrasinin temelindeki "bilgi-toplumu" görüşü, klasik anlamdaki endüstriyel kapitalizmden kopuşu gerektiren yeni bir sosyal formasyonu nitelendirmektedir. Böylece, literatürdeki "yurttaş" (*citizen*) kavramının yerine, sanal bir kavram olan "ağ vatandaşı" (*netizen*)³ adıyla, yeni bir yurttaşlık biçimi ortaya çıkmaktadır (Ogden, 1994).

Bu doğrultuda, İnternet Ağı'nın yeni bireyciliği ön plana çıkaran enformatik toplumsal yapısı içerisinde belirginleşen demokrasi kavramı, bu "yeni birey"lerin temel politik hak ve özgürlüklerini öne çıkarmak için şu avantajları sunmaktadır (Miller, 1996: 216):

1. Bilgiye serbest ve sınırsızca ulaşım; bireyleri siyasal otorite karşısında daha bilinçli ve toplumsal olgular karşısında daha rasyonel kılacaktır.

2. Ağ'ın iki yönlü iletişime uygun yapısı, politik tartışma-jarda ve karar alma sürecinde daha geniş bir katılımı sağlayacaktır.

3. Sistemin, teknolojiyi gizlemekten ya da merkezileştirmektense onu yayan yapısı taşralı seçmenlerin politik süreçlere karşı yetersiz olan eğilimlerini güçlendirerek onları, merkeze daha da yakınlaştıracaktır.

Siber demokrasinin hayata geçirilme sürecinde İnternet'in bireylere sunmuş olduğu sözü edilen ayrıcalıklar, aslında iletişim ağlarının kullanılmasına başlanması ve tarihsel gelişim süreci boyunca potansiyel olarak bir güç teşkil etmelerine karşın, İnternet Ağı kurulana kadar etkin olarak işleyememişlerdir. Bu durum Friedland tarafından bilgisayar ağlarının ilk kurulduğu yıllarda kitle iletişimi alanında bilimsel tartışmaların ve bu alandaki araştırmaların bilgisayarlardan öte "grup iletişimi" ve "etkileşimli televizyon" kavramı üzerinde yoğunlaşmasıyla ilişkilendirilmektedir (Friedland, 1996: 190).

Ancak, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerin iletişim sürecini bilgisayar ortamı iletişim (CMC/Computer Mediated Communication) yönünde yapılandırması, ilerleyen dönemle birlikte, yeniliklerin "halk organizasyonlarında" ve "sivil toplum örgütlenmeleri"nde geniş bir kullanım alanı bulmasına ve dolayısıyla alternatif medya hareketlerinin de bu alana yönelmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, çatısı "yurttaş" kavramı üzerine oturtulmuş bilgisayar ortamı iletişim ağları şu dört geniş alana yayılmaktadır:

1. Yerel ya da bölgesel alanda, özel ilgi gruplarının ve güç odaklarının oluşturdukları iletişim ağları,

2. Danışmanlık yapma ya da sorun çözme (genelde teknik destek servis hizmetleri vb.) amacıyla kurulmuş iletişim ağları,

3. Kamuya açık olmayan (Devlet kontrolü altındaki/government controlled networks) iletişim ağları,

4. Elektronik yayın ağları bağlamında İnternet basını ya da sanal gazeteler.

Görüleceği üzere, bu ağlardan birçoğu farklı alanlara hizmet etmekte ve bazıları ise halkın kullanımına kapalı tutulmaktadır. Bu doğrultuda, İnternet üzerindeki söz konusu ağ-

4 Bu yaklaşımın günümüzdeki en somut örneği, yeni bir iletişim teknolojisi olan İnternet'in, televizyon, radyo, fax, teletex ya da telefon (İnternet telefonu ile) gibi eski iletişim teknolojilerinden; kendi modern yapısı içerisinde sıkça yararlanması olarak nitelendirilmektedir.

5 Manyetik medya: Multi-medya (çoklu ortam) olarak adlandırılan yapının, verilerin depolanma biçimiyle ilgili ögesi olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu ögeler, verilerin kapladığı hacme göre kaset, disket, hard disk, manyeto-optik disk, Cd-rom (günümüzde yaygın kullanım alanı bulan) ve henüz gelişmekte olan bir teknoloji olan DVD rom (digital video disk) olarak biçimlenmektedirler.

lardan basın alanına yönelik olanı alternatif medya hareketlerinin yoğunlaşma noktası olması nedeniyle "elektronik yayıncılık" bağlamında ayrıca incelenmektedir.

3.2. Elektronik Yayıncılık Süreci ve İnternet Basınının Konumu

İletişim teknolojilerinin gelişim tarihi boyunca, gerek sosyal gerekse pozitif bilimler bağlamında araştırmacıların tanımlama gücü çektikleri kavramlardan biri de "elektronik yayıncılık" olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü gelişen iletişim teknikleri sonucu "yayıncılık" süreci, sürekli olarak biçim değiştirmekte ve gelişen yeni bir teknoloji, geride bıraktığı eski bir teknolojiye özgü unsurları çoğu zaman tamamen reddetmemektedir.⁴

Bu yaklaşımın doğurduğu karmaşadan etkilenen yayın alanlarından birisi de elektronik yayıncılık kavramıdır. Kavram çoğu kere, salt olarak televizyon ya da video yayıncılığı şeklinde algılanmaktadır. Fakat bizce, kavramın tanımlanma aşamasında üzerinde durulması gereken asıl vurgu, elektronik yayıncılığın salt olarak görsel bir medya türü olarak ele alınmasından daha ziyade, yazılı medya ile ilişkilendirilmiş olmasının gerekliliğidir. Bu doğrultuda kavram, temelde geleneksel yazılı medyanın kağıt faktörü aradan çıkarılarak bilgisayar destekli; elektronik bir ortama aktarılması olarak nitelendirilmektedir (Sirt ve Çorbacı, 1996: 58).

Böylelikle kağıdın kullanılmadığı, "basılı" yayıncılık döneminden elektronik bir yayıncılığa geçiş süreci "medya" kavramı ile ilişkilendirildiğinde farklı gibi görünen ama birbirini tamamlayan iki ana medya modelinin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu yönde, sözü edilen medyalardan ilki, verilerin depolanma biçimiyle bağlantılı olarak manyetik medya⁵ olarak adlandırılmaktadır. Elektronik yayıncılık sürecinin iletinin akış biçimiyle ilgili; diğer ana ortamı ise bilgisayar ağları olarak nitelendirilmektedir. Bu yönde Gürcan, elektronik yayıncılığın veri iletimine (iletinin akış biçimi) dayalı yapısını şöyle tanımlamaktadır:

Elektronik yayıncılık iletilerin, bilgisayarlar ve telefon hatları kanalıyla oluşturulan bir ağ üzerinden dünyanın dört bir yanındaki kişilerin bilgisayarlarına dolaşımını sağlayan bir iletişim sistemidir. Bu sistemde, iletileri alma ve göndermede bir bilgisayarın olması ve ayrıca İnternet olarak adlandırılan ağa bağlı olması gerekmektedir... (Gürcan,1996: 104)

Öte yandan Gürcan, elektronik yayıncılığa yönelik olarak daha önce dile getirilen iki ana medya modelinin birbirini tamamlayan faktörler olarak kullanımları ve elektronik yayıncılıkta yer almalarını ise şu şekilde ifadelendirmektedir:

... Yayıncılık sektörünün basılı materyal yayımlamanın yanında, İnternet ya da CD-ROM ile elektronik yayıncılığa yönelmesi, yalnızca Türk basını için geçerli olmayıp, bunun ilk örneklerinin ABD'de ortaya çıktığı görülmektedir. (Gürcan,1996: 103-104)

Günümüzde elektronik yayıncılığın "basılı medya"ya alternatif olarak görülen yaygın kullanım alanlarından birisini de İnternet ortamı ve manyetik medya oluşturmaktadır. Bu yönde Atakan da, Gürcan'ın yaklaşımıyla paralel olarak; İnternet sayesinde basılı medyanın, bir süre sonra yerini yavaş yavaş elektronik medyaya bırakarak, gazete ve diğer yazılı basının İnternet üzerinden yayınlanacağı günlerden söz etmektedir (Atakan, 1996: 59).

Aslında elektronik yayıncılıkla ilgili olarak ortaya konan söz konusu tüm yaklaşımların özünde aynı imgelem bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, iletişim alanında kabul gören bu düşünce yapısı, elektronik medyanın, kağıt ortamına göre avantajlı olduğu gerçeği doğrultusunda şekillenmektedir. Tablo 1' de de görüleceği üzere, "elektronik yayıncılığın" temellerini oluşturan elektronik medya modellerinin dikkat çeken ilk avantajı, basılı yayıncılık sürecine oranla, yayının üretim ve dağıtım maliyetlerinin çok ucuz olmasıdır.

Daha değişik bir ifadeyle açıklamak gerekirse, örneğin Tablo 1'de de görüldüğü gibi bir yıl boyunca İnternet üzerinde yayın yapacak bir web sitesinin ortalama "dokuz yüz dolar"

3.3. İnternet Basınının Kitle İletişimindeki Konumu

Geride bıraktığımız çeyrek asır boyunca İnternet'in geleneksel kitle iletişimine koşut olarak ortaya koyduğu yapı, kitle iletişimi araştırmacıları tarafından tanımlanılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu araştırmalar, temelde İnternet'i; kitle iletişiminde yol açtığı değişimler ve kitle iletişimiyle olan benzerliği ya da farkı açısından iki ayrı yapı üzerinde konumlandırılmışlardır.

Bu yönde, ilk gruba dahil olan ve özellikle eleştirel okuldaki gelen iletişim araştırmacıları tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, geleneksel iletişim araçlarına koşut olarak ortaya çıkan ve farklı bir "ortam"a dayalı iletişim sürecinin kitle iletişimi bağlamında "temel bir tanımının" yapılamayacağı vurgulanmıştır (Fejes, 1984: 219-232).

Bu yaklaşıma göre yeni iletişim araçlarının toplumsal, ekonomik, kültürel süreçlerde yol açacağı değişimlerin temelinde izleyici kitlesinin beğeni anlayışını değiştireceği belirtilmektedir. Eleştirel iletişim araştırmacılarının açıklamaya çalıştıkları problem tam bu noktada belirginleşmeye başlamaktadır. Sözü edilen yaklaşıma göre, yeni medyaların yanında, geleneksel kitle iletişiminden kalan işleyiş sistemi yeni alışkanlıklar ve normlarla biraraya geldiğinde bir kaosa yol açacağı ve geleneksel kitle iletişimiyle ilgili alışıldık tüm kavramların da yitirileceğine inanılmaktadır (Fejes, 1984). Bu yönde, İnternet iletişiminin yanı sıra geleneksel kitle iletişiminin de bu kavram karmaşasından etkileneneceği dile getirilmektedir.

İnternet'i kitle iletişim modelleriyle benzerlikleri ya da farklılıkları doğrultusunda değerlendiren araştırmacılar ise, Ağ'ı hedef, kaynak, ileti, kanal, etki, yön ve yansıma gibi iletişimin ana unsurları bağlamında, çok yönlü (*multifaced*) bir kitle iletişim aracı olarak tanımlamaktadırlar (Morris ve Ogan, 1996:42). Bu yaklaşıma göre İnternet birey, grup ve kitle dinamiğine göre, "yüz yüze" iletişimden, "grup" iletişimine ya da "kitle" iletişimine kadar farklı iletişim modelleri arasında "esnek" bir yapı oluşturmaktadır. İnternet'in birçok iletişim biçimi

mini içeren ve kişiler arası iletişim-kitle iletişimi arasında bir köprü oluşturan bu yapısı Morris ve Ogan tarafından şöyle açıklanmaktadır:

İnternet doğası gereği, geleneksel kitle iletişim modelindeki "kaynak-mesaj-alıcı" rolünü tek başına üstlenmektedir. Bu doğrultuda, sözü edilen işlevi bazen geleneksel yayıncılık şablonuyla yerine getirmekte; bazen de kaynak-mesaj-alıcı öğeleriyle; yeni iletişim modelleri konfigüre etmektedir. Bu durum, bir tür iletişim "dönencesi" olarak da adlandırılmaktadır. Mesaj; tekilden-gruba, gruptan-kitleye ve ters yönde kitleden-gruba ya da gruptan-tekile iletebileceği gibi, kitleden-bireye ya da gruptan-kitleye olmak üzere çok değişik şekillere bürünebilmektedir. (Morris ve Ogan, 1996: 42)

Örneğin İnternet Ağı içinde bir grup olarak kabul edilen USENET'in⁷ bir bireyin elektronik posta kutusuna e-mail göndermesi ya da İnternet Toplumu'nun⁸ (*The Internet Society*) Ağ üzerindeki tüm sanal organizasyonlara yollanmış olduğu bir bildirge, Ağ'ın sözü edilen özelliğini (iletişim dönencesi) gözler önüne sermektedir.

Tüm bu sözü edilenler nedeniyle iletişimciler, Ağ üzerindeki bu yeni iletişim modelini, -geleneksel kitle iletişimini de içeren yapısını göz önüne alarak- "Bilgisayar Ortamlı İletişim" (CMC) olarak tanımladığı konusunda fikir birliğine varmışlardır (December, 1996: 16-17). Bu doğrultuda alıcı ve kaynak arasındaki söz konusu iletişim modeli, "asenكرون" ve "senكرون" iletişim süreçleri olarak, iki genel kategori altında ele alınmaktadır. Aynı zamanda İnternet üzerindeki yayıncılık türlerini, "amaçlarına" göre şu şekilde gruplandırmak da mümkündür:

1. Çoğuldan-çoğula veya tekilden çoğula doğru senكرون (eş zamanlı) iletişim modeli: Mesaj gönderici ve alıcının "eş zamanda" gerçekleştirdiği bu süreç, İnternet üzerinde çoğu zaman sohbet amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin İnternet üzerinden görüntülü telefon görüşmesi yapmak (İnternet telefonu) bu tür iletişim süreci olarak nitelendirilebilir.

7
USENET (*User's Network*): İnternet'te yer alan ve her tür konu alanına hitab eden bir "tartışma" grubu.

8
İnternet Toplumu; (*The Internet Society*) Önceleri İnternet'in ana omurgası olan NSFNET' in (*National Science of Foundation Network*, İnternet'in ABD'deki en büyük kolu olan Ulusal Bilim Ağı) geliştirilmesi amacıyla organize olmuş, sonraları Ağ'ın gelişmesinde tüm dünyadaki sorumluluğu üstlenmiş geniş bir topluluk.

9

World Wide Web: Bir hipermedya yayın sistemi olarak da adlandırılabilir. world wide web, İnternet Ağı üzerinde yer alan yazıların yanı sıra, grafik ve video animasyon gibi unsurları da içermesiyle, göze hitab eden dökümanların oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu sebeple İnternet üzerindeki diğer sunum alanlarına oranla yayıncıların ilgisini daha fazla çekmektedir.

2. Tekilden-tekile (point to point) asenkron (eş zamansız) iletişim modeli: Geleneksel iletişimde kişiler arası iletişim modeli olarak da adlandırılan bu model, İnternet üzerinde; elektronik posta (e-mail) kullanımında olduğu gibi, tekil bir kullanıcının bir diğer tekil kullanıcıya mesaj gönderdiği iletişim modeli olarak nitelendirilmektedir. (Morris ve Ogan, 1996: 42-43)

3. Çoğuldan-çoğula asenkron iletişim modeli: USENET ya da benzeri bilgisayar ortamı iletişim alt gruplarında gerçekleşen ve geleneksel iletişim sürecinde "grup iletişimi" olarak adlandırılan bu süreçte, mesaj bir bütünü oluşturan gruplar arasında iletilmektedir (Morris ve Ogan, 1996: 43-44).

4. Server'dan (sunucu ya da kaynak) çoğula, tekile ya da bir diğer server'a doğru asenkron iletişim modeli: Kaynak tarafından sadece alıcının talebi doğrultusunda mesaj iletimi yapılan bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte enformasyon kaynak tarafından elde tutulmakta (depolanmakta) ve alıcı tarafından istek gelmedikçe iletişim süreci başlatılmamaktadır. İnternet Ağı üzerindeki web yayıncılığı bu tür bir iletişim süreci olarak nitelendirilmektedir (December, 1996: 22).

Bilgisayar ortamı iletişim sürecinin geleneksel kitle iletişim sürecinde yol açtığı bu değişimlere paralel olarak "yayıncılık" üzerindeki etkileri ise daha radikal olarak değerlendirilmektedir. Öyleki yazılı, görsel ve işitsel alanda geleneksel kitle iletişim araçlarıyla yapılan yayın türleri, Ağ üzerindeki web yayıncılığı normları doğrultusunda yeniden şekillenmektedir. Bu yönde, ana akım medya ya da geleneksel yazılı basın bağlamında ele alınan gazete ve dergiler, web yayıncılığının getirdiği niteliksel ve niceliksel (ticari) avantajlardan yararlanma amacıyla, yayın organlarını *World Wide Web*'e üzerine taşımaktadırlar. Fakat daha önce de değinildiği gibi bu yaklaşım iki açıdan gerçekleşmektedir.

Bir başka deyişle egemen medya "sanal" ortamın, geleneksel yayıncılığa koşut olarak sunmuş olduğu avantajları ticari niyetle kullanarak var olan yayınlarını İnternet üzerine taşı-

maktadır. Ana akım medyanın bu hareketliliğinin altında doğal olarak elektronik yayın organının içeriğinin değişmesi ya da egemen söylemden farklılaşması gibi bir yaklaşım bulunmamaktadır. Bununla beraber, alternatif medya hareketleri ise muhalif düşünsel yapıları ve liberal felsefik ve sosyo-politik dayanak noktaları doğrultusunda egemen medyaya koşut olarak web yayıncılığının tüm avantajlarından yararlanmaya çalışmaktadırlar.

3.4. İnternet Basınının Genel Görünümü ve Tarihsel Gelişimi

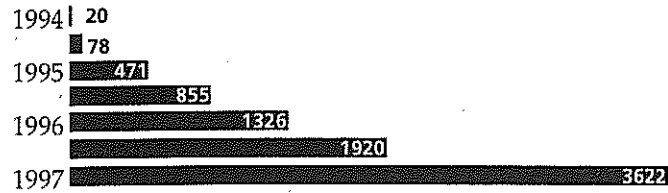
Geride bıraktığımız son beş yıldır, dünyada İnternet Ağı kullanımı hızla artmıştır. Ağ'ın elektronik yayıncılığa yönelik teknik altyapısının ve hizmet alanının geliştirilmesi, başta Ağ'ın yaratıldığı Amerika olmak üzere birçok ülkede haber medyaları ve büyük kuruluşların yayınlarını İnternet üzerinden de sürdürmelerine yol açan "yeni bir yayıncılık" sürecini başlatmıştır.

On-line yayıncılık olarak da adlandırılan bu kavram, geleneksel yayın sürecinin elektronik dizgi ve sayfa düzeni aşamalarında bir defa olmak üzere bilgisayara aktarılan haber metinleri ve görsel malzemenin fazla bir değişiklik gerektirmeden ve doğrudan İnternet ortamında yayınlanabileceğinin keşfedilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, İnternet üzerinde hiçbir yayın tecrübesi olmayan medya kuruluşları yayın organlarını Ağ üzerinde konumlandırabilmeleri için gerekli olan otomasyon sistemlerinin -özellikle de İnternet üzerindeki sunucu bilgisayarların- kurulması amacıyla, İnternet uygulamaları konusunda profesyonel kuruluşlarla (İnternet Servis Sağlayıcı) anlaşmışlardır (Köker,1996: 66).

Böylelikle, İnternet üzerinde *World Wide Web* yayıncılığına dayalı elektronik sunum teknikleri konusunda profesyonelleşmiş kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilen bu yayınlar İnternet gazeteleri, on-line gazeteler ya da sanal basın adı altında yeni bir basın türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Erik Meyer'e göre, önceleri Amerika'da kısıtlı finansal imkanları olan yerel basının kitlelere ulaşım alanını genişletmek amacıyla kullanmayı tercih ettiği web sitesi üzerinden gerçekleştirilen sanal gazete yayıncılığı modeli, kısa bir sürede Amerikan ulusal basınının ilgi odağı haline gelmiştir (*Future of Newspaper: Competition*, 12.01.1998: 2-3). Bu doğrultuda Tablo 2'de de görüleceği gibi Meyer'in gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmanın sonuçlarına göre, 1995 ve 1996 yılları arasında tüm dünya genelinde bin üç yüz kadar on-line gazete varken, günümüzde ise Ağ üzerinde yaklaşık olarak üç bin altı yüz gazete ve dört bin beş yüz dijital dergi bulunmaktadır (Meyer, 1998: 1). 1997 yılının ilk altı ayında yüzde seksenlik bir artış gösteren bu gelişimin adından 1998 yılında beklenen yüzde onluk bir artışla İnternet üzerindeki sanal basının, dört bin gazete sayısına ulaşacağı belirtilmektedir.

Tablo-2: 1994-1997 döneminde dünyada İnternet gazetesi sayıları

Araştırmanın sonuçlarına göre, 1997 yılının ilk altı ayı sonunda İnternet üzerinde yer alan toplam gazete sayısının yüzde kırküçünü Amerika dışındaki ülkelere ait yayınlar oluşturmaktadır. Oysaki, yaklaşık olarak bir yıl kadar önce dünya üzerindeki tüm sanal gazetelerin sadece yüzde yirmikisini Amerika dışı yayın kuruluşlarının yayınlamakta olduğu nitelendirilmektedir (Meyer, 198: 2). Böylelikle geride bıraktığımız son iki yıl boyunca dünyada elektronik yayıncılık sürecinde on-line gazete yayıncılığının, yüksek bir oranla "merkez"den "çevre"ye doğru genişlemekte olduğu görülmektedir.

İnternet basınının; tüm dünyada bu derece yüksek bir gelişim göstermesinin temel nedeni ise daha önce dile getirildiği

gibi, medya kuruluşlarının İnternet yayıncılığının altyapısıyla ilgili hiçbir yatırım yapmamaları ve bunun yarattığı "kolaylık" olarak açıklanmaktadır. Bir başka deyişle, günümüzde farklı ülkelerdeki yerel ya da ulusal basın kuruluşlarının İnternet yayın sistemlerini kuran İSS' ler (Raksnet, Süperonline ya da Vestelnet gibi İnternet Servis Sağlayıcı firmalar) aracılığıyla Microsoft ya da Netscape gibi web yayıncılığında lider şirketlerle ortak anlaşmalar yapılmakta ve Amerika'da bu yayıncılık türünü başarıyla uygulayan bu şirketlerin deneyimleri söz konusu ülkelere aktarılmaktadır.

İnternet üzerinde elektronik gazete yayıncılığının bu derece hızlı gelişiminin bir diğer nedeni ise çok uluslu şirketlerle bağlantılı olan ana akım medyanın, ticari üretim yepazesini daha da genişletmek istemesi ve bu nedenle İnternet üzerindeki yeni yayıncılık türünü kullanması olarak açıklanmaktadır. Bu yönde, alternatif medya hareketlerinin de amaçları doğrultusunda sanal yayıncılığa yöneldikleri göz önüne alındığında Ağ üzerindeki elektronik yayınların gelişim grafiğindeki yüksek artışın nedenleri ortaya çıkmış olmaktadır.

Böylesi bir artışın sonuçları olarak günümüzde İnternet üzerinde sadece Amerika'da yediyüzün üzerinde (bir yıl önce yüzelliiki adet) sanal gazete olduğu dile getirilmektedir (Meyer, 1998: 2). Günlük veya haftalık yayımlanan söz konusu gazetelerin dörtüzdenden fazlasını ticari bültenler (81 bülten), üniversite gazeteleri (270 gazete), özel gazeteler (84 özel gazete) ve alternatif gazeteler (49 alternatif gazete) oluşturmaktadır.

Birleşik Devletler dışında yayımlanan sanal gazeteler incelendiğinde Avrupa'da toplam yediyüzyirmisekiz İnternet gazetesinin bulunduğu görülmektedir. Asya ülkelerinde ise toplam ikiyüzyirmüç sanal gazete bulunmaktadır. Elektronik yayının diğer kıtalara göre sayısal dağılımı ise Güney Amerika'da yüzaltmışbir, Afrika'da elliüç ve Avustralya kıtası ile diğer adalarda toplam altmışdört on-line gazete olarak belirlenmiştir (Meyer, 1998: 3).

10
First Amendment: Amerikan Anayasası'nda basın organlarının hakları, işleyişleri ve mülkiyetleri hakkında gerçekleştirilen ilk değişiklik.

Türkiye'de ise Internet'in 1993 yılında kullanıma alınmasının ardından ilk elektronik gazetenin yayınlanması iki yıl sonra gerçekleşmiştir. 1995 yılında ilk olarak *Zaman* gazetesinin Internet ortamında yayına başlamasıyla hız kazanan Türkiye sanal gazete yayıncılığı, birer yıl arayla gelişimine devam etmiştir. Bu yönde, *Zaman* gazetesinin ardından 1996 yılında yayın yaşamına başlayan ve ilk gerçek ya da alternatif sanal basın olarak da nitelendirilebilecek *Xn* gazetesini, aynı yılın sonunda *Sabah*, *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinin ve *Aktüel* dergisinin Internet versiyonlarının oluşturulması izlemiştir. 1997 yılına gelindiğinde Türkiye'de *Fanatik*, *Yeni Yüzyıl*, *Türkiye*, *Turkish Daily News*; 1998 yılında ise *Cumhuriyet* ve *Radikal* de dahil olmak üzere on bir elektronik gazete ve bir sanal derginin bulunduğu dile getirilmektedir.

3.5. Internet Basınının Alternatif Yapısı ve İşleyiş Sistematiği

Yirminci yüzyılın sonlarının yaşandığı bu günlerde kitleler; geleneksel gazete yayıncılığına koşut olarak, Internet Ağı üzerindeki elektronik basın modellerinin çeşitlenme ve yaygınlaşma sürecine tanık olmaktadır. Bu doğrultuda iletişim kuramcılarının geleneksel ve elektronik basın modelleriyle ilgili olarak gerçekleştirdikleri incelemeler ve eleştiriler; bize alternatif medyanın "yeni bir biçiminin" ortaya çıktığını ve bu yeni yayıncılık biçiminin, -ana akım medyanın Internet üzerinde de varlığını sürdürmesine rağmen- geleceğin "egemen medyası" olma yolunda kararlı adımlarla ilerlediğini göstermektedir.

"Elektronik halk gazeteciliği" ya da "Elektronik yurttaş basını" (*Civic* ya da *Electronic Public Journalism*) olarak da adlandırılan söz konusu yeni medya türü, iletişim tarihi boyunca kendi ticari çıkarlarını *First Amendment*'in ardına saklanarak gizlemeye çalışan uluslararası medya tekellerine karşı "demokrasinin" yaşama geçirilişinde sivil toplumun elindeki en büyük koz olarak nitelendirilmektedir (*A Two Way Window*, 3-9 Şubat 1998: 3). Dolayısıyla bu yayıncılık türü, içsel dinamikleriyle Internet üzerindeki web yayıncılığına dayalı diğer sanal basın modellerinden farklılaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle, ge-

nel anlamda elektronik basın da World Wide Web yayıncılığını kullanmasına karşın yapısı, ana akım medyanın egemen söylemi yönündedir ve içerikleri de geleneksel basının Internet ortamına aktarılmış kopyası olmaktan öteye gidememektedir (Pogash, 1998: 3). Oysaki, alternatif Internet gazeteleri, iletişim sürecinde liberalizmin çoğulcu açılımlarıyla bir medya eşitliği ya da dengesi yaratmayı amaçlamaktadırlar. Bu amaçla, Internet üzerindeki ana akım medyanın gazeteci ve okur arasındaki geleneksel tek yönlü ileti akışı modelini kullanmasına karşın; alternatif halk basını, Ağ'ın haber kavramında yol açtığı radikal değişimi (etkileşim), okur ve gazeteci arasında iki yönlü iletişimi sağlamak için kullanmaktadır.

Bu yönde, egemen medyanın Internet'teki uzantılarına karşı, "yurttaş gazeteleri" olarak adlandırılan alternatif Internet basınının yapısının, Ağ üzerindeki web yayıncılığının sunmuş olduğu iki önemli avantaj doğrultusunda belirlendiği dile getirilebilir. Bu avantajlara dayanılarak alternatif medya hareketlerinin gelişim tarihleri boyunca "demokrasinin yaşama geçirilme sürecinde" önem verdikleri kendi-kendini yöneten ve aktif katılımı (çift yönlü ileti akışını) ön plana çıkarmasını hedefledikleri gazete modellerinin, bir ütopya olmaktan çıktıkları nitelendirilmektedir. Böylece Internet yayıncılığı üzerindeki halk basınının yeni alternatif dinamiğini, Ağ üzerindeki web yayıncılığına özgü "etkileşim" (katılım), "zaman-mekan sınırının ortadan kalkması" ve "sorumluluk paylaşımı" gibi faktörlerin oluşturduğu dile getirilmektedir.

Görüleceği gibi, alternatif medya yaklaşımlarının daha önce incelenen tüm dinamiklerini yansıtan bu yeni basın türü amaçları ve işleyiş normlarıyla Ağ üzerindeki ana akım medyadan farklılaşmaktadır. Bu doğrultuda, birtakım kaynaklara göre elektronik yayıncılığın yeniden demokratikleştirilmesi¹¹ olarak algılanan bu süreç; tarihsel olarak ele alındığında, "yurttaş basını" adı altında alternatif medyanın Internet üzerindeki ilk kullanımının ABD'de gerçekleştirildiği görülmektedir. Ağ üzerindeki alternatif medyanın tarihte olduğu gibi yine radikal öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiş olduğuna dikkat çeken Friedland, bu süreci şöyle açıklamaktadır:

11
Daha önce dile getirilmiş olduğu gibi, Internet ortamına dayalı elektronik yayıncılık, Ağ'ın yapısı gereği demokratik bir ortam olarak nitelendirilmektedir. Fakat söz konusu kaynakların duyduğu endişenin altındaki imgelem, ana akım medyanın elektronik yayıncılık sürecine adapte olmasıyla, adaletsizliklerin Internet ortamına da taşınacağını içermektedir. Bu doğrultuda elektronik yayıncılığın yeniden demokratikleştirilme işlevi alternatif medyanın; Internet Ağı'ndaki "güç" potansiyeli olan halk basınına yerine getirilecektir.

Elektronik yayıncılığın demokratikleştirilme aşamasında gerçekleştirilen ilk deney, 1994 yılı Ocak ayında Wisconsin Kitle İletişim ve Gazetecilik Okulu'nda yayınlanmaya başlanan *Wisconsin On-line* gazetesidir. Yurttaş gazeteciliğinin ilk modeli olarak kabul edilen gazete, alternatif bir yayın olarak İnternet ortamı yeni medyanın üç temel demokratik potansiyeli üzerine inşaa edilmiştir. (Friedland, 1996: 201)

Friedland'ın üzerinde durduğu ve aynı zamanda geleneksel basın-İnternet basınının yapısal ve biçimsel benzerliklerini ya da farklılıklarını da ortaya koyan söz konusu potansiyeller alternatif medya ile şöyle ilişkilendirilebilir:

1. İnternet üzerindeki alternatif medya, *World Wide Web* yayıncılığında yaygın olarak kullanılan *home page* (ana sayfa ya da web sitesi) formatıyla yayınlanmakta ve bu sebeple yayın ve dağıtım giderleri, geleneksel yazılı basına göre çok düşük bir seviyede kalmaktadır.

2. Geleneksel yayıncılık sürecinde tam rekabet ortamına dayalı bir iletişim pazarında, birbiriyle ticari bir rekabet içerisinde olan ana akım medya kuruluşlarının hiçbir zaman gerçekleştirmedikleri "sorumluluk paylaşımı" ya da rotasyon, alternatif İnternet basınında sağlanabilmektedir. Böyle bir süreçte haber kaynakları İnternet Ağı üzerinde yapılabilmekte ve biraraya gelebilmektedir. Bu şekilde yerel, bölgesel, ulusal ya da uluslararası düzeyde sivil toplum basın modelleri ortaya konulabilmektedir. Nitekim Körfez Savaşı yıllarında İnternet üzerindeki *PeaceNet* ve *EcoNet* ağlarının, Amerikan egemen medyasının Birleşik Devletler Hükümeti'ni meşrulaştıran söylemine karşı olarak savaş karşıtı Amerikan halkının sözcülüğünü üstlenmiş olması söz konusu savın uygulamada da gerçekleştirilebileceğini göstermiştir (Friedland,1996:201).

3. Alternatif İnternet basını "etkileşim" özelliğiyle bireylerin haberin üretim sürecine doğrudan katılımlarını sağlamaktadır. Bir başka deyişle, "kendi kendini yönetme yaklaşımıyla" bireyler bu süreçte, kendi gazetelerini yayımlayabilecekleri gibi; alternatif yayın organının haber üretim sürecine doğrudan

katılımı da gerçekleştirebileceklerdir. Oysa geleneksel yayın sürecinde bireylerin, her zaman kendilerine sunulan ile yetinmek durumunda oldukları bilinmektedir.

Tüm bu olgulardan da anlaşılacağı üzere İnternet yayıncılığı, günümüzde alternatif medya hareketlerinin toplumsal ve liberal politik eylemlerine (aktif katılım, eşitlik, özgürlük, yurttaşlık hakları, doğrudan demokrasi vb. öğeler paralelinde) uygun bir ortam sağlayabilecek önemli bir iletişim modeli olarak algılanmaktadır. Bununla beraber, geleneksel medyaya sahip tekellerin de liberalist (kazancı ve reklamı ön planda tutan serbest girişimcilik) bir yaklaşımla bu yayıncılık üzerinde yer almaları sürecin "demokratikliği" konusunda şüphelere yol açmaktadır.

Böylelikle ortaya çıkan ikilem iletişim kuramcılarını, liberal yaklaşımın İnternet üzerinde ne amaçla kullanıldığını gerek ulusal gerekse uluslararası alana dönük haberlerin inşasında, bu yeni medyayı ve izleyici kitlesini hangi yönde etkilediğini ortaya çıkarmaları gerektiği konusunda sürekli olarak düşündürmektedir.

4. Sonuç

Dünyada ilk yansımaları 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve etkilerini günümüzde yoğun olarak hissettiren alternatif yayıncılık arayışları ülkemizde de belli bir devrim içerisinde bulunmaktadır. Ülkemizde gerek yazılı gerekse görsel ve işitsel yayıncılık alanında, geleneksel medya yayınlarına yönelik eleştiri ve sorgulamalardan doğan kaygılar somut olarak dile getirilmeye başlanmıştır. Yazılı basın alanında değişik kültürel katmanlara yönelik *Express*, *Alternatif Medya*, *Anti-Medya* vb. dergileri ve var olan yayıncılık anlayışının sorgulanmasından yola çıkan bazı yeraltı / korsan gazeteleri de alternatif medya kapsamında saymak mümkündür.

Görsel ve işitsel yayıncılık alanında da, kamusal hizmet yayıncılığına ve alternatif medya arayışlarına yönelik etkinlikler son zamanlarda önem kazanmaya başlamıştır. Örneğin, 13 Kasım 1995 tarihinde "Kainatın tüm seslerine, renklerine ve tit-

reşimlerine Açık Radyo," sekseniki kurucu ortağı, yüzün üzerinde gönüllü programcısı ve haftada yüzün üzerinde programıyla yirmidört saat yayın yapmaya başlamıştır. Ayrıca, Açık Radyo özel değil, özgür, tüm çıkar gruplarından bağımsız, kuruluşu, işleyişi, yayınları açısından demokratik, insan haklarına saygılı, haysiyetli ve duyarlı bir yayın politikası izleyen demokratik sivil örgütler için bir iletişim merkezi olarak tanımlanmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'de egemen olan haber ve yayın yapıyla kurumları, halkın özgür haber alma hakkını kısıtlamakta ve yerel yayıncılığın gelişimini sekteye uğratmaktadır. Dolayısıyla, ulusal çapta yayın yapan ve holdingleşen medya sektörüne karşı; sivil bir inisiyatif olarak yerel ve bölgesel çapta yayın yapan radyo ve televizyon kuruluşlarının biraraya gelmesiyle *Bağımsız İletişim Ağı* kurulmuştur. Yetmiş yayın kuruluşunun oluşturduğu bu ağ, Ankara ve İstanbul kaynaklı haberlere ağırlık veren tekelleşmeye karşı, yerel kaynaklı doğru ve nesnel haberi savunmaktadır.

Kısacası, ticari düşünen ve pazar liberalizmini ön planda tutan özel radyo ve televizyonlar ile özerkliği kaldırılan devletin radyo ve televizyonlarının, yurttaşların aktif katılımı açısından önemlidir. Bunun için Türkiye'de de alternatif medya bağlamındaki benzer iyimser çabaların örgütlenmesi ve bir güç oluşturması gerekmektedir.

Alternatif medya arayışları içerisinde son zamanlarda bir hayli önem kazanan çağdaş yayıncılık türlerinden biri de İnternet yayıncılığı adı altında kitlelere hitab etmektedir. Sözü edilen yayıncılık, bireylerin aktif katılımına dayalı bir özellik taşıması ve "doğrudan demokrasi"ye dönük siyasal ve kültürel açılımları içermesinden dolayı Yeni Sol akıma yakın görülmemekte ve alternatif medya kapsamında değerlendirilmektedir.

Oysaki, uygulamadaki işleyişi göz önüne alındığında İnternet yayıncılığı, sahip olduğu özgürlükleri kullanmanın tersine bir anlamda geleneksel medya yayınlarının Ağ üzerindeki yansımalarından öteye gidememiştir. Aynı zamanda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yurttaşların Ağ'a bağla-

nabilmeleri için gerekli donanımın (*hardware*) ve ücretlendirme gibi diğer koşulların pazar liberalizmine dayalı olması, İnternet'in bireyler bazında eşit bir biçimde yaygınlaşmasını engellemektedir. Başka bir deyişle, eleştirel kuramcılarının da irdeledikleri gibi, internet yayıncılığında pazar liberalizminin egemen bir düşünce haline gelmesi bu yayıncılık türünü ana akım medyanın işleyiş mantığına yakınlaştırmaktadır.

Bunun yanı sıra hiçbir şekilde Ağ'ın sansüre uğratılmaması ve erişimin yasal ya da yasal olmayan yollarla dahi engellenememesi göz önüne alındığında -İnternet yayıncılığının doğru yönde (kamusal hizmet yayıncılığını ve yurttaşların aktif katılımını sağlayıcı biçimde) kullanıldığı takdirde- yirmibirinci yüzyılın yeni bir medya modelini hayata geçireceği umut edilmektedir. Son söz olarak İnternet yayıncılığının ancak Yeni Sol'un ortaya koyduğu düşünsel temeller doğrultusunda yapılandırıldığında, gerçek anlamda bir alternatif medya modelini oluşturabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- "A Two way Window." *American Journalism Review*.
http://www.newslink.org/emcol10.html. 3-9 February 1998.
- Armstrong, D. (1981). *A Trumpet to Arms: Alternative Media in America*. Boston Massachusetts: South End Press.
- Atakan, Yurtsan (1996). "Medyada Görsellik ve Etkileşim Çağı." *Yeni Türkiye: Medya Özel Sayısı 1*.
- Barbrook, Richard (1995). *Media Freedom-The Contradictions of Communication in the Age of Modernity*. London: Pluto Press.
- Beedham, Brian (1 Ocak 1997). "21. yüzyıl demokraside çağ açacak!" Çev. Şahin Alpay - Nilüfer Kuyuş, *Milliyet Gazetesi*.
- Boris, C. (1975). *Les Tigres de papier: crise de Presse et autocritique du journalisme*. Paris: Editions du Seuil.
- Chomsky, Noam (1993). *Medya Denetimi-İmmediast Bildirgesi*. Çev. Şen Süer. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Dağtaş, Erdal (1998). "Küreselleşmeye Uyum Sürecinde Türk Basınının Yurttaşlık Haklarına Yaklaşımı." (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- December, John (1996). "Units of Analysis for Internet Communication." *Journal of Communication*.
- Fejes, Fred (1984). "Critical Mass Communication Research and Media Effects: the problem of the disappearing audience." *Media, Culture and Society*. Vol.6: 219-232.

- Fincancı, Yurdakul (1991). "Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivi Devlet." *Sivil Toplum*. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Friedland, Lewis A. (1996). "Electronic democracy and the new citizenship." *Media, Culture and Society*. 18.
- "Future of Newspaper: Competition." <http://www.jou.ufl.edu/people/faculty/dearison/students/yam/elecpub/tutnews.htm>. 12.01.1998.
- Groper, Richard (1996). "Political Participation and the Internet: A Review Essay." *Political Communication*. Sayı 1966. s. 248.
- Gürcan, Halil İbrahim (1996). "Geleneksel Gazeteden Elektronik Yayıncılığa." *Yeni Türkiye: Medya Özel Sayısı 1* 11: 104.
- Held, David (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Katsiaficas, G.(1987). *The Imagination of the New Left: A Global Analysis of 1968*. Boston Massachusetts: South End Press.
- Keane, John (1992). *Medya ve Demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kolev, Friederike Amberg (1997). "Gerçek Yalanlar: Gazetecilerin Kafası Karışık... İnternet? Yeni Bir Başlangıç ya da Son!" *Internetwork*. 36-37.
- Korkut, Sarp (Ocak 1997). "Vücut Elden Gidiyor-II." *PC Magazine*. 161.
- Köker, A. Ömer (1996). "Rotatif Makinalardan Bilgisayara." *PC Magazine*. 67.
- Mc Quail, Denis (1987). *Mass Communication Theory: An Introduction*. London: Sage Publications.
- Metin, Ali K. (10 Nisan 1997). "Devlet, Kamuoyu ve Basın Özgürlüğü." *Yeni Şafak Gazetesi*.
- Meyer, Erik K. (3-9 February 1998). "An Unexpectedly Wider Web for the World's Newspaper." *American Journalism Review*. <http://www.newslink.org/emcol10.html>.
- Miller, Steven E. (1996). *Civilizing Cyberspace*. NewYork: Acm Press.
- Morris, Merrill ve Christine Ogan (Winter 1996). "The Internet as Mass Medium." *Journal of Communication*. 46 (1).
- Ogden, Michael R. (1994). "Politics in a Parallel Universe." *Futures*. 26: 713-729.
- Pogash, Carol (3-9 February 1998). "Cyberspace Journalism." *American Journalism Review*. <http://www.newslink.org/emcol10.html>.
- Sirt, Timur ve Ahmet Çorbacı (Nisan 1996). "Dördüncü Kuvvet'in Yeni Bir Boyutu: Elektronik Yayıncılık." *PC Magazine*.
- Topuz, Hıfzı (1990). *Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni*. İstanbul: Mozaik Yayıncılık.

İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci

Özet

Son yıllarda çağcıl düşünce, "özne"nin geleneksel olarak ayrıcalıklı epistemolojik konumunu sorgulamaktadır. Geleneksel batı felsefesinin bir ürünü olan genel bir "özne" kavramının yanısıra, öznenin nesneyi yönlendirici ve anlam oluşturu rolü de tartışılmaktadır. Bu makale, Althusser ve Gramsci'nin ideoloji kuramlarında görüldüğü biçimiyle özne kavramı üzerinde durmayı hedeflemektedir. Ayrıca makalenin amacı, geleneksel kuramlaştırmanın dışına çıkabilecek yeni bir "özne" kategorisinin kurulmasının önemini de göstermektir. Althusser ve Gramsci, kuramları ideoloji içinde "özne"nin yerini gösterdiği ölçüde, bu makale için önem taşımaktadır. Aralarında önemli farklar olmakla birlikte her iki kuram da, özne ve ideoloji arasında neler olup bittiğine ve ideoloji içinde insanın rolüne ilişkin açık bir kavrayış sunmaktadır. Bu iki kuramcıyı bu yazı için vazgeçilmez kılan, eserlerinin farklı bir özne kavrayışının kuramsal temellerini barındırması, başka bir deyişle öznenin Kartezyen olmayan kuruluşunun ipuçlarını içermesidir.

The Subject in the Theories of Ideology: Althusser and Gramsci

Abstract

In recent years contemporary thought has mounted a challenge to the traditionally privileged epistemological status of the "subject." It has attempted to problematize the notion of the "subject," as the product of traditional western philosophical speculation in general, and its role as the manipulator of the object, or as the meaning-giving agent in particular. The present article is an attempt to address the notion of the "subject" as it is installed within the Althusserian and Gramscian theories of ideology. It also aims to show the significance of the establishment of a category of the "subject" which represents a break with its traditional theorization. Both Althusser and Gramsci are important for this article insofar as their theories clarify the place of the "subject" in ideology. Although their theories have important differences, they both offer a clearer sense of what happens between the "subject" and ideology, and of the role of the human agent in ideology. What also makes them indispensable for this article is that their theories offer a theoretical foundation to a different notion of the "subject" which has no longer a Cartesian constitution.

Nur Betül Çelik
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci

Giriş

Özne kavramı geleneksel olarak özne/nesne karşıtlığı çerçevesinde anlaşılmaktadır. Bu karşıtlık içinde özne kategorisi, "görüngüsel dünyanın kuruluşunun bileşik merkezi," "dünyanın kavradığı sanılan şeyle etkileşim içinde bir bilinç sahibi" (Smith, 1989: xxvii) olarak tanımlanmaktadır. Bu yazının amacı, özne kategorisinin Althusser ve Gramsci'nin kuramlarında edindiği görünümü ortaya koymanın yanında, genel olarak ideoloji kavramı açısından bu geleneksel kavrayışın dışına çıkabilmenin önemini göstermektir. Böyle bir tartışmanın zemini olarak Althusser ve Gramsci'nin yazılarının seçilmesinin iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, her iki düşünürün de marksist düşünce içinde genellikle ihmal edilmiş bir alan olan ideoloji kavramının gelişmesinde önemli yere sahip olmalarıdır. Hegemonya kavramıyla Gramsci, marksist geleneğin ideoloji kavrayışını belirleyen ekonomizm ve sınıf indirgemeciliği gibi iki başat eğilimin tutarlı bir eleştirisini yaparak ideolojinin özerkliğine ve maddiliğine dikkat çekmiştir. Althusser ise, üstbelirlenim kavramıyla ideolojinin bireyleri özne olarak kuran özerk ve maddi bir alan olduğunu vurgulamıştır. Althusser ve Gramsci'nin birbirlerinden önemli farkları olmakla birlikte, ideolojinin özerkliği üzerinde durmaları ve ideoloji üzerine tezleri onların bu yazının temel amacı açısından niçin vazgeçilmez olduklarını da göstermektedir. Bu yazı için onları vazgeçilmez kılan ikinci ne-

den, iki yazarın eserlerinin farklı bir özne kavrayışının kuramsal temellerini barındırmaları, başka bir deyişle öznenin Kartezyen olmayan kuruluşunun ipuçlarını içermeleridir.

Bu yazının ilk bölümü, her iki düşünürün "hümanizm" tartışmalarında açığa çıkan özne kavramını irdelemeyi hedeflemektedir. Öncelikle, Althusser'in "kuramsal anti-hümanizm" olarak adlandırmayı yeğlediği hümanizm eleştirisi anahatlarıyla ortaya konulacak, bu eleştiri içinde nasıl bir özne kavramına ulaşıldığı tartışılacaktır. Bu bölümde ayrıca, Gramsci'nin "mutlak hümanizm"i özetlenerek, içerdiği özne kavramının sınırları üzerinde durulacaktır. Yazının ikinci bölümü, her iki yazarın ideoloji kavramlarının belirlediği özne anlayışlarını tartışmaktadır. Üçüncü bölümde, yazarların epistemolojik konumları betimlenecektir. Son bölüm, bütün bunların ışığında özne kategorisinin bir eleştirisini sunmayı hedeflemektedir.

Hümanizm Eleştirisi

Özne sorunu, Marksist kuramın başat sorunlarından birini oluşturmaktadır. Coward ve Ellis'in belirttikleri gibi, kuram, çelişkili özne kavramlarını barındırmaktadır. Bu bir yandan toplumun ürünü olan, öte yandan toplumu desteklemek ya da değiştirmek üzere faaliyette bulunan bir öznedir (1986: 61).

Althusser'in Anti-hümanizmi

Althusser, "Marksizm and Humanism" başlıklı makalesinde Marx'ın erken eserlerinde varolan hümanist eğilimin eleştirisini yaparken kendi anti-hümanizminin anahatlarını ortaya koymuştur (1990). Althusser Marx'ın hümanist dönemini ikiye ayırır. Birinci dönemde Marx'ın, Kant ve Fichte'nin liberal rasyonelist hümanizminden kaynaklanan bir "insan felsefesi" oluşturduğunu belirtir. Bu felsefe, tarihi insan özünün bir ürünü saymaktadır. İnsanın özünü oluşturan ise akıl ve özgürlüktür. Özgürlük, "tıpkı ağırlığın bedenlerin özü olması gibi, insanın özüdür. İnsanın kaderi özgürlüktür, o insanın varlığının ta kendisidir. İster geri çevirsin ister yoksasın, insan sonsuza kadar onun içinde olacaktır" (Althusser, 1990: 224). Marx düşüncesinin bu ilk hümanist döneminde, "insanın yalnızca akıl olarak özgür olduğu" varsayılır. İnsan özgürlüğü, Kant ve Fichte'de olduğu gibi, "özerklik, aklın iç yasasına boyun eğme" olarak anlaşılmaktadır (Althusser, 1990: 224).

Althusser, Marx'ın erken düşüncesinin ikinci döneminde Feuerbach'ın "komünalist" hümanizminden etkilenen yeni bir hümanizmin doğmakta olduğunu yazmaktadır. Bu ikinci aşamada oluşan insan kuramı, tarihi aklın akıldışı, bir başka deyişle gerçek insanın yabancılaşmış insan içinde üretimi ve yabancılaşması süreci olarak tanımlar. İnsan kendi özünü, farkında olmadan emeğinin yabancılaşmış ürünü içinde gerçekleştirir. "Tarihin sonunda, insani olmayan bir nesnelliğe dönüşmüş olan bu insan, tamamlanmış insan, gerçek insan olabilmek için, mülkiyette, dinde ve Devlette yabancılaşmış kendi özünü özne olarak yeniden kavramak zorundadır" (Althusser, 1990: 226). Althusser bu yeni kuramın, yeni siyasal eylemi, yani insanın özünün pratikte yeniden kazanımı siyasasını, bir kez daha insan özüne hapsettiği görüşündedir (1990: 226- 227).

Althusser'e göre, olgun Marx'ın eserleri, kendisini önceleyen idealist felsefenin sorunsalıyla ve insanın özüne dayanan tarih ve siyasat kuramlarıyla radikal bir kopuş temsil etmektedir. Felsefedeki hümanist özden böylesi bir kopuş, marksist düşünce içinde bir ayrıntı olarak ele alınmaz. Althusser'e gö-

re bu kopuş Marx'ın "bilimsel keşfidir." Althusser, bu keşfin birbirinden ayrılmaz üç öğeden oluştuğunu belirtir. Bunlar, üretici güçler, toplumsal oluşum, üstyapı, son kertede ekonominin belirleyiciliği ve düzeylerin görece özerkliği gibi yeni kavramlar üzerinde biçimlenen bir tarih ve siyasat kuramı; felsefi hümanizmin radikal bir eleştirisi ve hümanizmin *ideoloji* olarak tanımlanmasıdır (1990: 227). Althusser, bu üç öğenin marksist düşünce içinde özne ve nesne arasındaki klasik ayrımın ve onun "insanın evrensel özünün her tekil bireyin bir niteliği olduğu" postulasının reddine kaynak oluşturduğunu iddia eder (1990: 228). Bu kuramsal devrim, eski kavramları yenileriyle değiştirerek ve birey ve insan özü kavram çiftini yerinden ederek yeni bir sorunsal, yeni bir sistematik, yeni ilkelere ve yeni bir yöntem, ya da daha iyi bir deyişle, yeni bir felsefe kavramsallaştırması ortaya koymaktadır. Bir tarihsel-diyalektik *praxis* maddeciliğiyle Marx, yalnızca idealist felsefenin değil, marksizm öncesi materyalizmin de temelini oluşturan öznenin empirisizmi/idealizmi ve özü empirisizmi/idealizmi gibi eski postulları yerinden etmektedir. Felsefenin bu yeni kavranışı, insan ediminin özgül düzeylerini (ekonomik edim, siyasal edim, ideolojik edim, bilimsel edim) kendi karakteristik eklemlenmeleri içinde kuramlaştırır. Kuram, "Feuerbach"da ideolojik ve evrensel bir kavram olan "pratik" kavramını, özgül farklılıkların ve pratiklerin somut bir kavramsallaştırmasıyla değiştirir. Böylelikle, her pratiği toplumsal yapıdaki özgül farklılıklar içine yerleştirebilmemize olanak sağlamış olur. Marx'ın bu noktaki katkısı, kuramsal anti-hümanizmdir. Anti-hümanizm, "insan dünyasının ve onun pratik dönüşümünün (olumlu) bilgisinin mutlak (olumsuz) önkoşulunu içerir;" "hümanizmin kendisinin bir ideoloji olarak bilinmesi ve tanınmasıdır" (1990: 229- 230).

Marx'ın kuramsal anti-hümanizmi, onu kendi varoluş koşullarıyla ilintilendirerek, *ideolojiyi* hümanizm açısından bir zorunluluk, bir koşullu zorunluluk kabul eder. ... Sonuçta bir marksist hümanist ideoloji siyasasına, yani hümanizme yönelik siyasal bir tutuma erişildiğinde -ki bu siyasat, etik- siyasal alanda çağcıl ideolojik formların ya

yadsınması, ya eleştirisi, ya da kullanılması, desteklenmesi, geliştirilmesi veya hümanist biçimde yenilenmesidir- bu siyaset, ancak marksist felsefeye dayanan mutlak koşul üzerinde mümkün olabilecektir, ve bunun önkoşulu, kuramsal anti-hümanizmdir. (1990: 231)

Bu tartışmayla Althusser, herşeyin, hümanizmin “doğasının” ideolojik karakterinin tanınmasına bağlı olduğu noktaya ulaşmaktadır. Althusser’in ideoloji tanımı, ideolojinin bir “yanlış bilinçlilik” formu olduğuna ilişkin klasik marksist görüşten farklıdır. Gerçekliğin ideoloji içinde ve ideoloji aracılığıyla çarpıtılmış biçimde algılandığına ilişkin açıklamaların, köklerini “insan özü” düşüncesinde bulan bir hümanizmin izini taşımakta olduğunu savunur. Marksizmi, bu hümanist kalıntıdan arındırmanın yolu ise, ideolojiyi “çarpıtan bir mercekle” olarak görmekten vazgeçmektir. Bunun yerine vurgulanması gereken, ideolojinin “gerçekliğin kurucu bir ögesi” olduğu düşüncesidir. Althusser, ideolojinin verili toplumsal pratiklere özgü, belli bir toplumsal gerçeklik olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır (Smith, 1989: 14).

Althusser’in “ideoloji olarak hümanizm” tartışmasında insanın ölümünü ilan eden yapısalcılığın açık etkisini görmek mümkündür. Althusser’in marksizme atfen geliştirdiği anti-hümanist kuramın hedeflerinden biri, toplum bilimlerinde öznenin edindiği merkezi konumu sarsmaktır. Hümanizme yönelik radikal eleştiri, insanı “yeryüzünde ayrıcalıklı bir konuma sahip özel türden bir varlık” olarak gören her tür düşüncenin kalıntılarını yoketmek istemektedir (Smith, 1984: 193- 194). Toplumsal ve siyasal müdahalelerini “insan özü” ve “insan doğası” düşüncelerine dayandıran hümanizm, insanı, kendisini doğanın geri kalanından ayıran bir takım yetiler ve niteliklere sahip bir varlık olarak görmektedir. Bütün bu niteliklerin en önemlisi, insanın “özgür ve sorumlu eylemler başlatabilme yeteneği” olarak düşünülür. Ancak, Althusser insanı kendi eylemlerinin yaratıcısı olarak gören hümanist sorunsalın ideolojik bir kategori oluşturduğu ve bilimsel bir çözümleme sonucunda insanın doğadaki diğer herşey gibi nedensellik yasaları-

na tabi olduğunun gösterilebileceği görüşündedir. Paul Smith’in yorumu, Althusser’in hümanizm eleştirisinin yapısalçı açılımlarına dikkat çekmektedir:

Bu, insanımı, insan öznenin kendi istençlerinde herhangi bir biçimde özgür olduğunun yadsınmasıdır; çünkü insanın tercihleri herşeyi bütünüyle kuşatan bu nedenler ağıının sonucudur. İnsan, kendisinin ancak çok bularuk biçimde farkında olduğu çeşitli biçimlerde eylemini belirleyen kişisel olmayan birtakım güçler için yalnızca bir dayanaktır. (1989: 194)

Althusser, böylelikle tarihin yapıcısı olarak insan öznenin varlığını yadsımaktadır. Althusser’in anti-hümanist kuramı, Smith’in de belirttiği gibi, etkin ve düşünen bir kategori olarak “öznenin” toplumsal ilişkiler içinde çözülüşünü kuramlaştırmaktadır.

Gramsci’nin Mutlak Hümanizmi

Althusser’in tersine Gramsci, marksizmin felsefi boyutlarını ve bunların hümanist bağlamını olumlamasıyla dikkat çekmektedir. Marksizimde ekonomizmin edindiği kuramsal konumu eleştirirken hedefi, *praxis* felsefesi olarak marksizmin felsefi birliğini yeniden kurmaktır. Tarihsel materyalizmin ekonomik yorumlarının Marx’ın eserinin felsefi boyutlarını değerlendirmekten uzak kaldığını vurgulamaktadır. Bu yorumların başarısızlığının kaynağı, tarihsel değişimi kavramada determinist ve mekanik bir yaklaşım benimsemiş olmalarıdır. Gramsci’nin eleştirisi, yalnızca bu mekanik Marx yorumlarını hedef almamaktadır; Marx’ın idealist yorumları da eleştiriden paylarını almıştır. Gramsci’ye göre bu yorumların ilki, basit bir materyalizm ve tarihselcilik karşıtlığı temelinde bilinci ve düşünceler düzeyini ikincil bir fenomene indirgeyen dar bir empirisizm sunmaktadır. Buna karşılık idealist yorumlar, insan varoluşunun felsefi boyutunu, “herhangi bir somut tarihsel içerikten yoksun saf kavramsal bir diyalektik” olarak ifade etmektedir. Gramsci, bu iki görüşün eleştirisi yoluyla, mutlak tarihselcilik ve mutlak hümanizm olarak adlandırdığı kendi “*praxis felsefesi*” anlayışını oluşturmuştur. Gramsci’ye gö-

re *praxis* felsefesi, kendini önceleyen felsefenin tamamının, bütün düşünce biçimlerinin ve bunların gerçek dünya ile ilişkilerinin bir eleştirisi olarak daha önce varolan bütün felsefe anlayışlarından geri çevrilemez bir kopmayı temsil etmektedir. Bu özelliği nedeniyle *praxis* felsefesi, "varolan düşünce biçimi ve somut düşüncenin (varolan kültürel dünyanın) yerini alırken kendisini, tartışmalı ve eleştirel kisve altında bir çıkış olarak sunamaz" (Gramsci, 1986: 381). Bunun yerine yapması gereken, kendisini tarihsel dönemin kültürünü besleyecek ve geliştirecek olan yeni ve orijinal *Weltanschauungen*'in (dünya görüşünün) ve buna uygun biçimde felsefi olarak yönlendirilecek olan üretimin oluşturulmasıyla açıklamaktır (1986: 381). *Praxis* felsefesi, yeni ve orijinal felsefe kavrayışına rağmen, felsefe tarihinden kopuk değildir. Gramsci, *praxis* felsefesinin temsil etmekte olduğu gelişmenin tarihselliğini vurgulamakta ve onun diğer kavrayışlarla ilişkisinin altını çizmektedir (1986: 324).

Gramsci, tarihsel materyalizm kavramında vurgunun "tarihsel" sözünde olması gerektiğini belirterek *praxis* felsefesini "mutlak tarihselcilik" biçiminde tanımlar. Ona göre *praxis* felsefesi, yalnızca mutlak tarihselcilik değildir; aynı zamanda "düşüncenin mutlak sekülerleşmesi ve dünyevileşmesidir, tarihin mutlak hümanizmidir" (1986: 464). Gramsci'ye göre, "felsefi düşüncede bir geçiş aşaması olan *praxis* felsefesi, kendisini tarihselci bir tarzda kavramaktadır." Onun bu niteliği, "yalnızca sisteme içkin kalmaz, aynı zamanda çok iyi bilinen, tarihsel gelişmenin belli bir noktada zorunluluğun egemenliğinden özgürlüğün egemenliğine geçişle nitelendirileceği tezinde açığa çıkar" (1986: 404). Kısacası, *praxis* felsefesi zorunluluk alanının tarihsel bir ürünü olarak düşünüldüğünde ütopyaya dönüşmeksizin içinde bütün çelişkilerin silineceği özgür bir dünya tasarlayamaz (Salamani, 1981: 38). Gramsci'nin *praxis* felsefesi, "kendisini tek yanlı ve fanatik ideolojik öğelerden arındırmış ya da arındırma çabasında olan" bir felsefedir; (Gramsci, 1986: 405) "insan bilincinin bir sonucu ve onun kuramıdır; içinde kendi yokoluşunun ilkesini barındırmaktadır (Salamani, 1981: 38).

Gramsci'nin "mutlak hümanizm" olarak gördüğü *praxis* felsefesi, genel insan kategorisini reddeder, "genel insan kavramının veya her insana içkin olan insan doğasının ifadeleri biçiminde ortaya çıkmış olan her türden dogmatik bütünsellik kavramına" karşı çıkar ve onları tahrip eder (1986: 405). Gramsci'ye göre "İnsan nedir?" sorusuna verilebilecek en tatmin edici yanıt, insan doğasının karmaşık toplumsal ilişkilerden ibaret olduğu yanıtıdır. Bu yanıt, eşzamanlı ve sürekli olarak değişen tarihsel ilişkiler ağı içine doğan ve o ilişkiler içinde gelişen bir somut insan tasarımıdır. Bu tasarım, hümanizmi tarihselciliğin zorunlu bir parçası olarak görmektedir.

Gerçekten de toplumsal ilişkiler, birliği biçimsel değil diyalektik olan ve ötekilerin varlığını varsayan çeşitli insan grupları tarafından ifade edilir. İnsan serf olduğu ölçüde aristokrattır, vb. Aynı zamanda insan doğasının "tarih" ... olduğu söylenebilir. Bu, tarihe tam olarak birlikten doğmayan, ancak içinde olası bir birliğin nedenini barındıran, "uyumsuzların uyumu" içinde oluşma halinin atfedilmesi durumunda mümkündür. Bu nedenle, her tekil bireyde diğerlerinin nitelikleriyle çeliştiğinde açığa çıkan nitelikler varken "insan doğası" herhangi bir bireye değil, ancak insan türlerinin bütün tarihi içine yerleştirilebilir. (Gramsci, 1986: 355-356)

Gramsci toplumsal ilişkilerin karmaşıklığını, toplumsal sınıfların antagonistik karşılaşmaları bakımından açıklamaktadır. "İnsan nedir?" sorusuna verilecek olan tatmin edici bir yanıt, bu antagonizmayı sınıflı toplumlarda varolabilecek tek birlik biçimi olarak benimseyerek kendi ideolojik niteliğini ortadan kaldırmalıdır.

Praxis felsefesi insanı tarihin yaratıcısı, eylem ve düşüncenin kaynağı olarak kabul eder. İnsan kendisinden daha özgün herhangi başka bir ilkeye indigenemeyeceği için insanın özü sorunsalı anlamsızlaşır. Gramsci insanı tarihe içkin bir gerçeklik olarak tasarlar. Ona göre insan doğasını bireysellikte özdeşleştirmek bir yanılgıdır. İnsan kendi bireyselliği ile sınırlı bir birey ya da bireysellik ruhu olarak değil, kolektif anlamda, diğer insanlar ve doğal dünya ile "aktif ilişkiler dizisi" olarak an-

laşılmalıdır (1986: 352; Buzzi, 1967; Femia, 1981). Kollektif insan, kendisini ve (kurumlarını) tarih boyunca kendisi yaratır. Bunu da "yoktan varetmez" ya da kendi arzularının ve düşlelerinin boşluğunda yaratmaz, çalışma ve teknik yoluyla doğanın zorunluluklarıyla mücadelesi içinde oluşturur. Gramsci'ye göre her insan, içinde varolduğu karmaşık ilişkileri değiştirdiği ölçüde kendisini de düzeltir ve değiştirir (1986: 352). Bu anlamda, "gerçek filozof, siyasetçiden, çevreyi ve herbirimizin bir parçasını oluşturduğumuz ilişkiler *bütünü* değiştiren etkin insandan başkası olamaz. Eğer bireysellik bu ilişkilerse, bir insanın kişiliğini oluşturması bu ilişkilerin bilincini edinmek, kişiliğini değiştirmesi ise bu ilişkileri değiştirmek demektir" (Gramsci, 1986: 353). Buradan Gramsci'nin mutlak hümanizminin siyasal etkinliği merkezi bir konuma yerleştirildiği sonucuna varılabilir. Siyasete ve insanın siyasallığına yapılan vurgu, Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde çeşitli biçimlerde ifadesini bulmuştur. Gramsci, "felsefenin siyasetten ayrılmayacağını" söyler; çünkü belli bir dünya görüşünü seçmek ya da eleştirmek asıl olarak siyasal eylem biçimleridir (1986, p. 327).

Gramsci'ye göre temelde siyasal olan insan, aynı zamanda ve zorunlu olarak "ortak irade" kavramıyla tanımlanır. Gramsci, "insanların kişiliklerini oluştururken, güdülerine ve iradelerine özgül ve somut bir yön kazandırdıklarını, bu iradeyi somut, özgül ve keyfi bir şekilde kurmalarını sağlayacak araçları tanımladıklarını, bu iradeyi kendi sınırları içinde en verimli biçimde gerçekleştirebilmenin somut koşullarını oluşturmaya katkıda bulduklarını" belirtir. Bu çerçeve içinde insanın; bireyin aktif ilişki içinde bulunduğu, tamamiyle bireysel ve öznel öğelerin oluşturduğu bir tarihsel blok olarak anlaşılması gerekir. Burada, insanın siyasal etkinliğine yapılan vurgu bir kez daha öne çıkmaktadır. Gramsci, insanın ancak dış dünyayı değiştirmekle kendini değiştirebileceğinde ve gücünü artırabileceğinde ısrarlıdır. (1986: 360) Bundan, dünyayı değiştirmeye yönelik bu bilinçli etkinliğin bireyin "insanlığını" ve "insan doğasını" gerçekleştirebilmesinin tek yolu olarak sunulduğu sonucu çıkarılabilir. Bu bilinçli etkinlik, böylece,

mutlak hümanizmin olabirliğinin koşulu olarak vurgulanmış olmaktadır. Bireysellik, hem öznel hem de nesnel öğelerin bir bileşimidir. Ancak, varolabilmesi için diğer insanlara yönelik bir etkinlik içinde gelişmesi ve gerçekleştirilmesi gereklidir. İnsanın doğayla ve diğer insanlarla kurduğu bu ilişkiler ve bu ilişkiler içinde oluşan ortak irade yoluyla bu ilişkileri değiştirmeye yönelik bilinçli etkinlik nedeniyle "insan temelde siyasaldır."

Althusser'in Gramsci Eleştirisi

Althusser'in Gramsci eleştirisi, marksizmin tarihselci yorumunun reddiyle başlar. Althusser'e göre marksizm tarihselcilik değildir, "kendisini kuran epistemolojik kopuş nedeniyle hümanizm ve tarihselcilik karşıtıdır" (Althusser ve Balibar, 1990: 119). Gramsci'nin tarihselciliği, bilimin ideoloji ve tarihle özdeşleştirilmesi ve bunlara indirgenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bilimin bu şekilde tarihe indirgenmesi ise kuramsal bir dağılımdır. Söz konusu olan, "tarih kuramının gerçek tarih içinde çökeltmesidir." Böylece, "tarih biliminin kuramsal nesnesi gerçek tarihe indirgenmekte ve gerçek nesneyle bilgi nesnesi birbirine karıştırılmaktadır." Althusser, Gramsci'nin kuramla gerçek arasında böyle aracı bir örtüşme yaratarak empirisist ideolojinin tuzağına düştüğünü savunur (Althusser ve Balibar, 1990: 133- 134). Bunun kaçınılmaz sonuçlarından biri, tarih bilimi olarak tarihsel materyalizm ile, felsefe olarak diyalektik materyalizm arasındaki ayrıma duyarsızlaşmadır. Althusser, bu duyarsızlaşmanın marksist felsefenin pratikteki varoluş nedenini ortadan kaldırdığını belirtmektedir. Böylece, özerk bir disiplin olma konumunu yitiren marksist felsefe, yalnızca bir "tarih metodolojisine" indirgenmektedir (Althusser ve Balibar, 1990: 136-137).

Althusser, mutlak tarihselciliği hümanizmin bir biçimi olarak eleştirmektedir. Althusser'in eleştirisi, epistemolojik kopuş kavramıyla tanımladığı bilim ve ideoloji ayrımı çerçevesinde şekillenmektedir. Althusser'e göre, düşünce tarihinde kendisinden önce ortaya çıkmış, idealizm, empirisizm, poziti-

vizm benzeri bütün düşüncelerden ve kendisinin bütün idealist yorumlarından radikal bir kopuş temsil eden marksizm bilimdir. Gramsci'nin mutlak hümanizmde ise üretim ilişkilerinin basit, "tarihselleştirilmiş" insan ilişkilerine, başka bir deyişle, "insanlararası ve öznelerarası ilişkilere" indirgenmesi yoluyla marksizm hümanizme, başka bir deyişle bilim ideolojisiye indigenmiş olmaktadır (Althusser ve Balibar, 1990: 140).

Althusser'e göre, marksizm Gramsci'nin öngördüğü biçimiyle tarihselcilik olamaz: "Tarih ... bilinçli bir özgülleşme projesi değildir, klasik marksist kuramın bilimsel çözümlenmeye açtığı özerk bir alandır. Tarihin hareket yasaları kendilerini tarihsel aktörlerin bilincinde açığa vurmaz" (Benton, 1985: 15). Marksizm hümanizm de değildir. Lacan'ın anti-hümanist Freud okumasını esas alan Althusser, insan öznenin, ekonomik, siyasal, ya da felsefi egonun tarihin kurucu öznesi olmadığını, öznenin öznesiz bir süreç olarak tarih içinde bir yapı tarafından kurulduğunu vurgulamaktadır (Elliott, 1987: 63- 64).

İdeoloji Kuramı

Althusser, kendi ideoloji kuramını, Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde ortaya attığı "ideolojinin tarihi yoktur" önermesine tümüyle olumlu bir içerik yükleyerek oluşturur. Marx'ın önermesi, ideolojinin ahlak, din, metafizik gibi özgül biçimleriyle bütün bilinç biçimlerinin tarihi olmadığı savını içermektedir. Althusser'in olumlu önermesi ise, özellikle bu ideoloji biçimlerinin, Althusser'in deyişiyle "ideolojilerin," kendi tarihleri olduğu, buna karşılık "genel olarak ideolojinin tarihi olmadığı" biçimindedir (1977: 151). Böylelikle genel ideolojiyi, ideolojilerden ayıran Althusser'e göre, genel ideolojinin sınıflı toplumların tarihi içinde ortaya çıkan kendine özgü bir yapısı ve işlevi vardır; onu "tarihsel olmayan" ya da "tarihüstü" bir gerçeklik kılan bu yapı ve işlevdir.

Althusser, ideolojinin bütün toplumsal oluşumlar içinde maddi bir pratik olarak yapılanmış olarak varoluşunu belirtir.

Genel ideoloji, belli bir kökene ve bilinçli bir özneye sahip olmaksızın her toplumsal bütünlük içinde işlev görmektedir; belli bir toplumsal oluşum için "özneler" kurmak onun işidir (Smith, 1989: 14).

İdeoloji, böylece her toplumsal bütünlüğün organik bir parçası olmaktadır. Öyle ki, sanki insan toplumları bu özgül oluşumların, bu (farklı düzeylerdeki) temsil sistemlerinin, ideolojilerinin yokluğunda varolmayı sürdüremeyeceklerdir. İnsan toplumları ideolojiyi, tarihsel yaşamlarının ve soluk alışlarının zorunlu ögesi ve ortamı olarak ortaya çıkartırlar.

.....

Dolayısıyla ideoloji, Tarih'in bir sapması ya da olumsuz bir fazlalığı değildir, toplumların tarihsel yaşamları için temel bir yapıdır. (Althusser, 1990: 232)

Bu bağlamda genel ideoloji, toplumsal oluşumların ve toplumsal öznelerin tutunumunu sağlayan değişmeyen bir mekanizma ve zorunlu bir koşul olarak tanımlanmış olmaktadır (Smith, 1989: 14). İdeolojinin bu şekilde tarihsizleştirilmesi, ideolojinin olmadığı bir toplum tasarlamayı olanaksız hale getirmektedir. Burada Althusser'in ideolojinin sonu tezlerinin ideolojik içeriklerine yaptığı vurgu önemlidir. Buna göre "ancak ideolojik bir dünya görüşü, ideolojisiz bir toplum tasarlayabilir ve ideolojinin (yalnızca tarihsel biçimlerinden birinin değil tamamının) yerini bilime bırakmak suretiyle iz bırakmaksızın ortadan kalkacağı bir ütopyik dünya düşüncesini benimseyebilir" (Althusser, 1990: 232). İdeoloji, insanların dünyayla olan ilişkilerine ait bilinçlerinin olduğu bir araçtır. Bu özelliği nedeniyle ideolojiyi hem birey hem de toplum açısından bir gereklilik olarak kavramak gerekir (Althusser, 1990: 235). Birey kendisini ancak ideoloji içinde özgür ve bağımsız girişimin merkezinde bir eyleyen olarak kurabilir. Daha genel bir düzeyde ise toplum, kendi varoluş koşullarını üretebilmek için ideolojiyi gereksinir (Smith, 1989: 131). Bu nedenle ideoloji sınıfsız toplumlarda da gerekli olacaktır.

İdeolojinin zorunluluğu ve ölümsüzlüğü tartışmalarında geliştirdiği ideoloji/ideolojiler ayrımı, Althusser'i "yanlış bilinç olarak ideoloji" kuramcılarında ayırmaktadır. Bu ayrım yoluyla ideoloji kavramı toplumun işlevsel olarak gerekli bir boyutunu oluşturan olumlu bir kavrama dönüşmektedir. İdeolojinin bütün toplumsal oluşumlar için yapısal bir koşul biçiminde algılanması, sınıf çıkarları bağlamında yapılan ideoloji kavramsallaştırmalarından da bir farklılaşma anlamına gelmektedir. Durkheim ve Comte sosyolojisinin etkisi altındaki Althusser'in marksizmi, ideolojiyi toplumsal düzen içindeki belli grupların çıkarlarından bağımsız, "amorfor bir ortak bilinç" dönüştürür. "Bu anlamda ideoloji, hakim değer ve inançları hesaba katan bir toplumsal akıştır. Bu değer ve inançlar, yeri geldiğinde belli bir sınıfın egemenliğine değil topluma meşruiyet kazandırır" (Smith, 1989: 132).

İdeolojinin kalıcılığı tezi, kaynağını Freud'un ünlü "bilinçdışı ölümsüzdür, yani onun tarihi yoktur" önermesinden alır. Bu noktada yola çıkan Althusser ideolojinin tarihsizliğini bilinçdışıyla kuramsal ilişkisi açısından açıklar. Althusser'e göre ideoloji, yapısı ve işleyişi itibarıyla tıpkı bilinçdışı gibi, "her yerde hazır bulunur, tarih-ötesindedir ve dolayısıyla da değişmez" (1977: 152). Althusser'in ideoloji ve ideolojiler arasında yapmış olduğu ayrıma dönersek, onun bir yandan toplumda insanları birarada tutma işlevi açısından ideolojinin kalıcılığını tartışırken, öte yandan da çeşitli ideolojilerin tarihsel sürece bağlı olarak niteliklerinin değişeceğini açıklamakta olduğunu görebiliriz. Althusser, özgül ideolojileri "pratik toplumsal işlevi kuramsal işlevine göre daha önemli olan temsil sistemleri" olarak tanımlar. Bunlar, nitelikleri farklılaşarak her toplumda, hatta sınıfsız toplumlarda bile, kaçınılmaz biçimde ortaya çıkacaklardır. Bunun nedeni, ideolojinin toplumsal tutunumu sağlayarak toplumun sürekliliğini güvenceye almasıdır. Bu özelliğiyle ideoloji, Gramsci'nin sözleriyle "toplumsal yapıyı oluşturan" olarak işlev gören, toplumsal binanın her katına sızan, görece özerk olan üstyapısal bir düzeydir. "Bireylerin kendi 'varoluş koşullarıyla' yaşadıkları ilişkileri yönetirken

ideoloji, bütün insan etkinliklerine ve edimlerine nüfuz eder (Elliott, 1987: 173). Bu tanımlamada ideoloji, gündelik yaşam pratiklerinde ve bireylerin bütün etkinliklerinde bulunan nesnel bir geçeklik olarak anlaşılmaktadır. Althusser'e göre, "bir ideoloji, aygıtta ve aygıtın pratiğinde ya da pratiklerinde her zaman vardır. Bu varoluş maddidir" (1977: 156). Althusser, insanın, toplumsal eylemde bulunabilmek için dünyanın ve kendisinin bu dünya ile ilişkisinin temsillerine ihtiyaç duyan "ideolojik bir hayvan" olduğu düşüncesindedir.

Gerçekten de insanlar, birbirleriyle ve kendi varoluş koşullarıyla yaşadıkları ilişkinin biçimini ideolojide ifade ederler. Bu, hem insanlar ve "dünyaları" arasında gerçek bir ilişkiyi, yani gerçek ilişkinin (üstbelirlenmiş) birliğini, hem de insanlar ve onların gerçek varoluş koşulları arasında imgesel bir ilişkiyi gerektirmektedir. (1990: 233)

Althusser, ideolojide gerçek ilişkinin, bir gerçekliğin tanımından çok bir dileğin, umudun ya da özlemin ifadesi olan "imgesel bir ilişki"ye dönüştüğünü belirtir. İmgesel gerçek, gerçeğin de imgesel tarafından bu şekilde üstbelirleniminde ideoloji etkin bir rol oynar. İdeolojinin etkinliği, insanlar ve varoluşlarının gerçek koşulları arasındaki ilişkinin güçlendirilmesine ve düzeltilmesine yaptığı katkıda ortaya çıkar. Bu durum ideolojinin toplum için vazgeçilmezliğini de göstermektedir, çünkü insanların kendi varoluş koşullarına ilişkin talepleri ideoloji içinde ifadesini bulur; çelişki ideolojide yaşanır ve bu çelişkinin çözümü ideoloji içinde harekete geçirilir (Althusser, 1990: 234- 235).

Gramsci, kuramında üstyapının özgül bir düzeyi olarak siyasal eyleme, Althusser'in tarihsel süreç içinde ideolojiye attığıne benzer temel bir rol yüklemektedir. Ona göre siyaset, altyapı-üstyapı ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi içinde belirleyici anı temsil etmektedir. Gramsci, sistematik bir ideoloji kavramı geliştirmemiş olmakla birlikte, ideolojinin özellikle hegemonya mücadelesi içindeki tarihsel blok açısından özel önemini vurgular. Gramsci'ye göre, ideolojinin varoluşunun temelleri maddidir ve tarihsel blok, hegemonya mücadelesi içinde kit-

lelerin rızasını ancak ideoloji yoluyla kazanabilir veya yaygınlaştırabilir. Bu açıdan bakıldığında, hegemonya mücadelesi özünde ideolojik bir mücadeledir. Gramsci'nin kuramında hegemonya kavramının "siyasal önderlikle ahlaki ve entellektüel önderlik arasında çözülemeyen bir birlik" olarak anlaşılması da hegemonyanın kurulması ve yaygınlaştırılması sürecinde ideolojik mücadelenin tarihsel blok için ne denli kaçınılmaz görüldüğünün bir göstergesi sayılabilir (Mouffe, 1979; Laclau ve Mouffe, 1990).

Althusser gibi Gramsci de, ideolojiyi "yanlış bilinç" biçiminde kavrayan görüşleri reddeder. İdeolojinin bir insan edimi kuramı olarak tarihsel bir geçerliliğe sahip olduğunu belirtirken aynı zamanda onun maddi bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. "İdeoloji, *praxis* felsefesi açısından bir üstyapı olarak tarihsel analize tabi tutulmalıdır" (Gramsci, 1986: 376). Çünkü "ideoloji, toplumsal tarihsel süreçleri kavrayabilmenin aracıdır ve belli bir programın gerçekleştirilmesinde pratik bir rehberdir" (Salamani, 1981: 44).

Gramsci, ideolojiye psikolojik bir anlam da yükler. Bu anlamda ideoloji, insan eyleminin düzenleyicisi ve insana toplumsal konumlarının ve çelişkilerin bilincini kazandıran alanın yaratıcısı olarak algılanmaktadır. Bu işlevsel yorum, ideolojiyi farklı toplumsal grupların çıkarlarının üst düzeyde bileşimi olan bir ortak irade oluşturma mücadelesi veren tarihsel bloğu birleştiren bir organik yapıştırıcı rolü içinde tarif eder. İdeolojiler işlevsel değerleri açısından iki grupta toplanır: Tarihsel olarak organik ideolojiler ve nedensiz rasyonel ideolojiler. Gramsci'ye göre, organik ideolojiler belli bir yapı için gereklidir ve psikolojik bir değer taşırlar. İnsan kitlelerini düzenleyen sokarlar ve onlara bilinçli eylemleri ve mücadeleleri için bir alan sunarlar. Buna karşılık nedensiz rasyonel ideolojiler, yalnızca bireysel hareketlerin ya da polemiklerin yaratıcısı olabilirler. Bunlar bütünüyle yararsız değerlerdir; çünkü hakikatle çelişen bir ve böylelikle onu açığa çıkartan bir hatanın işlevine benzer bir işleve sahiptirler (1986: 376- 377).

Gramsci, ideolojiyi sınırlı biçimde yalnızca bir yanılsama ya da basitçe düşünceler sistemi olarak yorumlayan yaklaşımları eleştirmektedir. İdeolojinin yalnızca negatif boyutunda yoğunlaşan bu türden yorumların ideoloji kavramını doğal özelliklerinden uzak bir noktada çözümlenerek kuramsal bir hataya düştüklerini savunur (1986: 376).

Gramsci çözümlemesini ideolojinin bilinçsiz ve gizil boyutlarından en bilinçli boyutlarına genişleterek ideolojiyi olumsuz anlamda bir "yanlış bilicilik" formu olarak yorumlayan kuramcılardan ayrılır. Gramsci'ye göre onaylanan ya da deneyimlenen pratikler ve kültürel normlar, ideolojinin cisimleştiği alanlar olmaları nedeniyle çözümleme zeminini oluşturmaktadır (Buci-Glucksmann, 1980: 59). İdeoloji, Gramsci'nin kuramında, sanata, hukuka, ekonomik etkinliğe ve bireysel ve ortak yaşamın diğer bütün tezahürlerine içkin bir dünya kavrayışıdır. Bu kavrayış, bütün bir toplumsal bloğu birbirine bağlar, birleştirir. Bu bağlamda ideoloji, Althusser'de olduğu gibi, olumlu bir içerikle ve maddiliği içinde tanımlanmış olmaktadır.

Gramsci'nin ideoloji kavramını daha iyi anlayabilmek için onun hegemonya kavramına bakmak gerekir. Hegemonya, ortak irade oluşturma hedefiyle tanımlanır. Egemen sınıfın hegemonik olması, diğer toplumsal sınıfların çıkarlarını kendi çıkarlarına eklemeyerek gerçek bir ulusal-kitlesele irade yaratmasıyla mümkündür. Gramsci, ortak irade oluşumunu tamamiyle siyasal bir süreç olarak görür. Bunun nedeni ise, ortak iradenin oluşumunun yapıdan karmaşık üstyapılara kesin bir geçişe işaret etmesidir (1986: 181). Bu, ideolojik karşılaşma ve çelişki, yani ideolojik mücadele aşamasıdır. Bu aşamada mücadele içindeki ideolojilerden biri veya bunların bir bileşimi, kendisini topluma yayar. Bu sırada yalnızca ekonomik ve siyasal hedefler arasında birlik yaratmakla kalmaz, aynı zamanda entellektüel ve ahlaki birlik yaratarak temel toplumsal grubun tabi gruplar üzerinde hegemonyasını kurmasına da hizmet etmiş olur (1986: 181- 182).

Gramsci, siyasal eylemde bulunan bireyin bilincinin tarihsel değişme açısından önemini de vurgulamaktadır. Ona göre tarihsel değişme ancak etkin ve dönüştürücü failleriyle düşünülebilir. İnsan aklının tarihteki yaratıcı ve dönüştürücü rolü yadsınamaz. Bu noktada Gramsci, saf idealizmin ve saf materyalizmin özne kavramını eleştirerek, aklı yalnızca fiziksel öğeler ve süreçlerden oluşan bir ağa veya duyu izlenimlerinin edilgen bir alıcısına indirgemenin yanlış olduğunu savunur. Akıl, etkindir ve değiştirmeye yetkindir (Femia, 1981: 70). Bu noktada Gramsci'nin çabası, etkin, eylemli ve bilinçli insanı praxis felsefesinin merkezine yerleştirmektir. Ancak, buradaki insan kategorisi soyut bir kategori veya merkezileştirilmiş "Tin" değildir; tarihi mesken tutmuş gerçek insandır (Femia, 1981: 98).

Gramsci'nin insan bilincinin tarihteki kurucu rolüne vurgusu, Althusser'in "öznesiz bir süreç" olarak tarih nitelemesiyle çelişir. Althusser, öznenin gönüllü müdahalesiyle tarihin değişeceği tezini reddeder. Tarihsel değişimin bilinçdışı temellerini vurgulayarak "bilinç" ve "özne" kategorilerini ideoloji kuramları içindeki merkezi konumlarından uzaklaştırır:

Tarihin diyalektiği, hiçbir suretle mutlak (Tanrısal) ya da yalnızca insanî bir öznenin işi değildir, fakat tarihin kökeni her zaman tarih öncesine atılır, sonuçta da tarih için ne felsefi bir köken, ne de felsefi bir özne bulunabilir. (Althusser, 1977: 117- 118)

Althusser, ideolojinin bilinçle ilişkilendirildiği tartışmaların yanaltıcı sonuçlarını, bu tartışmalarda izi sürülebilir bir idealizmin varlığıyla açıklamaktadır. Ona göre ideolojinin "bilinçle" ilişkisi sanıldığı kadar tersine çok sınırlıdır. İdeoloji, gerçekten de bir tasarımlar sistemi oluşturmaktadır, ancak bu tasarımların çoğu kez bilinçle doğrudan ilişkileri yoktur. Bunlar genellikle imgelerden, nadiren kavramlardan oluşmaktadır. Daha önemlisi bunlar, insanlara bilinçleri dışında aktarılan yapılarıdır. "İnsanlar, ideolojilerini ... bir bilinçlilik biçimi olarak değil, kendi 'dünyalarının' bir nesnesi olarak 'yaşarlar'" (Althusser, 1990: 233). Klasik gelenek, insan etkinliklerini özgürlük ve bilince yaptığı göndermeyle tanımlar. Althusser, ideolojinin bi-

linçle ilişkisinin bunun dışında bir anlam taşıdığı savındadır. Bu anlam, öncelikle ideolojinin diğer toplumsal düzeylerden farkı açısından ortaya konur. Öte yandan, insanın etkinliklerini ideoloji içinde, ideoloji dolayısıyla yaşadığı vurgulanır. Buradan, insanlar ve dünya arasında yaşanmış her tür ilişkinin ideolojiden geçtiği tezinin kendisinin de ideoloji olduğu sonucuna ulaşılır. Marx, bu anlamda, insanların dünyadaki ve tarihteki yerlerinin bilincine ideoloji (siyasal mücadelenin merkezi) içinde vardıklarını söyler. İnsan, "bu ideolojik bilinçsizlik içinde 'bilinç' adı verilen yeni bir bilinçsizlik biçimi elde etmeyi ve diğer insanlarla ve dünya ile yaşadığı ilişkiyi değiştirmeyi başarmaktadır." Dolayısıyla ideoloji, ancak bilinçdışı olması durumunda bilinçli görünen bir ilişkidir (Althusser, 1990: 233).

Bu noktada Althusser, Freudcu psikanalizin bilinçdışı kavramının ideoloji çözümlenmeleri açısından önemini vurgular (1977: 212- 213). Psikanalizin bu yeni kuramsal nesnesinin felsefi sonucu, öznenin merkezi konumunu yitirmesidir. Bilinçdışının keşfi, öznenin bilince yerleştirilmesini olanaksız kılmaktadır. Althusser, bu devrimci keşifle Marx'ın "insan öznenin tarihin merkezi olmadığı" önermesi arasında benzerlik kurmaktadır (1990: 218). Bilinçdışının öznenin sabitlendiği mutlak bir merkez olduğu düşüncesi, Althusser'in kuramsal stratejisini psikanalizin özne kategorilerinden uzaklaştırmaktadır. Bu düşünce, Althusser'in ideoloji üzerine daha sonra yaptığı çalışmalarında "özne" ve "birey" gibi farklı iki kavramı yanyana kullanabilmesini de kolaylaştırmıştır (Smith, 1989: 19).

Gramsci ve Althusser'in Epistemolojik Konumları

Gramsci ve Althusser'in epistemolojik konumları, yazarların kuramlarında özne kavramının sahip olduğu statünün ne olduğu sorusuna yanıt verebilmeyi kolaylaştıracaktır. Epistemolojik konumlar arasındaki fark, ideoloji ve bilim ilişkisinin tartışıldığı metinler içinden çıkartılmaya çalışılacaktır.

Gramsci, Althusser'den farklı biçimde, bilim ve ideoloji arasında bir özdeşlik kurar. Ona göre, "bilim dahil bütün düşünceler ideolojiktir." Buna karşılık Althusser, bilimi "epistemolojik kopuş" kavramı yoluyla ideolojiden ayırmaktadır. Bu bağlamda bilim, nesnel bilginin temeli olarak kavranmaktadır. Gramsci ise nesnellığı, öznelerarası oydaşmanın temsili olarak tanımlar (Bocock, 1986: 75). Nesnel düşüncenin kuruluş ilkesi, ideolojilerin tarihsel ve psikolojik değerlerinin analizinden çıkarılır. Gramsci, böylelikle nesnellığın tarihselliğini vurgular. Asıl soru, "İnsansız evrenin gerçekliği ne olabilirdi?" sorusudur. Bu sorunun yanıtı, gerçekliğin her zaman insanlığı ilişkisi çerçevesinde algılanması gereğini ortaya koyar. "Bilimin tümü, insanın etkinliğine, yaşamına ve gereksinimlerine bağlıdır" (Salamani, 1981: 43). Bu durumda, "şeylere ilişkin bilgimiz, kendimizden, gereksinimlerimizden ve çıkarlarımızdan başka bir şey değildir" (Gramsci, 1986: 368).

Bu bilim kavramı aracılığıyla Gramsci, bilimin yaratıcı, insani ve üstyapısal karakteri üzerinde durmaktadır. Bilimin üstyapısal niteliği, din gibi bir ideolojinin etkisi altında geçirdiği karanlık dönemlere bakarak anlaşılabilir (Femia, 1981: 104). Buna rağmen Gramsci, maddi altyapının ve insan zihninden bağımsız bir dış dünyanın varlığını ve bu dış dünyanın bir parçası olan insanın doğanın ve doğa yasalarının belirlemesinden kaçamayacağını kabul etmektedir. Ona göre, varlık düşünceden, insan doğadan, eylem maddeden, özne ise nesneden ayrılamaz. Bunları birbirlerinden koparan bir felsefe, anlamsız bir soyutlama ya da dinsel bir söylem olmanın ötesine geçemez (Femia, 1981: 108). Gramsci, böylece, insanın yaratıcı öznelliğini hiçe sayan materyalist tekçilikle birlikte, gerçeği insan düşüncesinin bir yapıntısı olarak gören ve Tinin ayrıcalığını varsayan tinsel tekçiliğe de karşı çıkar (Femia, 1981: 108).

Gramsci için bilim, kuramsal ve pratik etkinliğin organik birliğidir, rasyonel olanın ve gerçeğin birlikte ifadesidir. Bir başka deyişle bilim, tarih, siyaset ve ekonomi arasındaki organik birliği ifade etmektedir. Gramsci, bilginin ancak rasyonel

olanla gerçek olanın birliğinde anlamlı olabileceğini belirtir. Bunun nedeni, tarihin bir parçası ve ifadesi olan bu birliğin içinde kuramsal-pratik etkinliğin her zaman "insan yapısı," zorunlu ve rasyonel olmasıdır. Gramsci, insan etkinliğinin ve tarihsel özgüllüğünün dışında ele alınamayacak gücü kendinden menkul (mutlak) bir Hakikat'in varlığını reddeder. Bunun yanında, bilgi ya da bilimsel metodoloji için çerçeveyen, nedensiz veya genel bir mantık arayışlarını da anlamsız bulur. Bu bağlamda "genel bilim" kavramını geçersiz görür, bilimin "siyasal" olduğunu vurgular (Gramsci, 1986: 244- 245).

Althusser, Gramsci'nin bilim anlayışını Hegelci idealizmin izlerini taşıyan, bilim karşıtı bir anlayış olarak eleştirmektedir. Bu çerçevede bir kuramın nesnellığının ve bilimselliğinin ölçütü, insana ayrıcalıklı bir konum atfetmemesidir. Marksizm, insanın merkezi konumunu sarsmış olması nedeniyle tamamiyle nesnel ve bilimsel bir doktrindir. Althusser, bilimsel bilginin görece özerk ve özgün tarihinin diğer tarihsel varoluş biçimlerinden (ideolojik, siyasal- hukuki üstyapılarla ekonomik yapı gibi) ayırıldılması gerektiğini de vurgular. Althusser'in bilimi, toplumsal yapının ve tarihin değişikliklerinden bağımsız, özerk bir etkinliktir. Bu anlamda, tıpkı ideoloji gibi bilimin de tarihi yoktur; kusursuz bilimsel bilgi tarihin akışının ötesinde bulunabilir; tarihsel ve ideolojik bilim kavramının sonsuza dek uygulanması imkansızdır.

İlke düzeyinde Althusser'in epistemolojik konumu anti-empirisist ve materyalisttir. Althusser, (düşüncede somut) bilginin, söylemden ve düşünceden bağımsız, saf gerçekliğin bilgisi olduğuna inanır. Gerçek nesnelere bilgisinin üretimi, kuramsal pratiğin sonucudur. Kuramsal pratikse, pratiğin genel tanımı içinde düşünülmelidir (Althusser, 1990: 166- 167). Ancak, ideolojik ve kuramsal ideolojik pratiklerin ürettikleri bilgiler arasında bilimsellik açısından bir fark vardır. Althusser, epistemolojik-tarihsel düzlemde bilimsellik alanına geçişin epistemolojik bir kopma meydana getirdiğini, bu kopmanın kuramsal ideolojinin bilişsel olmayan, bilimsel söylemin ise bi-

lişsel özerkliğini vurguladığını savunur. Bir başka deyişle kuramsal ideoloji, "bilme" tarzında değil, "tanıma" tarzında bir bilgi olmaktadır (Elliott, 1987: 99).

Bilginin bir pratik ya da bir tür ürün olarak tanımlanması, iki hedefe işaret etmektedir. Bir yandan kuramın özerkliğin altı çizilirken, öte yandan bilgiyi deney ve gözlem düzleminde tanımlayan empirisizme karşı çıkılmaktadır. Althusser'in bilginin tanıtlanması sürecinin pratik boyutuna dikkat çekerken kuramsal pratiğin ham maddelerini oluşturan soyut zihinsel olay ve kavramların bilimsel amaçlar için yararsız olduğunu söyler. Bilim, kendi bilimsel olgularını kendisini önceleyen ideolojik pratik tarafından geliştirilen ideolojik "olguların" eleştirisi üzerinden kurar ve kendi "kuramını geliştirir, çünkü bilimsel olgu, kendi kendine biçimlenen saf görüngü olmadığı için ancak kuramsal pratik alanı içinde tanımlanabilir (Althusser, 1990: 184). Althusser'in görececiliği, kuramsal pratiği kendine içkin geçerlilik ölçütü temelinde betimlemektedir (Althusser ve Balibar, 1990: 59).

Althusser, ideolojiyi bilimden ayırırken ideolojinin de kuramsal bir pratik oluşturduğunu kabul eder; ancak epistemolojik statüleri bakımından bu iki kuramsal pratik arasında radikal bir fark olduğunu belirtir. Ona göre bilimsel sorunsal bütün ideolojik kalıntılardan arınmış olmalıdır. İdeolojinin temel yapısı kapalıdır, döngüsel, kendi sağlamasını kendisi yapar. Buna karşılık bilimin yapısının belirleyici özelliği açıklığıdır. Açıklık, yeni bilim nesnelere ve yeni bir soru ufku ortaya çıkabilme olasılığına işaret eder. Bilimin öznesiz niteliği, onu öznel-hümanist imalar içeren ideolojik pratikten ayırır. Bilimsel soruşturma, nesnel, rasyonel bir platformda gerçekleştirilmelidir. Bilimsel olma iddiasındaki bir araştırmacı, kendi bilimsel söyleminde özne olarak yer almamalıdır. Bilimin öznesi yoktur; ama bilim ideolojisi öznenen yoksun değildir (Dallmayr, 1981: 23- 24).

Althusser'de olduğunun tersine Gramsci, bilimin kendinde mutlak hakikat olduğu biçimindeki pozitivist tezi eleştirir.

Ona göre bilimsel soruşturma, üstyapısal öğelerin işleyişleri sırasında hızlanan ya da yavaşlayan bir süreç olduğu sürece ideolojiden arınmaz. Bu ise Althusser açısından bilimin görelileştirilmesi anlamına gelmektedir (Femia, 1981: 112). Althusser'in Gramsci'nin düşüncesinde varolan hümanist, felsefi ve ahlaki boyutlara yaptığı itiraz, John Lewis'in altını çizdiği gibi seçkinci bir bilginin ortaya çıkması ve tarihin yapıcı insandan yoksun bırakılması sonucunu doğurmaktadır (Lewis, 1972: 46).

Özne Kategorisi

Althusser'in ideoloji kuramı üç temel sav etrafında gelişir. Bunlardan ilk ikisi, insanların kendilerini ve gerçeklikle imgesel ilişkilerini temsil edebilmek için ideolojiye duydukları ihtiyaçla ve ideolojinin toplumsal oluşum içindeki işleyişiyle ilgilidir. "İdeoloji bireyleri özneler olarak çağırır" biçimindeki sonuncu sav ise özne kategorisi açısından önemlidir:

Somut öznelere yönelmeyen ideoloji yoktur, ideoloji için bu yönelim ancak özne tarafından, yani, özne kategorisi ve işlevi tarafından, olanaklı kılınabilir.

...

[Ö]zne kategorisi bütün ideolojinin kurucusudur, ancak ... özne kategorisi, ideolojinin somut bireyleri özneler olarak "kurma" işlevine sahip olması ölçüsünde bütün ideolojinin kurucusudur. (1977: 160)

Althusser, ideolojinin somut bireyleri özneler olarak kurma işlevini bir çağırma süreci içinde gerçekleştirdiği düşüncesindedir. Bu çağırma süreci içinde ideolojinin ritüeller gibi pratikleri, somut, bireysel ve yeri doldurulamaz öznelerin varlığı için bir güvence olur. Çağrı, geçici bir düzen ve değişim içermez; tersine, insanlar "her zaman her yerde ideoloji tarafından özneler olarak çağırılırlar," bunun sonucu, "bireylerin her zaman her yerde özne olmalarıdır" (1977: 164).

Althusser, öznenin kendisini içinde bulduğu sistematik yapısal ilişkiler tarafından kurulduğunu belirtir. Althusser'in

kuramında tarihin öznelere insanlar değil, toplumsal oluşumun ekonomik, ideolojik ve siyasal yapılarıdır (Smith, 1985: 649-651). Tarihin gerçek öznesi olan üretim ilişkileri, eylemlerinin çerçevesini oluşturacak biçimde insanların rollerini ve konumlarını belirler. Bu bağlamda insan, üretim sürecinin yapıcı ögesi değil, desteği veya taşıyıcısı olmaktadır.

Üretim ilişkilerinin yapısı, üretimin faileri tarafından doldurulacak yerleri ve yerine getirilecek işlevleri belirler. Üretim faileri, hiç bir zaman bu yerleri işgal eden kimselelerden başka bir şey olamazlar. ... Gerçek "özneler," ... sonuç olarak bu işgalciler ya da görevliler değildir, görününün tersine, ... "somut bireyler," "gerçek insanlar" da değildir, ama yer ve işlevlerin tanımı ve dağıtımıdır. Gerçek "özneler" bu tanımlayıcılar ve dağıtıcılarıdır, yani üretim ilişkileridir (ve siyasal ve ideolojik toplumsal ilişkilerdir). (Althusser ve Balibar, 1990: 180)

Bu yerleri dolduranlar ve görevleri üstlenenler, yapı içinde merkezi oluşturmazlar. Yapı, davranışımıza kaynaklık eden tinsel ya da maddi herhangi bir birleşik merkezden yoksundur (Smith, 1989: 197). Toplumun ve toplumsal ajanların bir öze tanımlanamayışları, bir başka deyişle özden yoksunlukları, bunların düzenlilikleri içinde göreceli ve kararsız sabitlenme biçimlerinin varlığına işaret etmektedir (Laclau ve Mouffe, 1985: 98).

Üstbelirlenmeyen herhangi bir gerçekliğin varolabileceğini reddetmesine karşın Althusser, ekonominin son kertede belirleyici olan temel yapı olduğunu da savunmaktadır. Ekonominin son kertede belirleyiciliğindeki ısrarıyla Althusser, kendisinin geliştirmiş olduğu "üstbelirlenim" ilkesiyle çelişkiye düşmektedir. Bu çelişki, Althusser'in kuramında varolan, tarihte bireysel iradenin rolünü yadsıyan bir tür özcü eğilimin çerçevesini çizmektedir. Bu özcü eğilim, Smith'in de haklı olarak belirttiği gibi, eyleme hiç yer bırakmamaktadır. Althusser'in evreninde, daha çok, üretim sürecinin ihtiyaçları tarafından son kertede belirlenmiş bir dizi tepkiye varolma izni verilmektedir (Smith, 1989: 198).

Öznelik ve toplumsal düzen ilişkisini kuramlaştıran Althusser, Lacan'ın Freud okumasını temel almaktadır. Lacan'ın "simgesel düzen" kavramıyla kendisinin "Kültürün Yasası", "Düzenin Yasası" ve ideoloji kavramları arasında bir eşdeğerlik kuran Althusser, öznenin kuruluşunu simgesel düzenin bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Burada ideoloji simgeselle, ideolojinin öznesi ise simgeseldeki "özne" ile özdeşleştirilmektedir. Lacan'ın Simgesel kavramının bu özdeşleştirmeler içinde belli bir biçimde yanlış kullanımından söz edilebilir. Lacan, muhtemelen simgeselin ideoloji içinde hiçbir zaman bütünüyle tüketilmeyeceğini söyleyecektir (Smith, 1989: 20). Oysa Althusser, ideolojinin bireylerin kendi gerçek varoluş koşullarıyla olan imgesel ilişkiyi temsil ettiğini savunurken (1977: 162) imgeseli gerçeğin bir ürünü olarak, onu karşıtı gibi görür. Bu şekilde ifade edilen gerçek/imesel karşıtlığı, gerçeklik/düşünce karşıtlığında olduğu gibi, öznenin kuruluşunda belli bir rasyonalizm arayışını görünür kılar. Bu tür bir rasyonalizm içinde Althusser'in, ideolojinin maddiliğini, kalcılığını ve üstbelirlenmiş niteliğini vurgulamış olmasına rağmen, ideolojinin "gerçekliğin çarpıtılmış ve imgesel bir yansıması olarak" ya da "yanlış bilinçlilik" olarak anlaşıldığı kuramsal çabaların ötesine geçmesi mümkün görünmemektedir.

Özne kategorisinin Gramsci'nin kuramında, mutlak hümanizmin genel insan kategorisinin eleştirisi bağlamında ortaya çıktığı daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda Gramsci'nin mutlak hümanizmi, özne kategorisini bireysel ve öznel öğelerin bileşiminden oluşan tarihsel blok ve ortak irade ile özdeşleştiği çerçevesinde oluşturmaktadır. Bu özdeşlikle özne kategorisi, karmaşık toplumsal ilişkiler ağı biçiminde tanımlanmaktadır (Gramsci, 1986: 360). Gramsci'nin özne tasarımı "bilinç" sorunsalı, eklemelenmiş iradelerin birliği içinde öznenin (tarihsel bloğun) aktif rolü çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Gramsci'ye göre, öznenin bilinci ortak iradenin yaratılmasında anlamlı hale gelir. Tarihin gerçek öznesi olan bu somut ortak irade, hegemonyasını ideoloji aracılığıyla yaygınlaş-

tiran sınıfın yarattığı etkin ve doğrudan oydaşmanın bir sonucudur (1986: 353- 354).

Sınıf sorunsalına yüklediği öneme karşın Gramsci, siyasal etkinliğin öznesinin sınıflara indirgenmesine karşı çıkmaktadır. Gerçek özneler, ideoloji aracılığıyla kurulan ortak iradelerdir. Burada, temel sınıfın ve müttefiklerinin "ortak insanı" oluşturmak üzere birleşmeleri söz konusudur. Bu anlamda Gramsci'nin öznesinin zorunlu bir sınıf aidiyeti yoktur. Benzer biçimde, eklenen iradeler, farklar ve ideolojik öğeler de sınıf aidiyeti taşımazlar. Laclau ve Mouffe'un da belirttikleri gibi, tarihin öznesi zorunlu olarak bölünmüş bir öznedir: "Gramsci'nin konumu açıktır. Ortak irade, dağınık ve parçalanmış tarihsel güçlerin siyasal-ideolojik eklenmesinin sonucudur" (Laclau ve Mouffe, 1990: 67).

Sonuç

Bugün ulaştığımız noktada, özne kategorisinin özgüllüğünün belirlenmesi sorunsalı toplum ve insan bilimleri açısından önemini korumaktadır. Ancak, özne kategorisinin özgüllüğünü belirlemede "aşkın öznenin" etrafında özne konumlarını birliğini vurgulayan tasarımlar kadar, "özne konumlarının" mutlak biçimde dağılımını varsayan yaklaşımlar da yetersiz kalmaktadır. Gramsci ve Althusser'in kuramları, bu kuramsal soruna, ikisi de marksist literatür içinden gelmekle birlikte oldukça farklı karşılıklar üretmiştir. Althusser'in yapısalci yaklaşımı, iradenin yaratıcı gücü konusunda koyduğu çinkelerle Marksist kuramı insan kategorisinden bütünüyle arındırmayı hedeflemektedir. Althusser'in kuramında yapısal oluşumların üstbelirlenimi içinde yaratıcı, aktif bir rol oynamaktan çok, edilgen biçimde yapıya tabi olan bir özne kategorisi oluşturulmuştur. Bu kategorinin özgüllüğü, üstbelirlenim ilkesi çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Ancak, insan öznenin aşkın bir kategori olmaktan çıkartılması sırasında yapı(nın) kuruculuğuna yapılan vurgu, yapısal ilişkilerin insan

öznenin boşalttığı merkezi ve aşkın konuma yerleştirilmesi anlamına gelmektedir. Buna rağmen Althusser'in ideoloji kuramı, üstbelirlenim ilkesi ve ideolojinin öznelin kurulduğu maddi bir pratik olarak özerkliği tezi temelinde özne kategorisinin özgüllüğünü belirleme sorunsalı açısından önemli bir katkı oluşturmaktadır.

Gramsci'nin eleştirel kuramı da, bütün özne konumlarını kendinde birleştiren "aşkın özne"yi hegemonya kavramı aracılığıyla yerinden etmektedir. Gramsci'nin dış dünyayı değiştirme kapasitesine sahip olan yaratıcı, aktif insanı; birey, Tanrı ya da sınıf biçiminde bir aşkın özne değildir, hegemonya mücadelesi içinde iradelerin, çıkarların ve öznel öğelerin eklenmesiyle ortaya çıkan ortak iradedir.

Somut bir özne kategorisi oluşturma sorunsalı çerçevesinde süren bütün kuramsal tartışmalar, Laclau ve Mouffe'un da belirttikleri gibi, "üstbelirlenimin her söylemsel kimliğe yüklediği aynı muğlak, tamamlanmamış ve çokanlamlı karakteri" taşımaktadır (1990: 121- 122). Gramsci ve Althusser'in özne kategorileri de bu kararsızlığı ve çokanlamlılığı birtirmekten çok uzaktır. Bu durum, özne kategorisinin nesnel bir bütünlük olarak kurulmasının olanaksızlığının bir işareti olarak anlaşılabilir.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1990). *For Marx*. London: Verso.
- Althusser, Louis (1977). "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation)." *Lenin and Philosophy and Other Essays* içinde. London: New Left Books. 123- 173.
- Althusser, Louis ve Etienne Balibar (1990). *Reading Capital*. London: Verso.
- Benton, Ted (1985). *The Rise and Fall of Structural Marxism: Althusser and His Influence*. London: Macmillan.
- Bocock, Robert (1986). *Hegemony*. New York: Ellis Horwood.
- Boggs, Carl (1980). *Gramsci's Marxism*. London: Pluto.
- Buci-Glucksmann, Christine (1980). *Gramsci and the State*. Çev. David Fernbach. London: Lawrence and Wishart.
- Buzzi, A. R. (1967). *La Theorie Politique d'Antonio Gramsci*. Louvain: Editions Nauwelaerts.
- Coward, Rosalind ve John Ellis (1986). *Language and Materialism*. London: Routledge.

- Dallmayr, Fredrick R. (1981). *Twilight of Subjectivity: Contributions to a Post-Individualist Theory of Politics*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Elliott, Gregory (1987). *Althusser: The Detour of Theory*. London: Verso.
- Femia, Joseph V. (1981). *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*. Oxford: Clarendon.
- Gramsci, Antonio (1986). *Selections from the Prison Notebooks*. Çev. G. Hoare ve G. N. Smith. London: Lawrence and Wishart.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe, (1990). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Lewis, John (1972). "The Althusser Case: Marxist Humanism." *Marksizm Today*, 16 (1 ve 2): 23-28, 43-48.
- Mouffe, Chantal (der.) (1979). *Gramsci and Marxist Theory*. London: Routledge.
- Salamani, Leonardo (1981). *The Sociology of Political Praxis: An Introduction to Gramsci's Theory*. London: Routledge.
- Smith, Paul A. (1989). *Discerning the Subject*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Smith, Steven B. (1985). "Althusser's Marxism without a Knowing Subject." *The American Political Science Review*, 79: 641- 655.
- Smith, Steven B. (1984). "Althusser and the Overdetermined Self." *Review of Politics*, 46: 516- 538.

Spying on the Margins: George Smiley and Pug Henry

William M. Hawley

Abstract

George Smiley and Pug Henry engage in espionage for the mid-century Anglo-American alliance, so it would be easy to dismiss them as mere representatives of dominant political states. Yet these two characters feel marginalized within a secretive bureaucratic colossus. Of course, it goes without saying that members of less powerful nations are by definition even further removed from the benefits accruing to those in power. Still, the bureaucratic marginalization that John Le Carre and Herman Wouk describe serves as an example newly emerging countries, some of whom will inevitably adopt similar institutional frameworks and anomalies. Elements of Cold War cloak-and-dagger style in the spy novel will change given our new era of globalization and technology. Reason, compassion, and openness even in the secret world will be a good and sufficient means for the novel to represent espionage in an age of international economics and instantaneous information flows. If we agree with Derrida that any ethical debate can open up a deep, multi-layered philosophical inquiry, complex characters like Pug and Smiley can shape spy novels to come, even if such works remain primarily intended for entertainment.

Marjinlerde Casusluk: George Smiley ve Pug Henry Özet

George Smiley ve Pug Henry yüzyıl ortası Anglo-Amerikan ittifakı için casusluk yaptıklarından onları egemen devletlerin temsilcileri olarak gözdardı etmek çok kolay olurdu. Ancak bu iki karakter sır dolu bürokratik bir kütle içinde kendilerini marjinalleşmiş hissederler. Söylemeye bile gerek yok, daha az güçlü uluslar, tanım gereği, iktidarda olanların elde ettiği kazançların daha da uzağında kalırlar. Bununla birlikte John Le Carre ve Herman Wouk'un betimledikleri bürokratik marjinalizasyon benzer kurumsal çevreleri ve anomalileri kaçınılmaz olarak benimseyecek olan yeni yetme ülkelere örnek oluşturur. Küreselleşme ve teknolojinin egemenliğindeki çağımızda casus romanlarının Soğuk Savaş dönemi entrikalı üslup öğeleri değişecektir. Uluslararası iktisat ve anlık enformasyon akışı çağında, casusluğun romanda temsili için akıl, tutku ve açıklık gizli dünyada bile iyi ve yeterli birer araç olarak kalacaktır. Her etik tartışmanın derin ve çok katmanlı felsefi sorgulamaya yol açacağını söyleyen Derrida'ya katılacak olursak, Pug ve Smiley gibi karmaşık karakterler yazılacak casus romanlarına, bu çalışmalar salt eğlenceye yönelik kalsa da, şekil verecektir.

Spying on the Margins: George Smiley and Pug Henry

¹ To some extent, ethical issues ought to be directed toward a mass audience, but not all spy novels treat ethics so intelligently. Ian Fleming's James Bond and Tom Clancy's Jack Ryan novels and films are vastly more commercially successful, but these characters are as invincible as they are unreflective. The agencies they operate under are painted as the very soul of discretion; their technology insuperable. By contrast, Pug and Smiley advance by dint of their rational and ethical faculties. Le Carré and Wouk have, furthermore, created interesting protagonists for a group of gifted actors. Among them is Richard Burton, playing possibly his finest film role as the cynical Alec Leamas in *The Spy Who Came in From the Cold*, in which the character of Smiley has a small, rather seedy part. Alec Guinness has made the role of George Smiley his own in *Tinker, Tailor, Soldier, Spy* and *Smiley's People*. A James Bond defector, Sean Connery, gives an outstanding performance as boozy Barley Blair in *The Russia House*. Robert Mitchum fits Pug's dour, laconic personality well, through *War and Remembrance* suffered in its format as a 12 hour television mini-series.

It is commonplace to assert that the US has become the world's only superpower, having replaced England and fended off the Soviet Union in that capacity. Whatever the US position may be in the aftermath of World War II and the Cold War, a backward glance at two characters, George Smiley and Victor "Pug" Henry, might help us define the style of popular fiction that will represent espionage in a new era.¹ A diminution of Cold War habits of secrecy seems inevitable, with more overt forms of information-gathering taking the place of cloak-and-dagger melodrama. Two problems will remain for those on the margins. The structure of secret bureaucracies will always place employees in the peculiar position of being simultaneously distanced and centered. Second, less powerful nations risk adopting the worst features of these institutions as they slip-stream into modernity.

Because Smiley and Pug engage in espionage for the mid-century Anglo-American alliance, it would be easy to dismiss them as mere representatives of dominant political states. Yet they both feel marginalized within a bureaucratic colossus. For careerists, the sense of dissociation is intense and perverse, involving mood swings alternating between rage and fawning conformity. Of course, members of less powerful nations are by definition even further removed from the benefits accruing to those more powerfully replaced. Still, the marginalization that John Le Carré and Herman Wouk describe serves as an example to newly emerging countries,

some of whom will adopt similar institutional frameworks and anomalies patterned after their particular foreign policy needs.

Pug is by no means an obvious candidate for treatment as a spy because of his overt role as a naval attaché for military intelligence, but what he shares with Smiley in sagacity and anxiety in similar jobs is crucial. I will first address what the authors tell us about themselves and their work. Next, I examine the narrative structure of the main novels in which the characters appear. Finally, I offer some speculation about the bureaucratic pressures that will emerge to shape the literary form. Pug and Smiley go some way toward deconstructing Cold War espionage by revealing its folly, comedy, danger, and triumphs. That is, the spy novel operates loosely within the extremes of violence and metaphysics but remains very much in the realm of ethics. The resort to violence amounts to a failure of method, while metaphysical reflection brings events to a standstill. Thus, we can say provisionally that the "ethical is...dissociated from metaphysics" in the spy novel ("Violence" 81) to borrow Derrida's phrasing. The basic elements of suspense and characterization in the spy thriller are unlikely to change, though given a globalized economy with rapid flows of information, the scenery will be altered drastically, as it already is to some degree in Le Carré's *The Russia House*.

I.

"You are from a free society. You've no choice."
(*Russia House* 119)

This paradox, amusing though it may be, is nevertheless sufficient to motivate Pug and Smiley, who represent the recent Anglo-American experience in espionage. Le Carré and Wouk grapple with ethical concerns not so much of means and ends but of competing ends, mainly concerning whether one ought to honor personal or professional commitments. At times they must console themselves with the lesser evil theory since the fascist and Stanilist alternatives are so odious to contemplate. Le Carré is undoubtedly correct to observe that governments will continue to seek military, political, and economic information about other nations using their own secret resources. Of particular interest to both authors is the breakdown in the division of labor between military intelligence, Pug's domain, and political intelligence gathering, which is Smiley's arena. The edges become blurred in the actions of these two characters. Furthermore, they are forced to adopt uncomfortable roles, "It is the business of agent runners to turn themselves into legends" (*Tinker* 191). Smiley's fiction is that the Service he represents remains elite, while Pug's is of the unyielding, fearless warrior.

Smiley is the oft-expelled and he re-hired savior of the Circus, Le Carré's euphemism for British intelligence, an organization that suffers a perpetual inferiority complex due to its Cold War position as the handmaiden of the "Cousins," the American secret services. We are introduced to Smiley in a Call for the Dead as a cuckold nearing retirement, befogged by his seeming mishandling of a loyalty interview. This has led to the apparent suicide of a minor functionary in the Circus, Fennan. Using considerable powers of detection to prove that Fennan's night time death was a murder by wondering why "he rang up the exchange and asked to be called at 8.30 the next morning" (*Call* 49), Smiley uncovers and destroys an East German cell directed by one of his former pupils in war-time clandestine

operations. The distress caused by the incestuous relationship between acquaintances in both opposed and ostensibly aligned services becomes a hallmark of Le Carré's portrayal of Smiley, who remains at heart an inveterate cold-warrior.

In *Tinker, Tailor, Soldier, Spy*, the newly re-hired Smiley unmasks his brilliant associate, Bill Haydon, as a mole run by Karla, the implacable genius of Russian intelligence. Haydon is not only a distant relative of Smiley's wayward wife, Lady Ann, but he arranges to have an affair with her in order to throw dust in Smiley's eyes. Despite Haydon's personal and professional insults, Smiley considers calling off the capture of his long-time friend at he climax. Waves of almost uncontrollable anger and a "surge of resentment" ripple through Smiley over his friend's treachery and a Service of dubious morality that demands that he spring the trap on a still-admired colleague (372). In Le Carré's masterwork, Smiley's People, George again emerges from retirement, this time to extract Karla from Moscow Centre. He finds Karla's Achilles heel, a schizophrenic daughter, whom Smiley keeps under virtual house arrest in a Swiss sanitarium. Such underhandedness is on its face disturbing to Smiley, but ending the long-term jousting with an old antagonist adds to his disquiet. Years earlier, Smiley had attempted to persuade Karla, then a blown low-level Soviet-agent, to defect to the West. During their conversation in a sweltering Delhi jail, Smiley allowed Karla to purloin his Ronson, bearing the inscription, "To George from Ann with all my love" (371). This gaffe becomes an ongoing professional embarrassment to George on both sides of the English Channel in light of Karla's eventual rise to power, just as his wife's widely publicized affairs mar the serenity of his personal life. In each novel, then, quasi-familial relationships formed between enemies no less than between friends bring out in George an unrequited volition to preserve lives rather than yield to the dictates of bureaucratic strictures and the misguided activities of the Circus, this despite his firm belief in the role of espionage in democratic England, whatever it defects.

Smiley drifts between the nether worlds of academia and public service, relying more on a reasoned assessment of personal relationships than bureaucratic jousting. The very structure of the Circus reflects the political atmosphere of a fallen empire by dividing the world into parts that have more institutional than political meaning: Africa, Eastern Europe, the satellites, Russia, China, South East Asia, and so on. Marginalization is further encouraged by management style. Where commands had once been issued over a jar of ale in a posh West-end club, the Circus adopts a vertical hierarchy as it grows in size during the Cold War. Under Haydon, lateralism becomes the watchword, as Guillam tells Smiley, "It's the 'in' doctrine. We used to go up and down. Now we go along" (*Tinker* 30). The institutional structure of the Circus always contains the seeds of its own destruction owing not only to its politicization but to its demotion to the margins of those not currently in favor.

While Smiley begins as a war-time operative behind German lines, Pug has made a lifelong career in the US Navy. However, much of his work leading up to and during the war is in the capacity of a naval attaché, or military spy, for President Roosevelt, such back-channel sources being necessitated in part due to FDR's infirmities. Pug's command of German and Russian leads him through a thicket of encounters with the major figures of the era, including Hitler, Göring, Stalin, FDR, Harry Hopkins, Churchill, and many others—perhaps too many others to be entirely credible. These vividly realized episodes recreate US ambivalence about entering the war. Ironically, Pug feels most like a spy— which to him is a pejorative term— within the Navy. FDR asks for reports to be submitted to him directly, outside of Pug's normal chain of command. This tension, along with the servile posture Pug must adopt in his role as intelligence gatherer at various diplomatic functions, leads him to demand active duty assignment as a battleship captain. Ethical issues about eliminating the enemy evaporate somewhat for Pug in the

familiar territory of naval service, where he thrills at the sensation of standing on the deck of a battleship at sea.

Wouk's vision of the world is universalized rather than compartmentalized. He credits Pug with suggesting that a then marginal nation, Iran, make the demand at the Tehran Conference that she be left free of Soviet occupation after the war. This is but one area in which Pug steps into the political sphere away from his military speciality. Otherwise, in Wouk, most marginal nations form a somewhat hackneyed "tapestry" of cultures serving as a backdrop for the epic events recounted in the novels. He foregrounds the Jewish experience in World War II, though, which raises the narrative beyond the level of typical World War II action novels.

Smiley fills in the time he is divorced from the Service by delving into Grimmelshausen, Hesse, and the German baroque poets at Oxford. Literary pursuits are his intellectual home; the Service where he goes to act. Pug's less scholarly taste for Shakespeare and the romantic German poets preoccupies him far less than the well-being of his family members, whom he misses while shuttled between naval departments. At times, Pug is given banal but necessary tasks, for example of supervising the building of landing craft, at which he excels. He is also rewarded with command of ships at sea, which involve bracing episodes of combat duty. But with age and experience, Pug gradually loses his taste for battle. He finds he must obey occasionally muddleheaded from Halsey, whose reputation exceeds his actual success. He has to endure the overcautious tactics of Admiral Sprague, who nevertheless presides over the greatest victories of the US Pacific fleet, including the victory at Midway. Most nerve-wracking of all is his concern for his two sons serving in Pacific naval units, over whom he watches with anguish. His worst fears are realized when his oldest son, Warren, dies at Midway, "O my son, Absalom, my son, my son, Absalom! Would God I had died for thee, O Absalom, my son, my son" (*War* 344). This outcome is neatly presaged when

²
The authenticity of this collection of letters can be called into question. The true author could easily be the Italian "editor" who uses the Turkish "author" as a pseudonym.

Warren flips through the Bible before battle and fixes on a foreboding line, "Thus saith the Lord, set thy house in order; for thou shalt not die, and not live" (War 287). Pug remains an honest broker in various bureaucratic entanglements and is rewarded for his loyalty, though not without the frustrations of being part of a nearly limitless institution servicing the American war effort.

As is the case with Smiley, Pug's wife cuckolds him, but he finds redemption in the arms of a young Englishwoman, Pamela Tudsbury, forming a union which symbolically cements the Anglo-American post-war relationship. Pamela becomes the love of his life, and it is in her company that he composes one of the framing devices of the novel, a translation of a book of military tactics by the fictional German General Armin Von Roon. Besides being useful as a running commentary on the progress of the war, Pug's work treats Roon's observations as cautionary notes to the military regarding its duties toward criminally deviant leaders like Hitler.

II.

"In the English translation of our *Spy*, it is the thought necessary to prefix something more by way of a General Preface, . . . with his frequent change of subjects, his digressions and startings from Matter of Fact . . . and his Immethodical falling upon Philosophical, Divine, and Moral Contemplations, and even to ancient, Obsolete Histories, which some think were altogether to his business." (Letters Writ [1694], gen. Pref. A2-3)²

Varied narrative perspectives in a space and time will always be with us in spy stories because of the duplicitous nature of the business, though any human endeavor is susceptible to similar treatment. Of course, double-dealing is often accepted as normal between representatives of different nations and is therefore not regarded as inherently unethical.

This is the case with Pug in his pre-war negotiations as a naval attaché, during which he and his German counterparts attempt to milk each other for military information. Contradictory messages are thereby implicitly exchanged: "We are strong-beware. But we are not preparing to attack you-relax and be our friend." Wouk's is a vast, episodic romance, while Smiley uses tightly nested narrative techniques more and more as his career progresses. Still, the authors share certain essential features of the genre. First is the construction of a highly developed lexicon parallel to but apart from quotidian reality. Le Carré's inventions have passed into common circulation. "Lamplighters," "pavement artists," "baby-sitters," "juju-men," and many of other terms are so apposite that spy agencies have adopted some of them as their own: "cut-out" and "mole" are two examples that come immediately to mind. Still, Le Carré remains a confirmed novelist. Asked at a 92 nd St. Y conference in New York in 1996 about the possibility of his producing a non-fiction account, he replied, "The professional deformation of persistent fiction writing makes it very hard to stick to the truth" ("Interview" 72). For Le Carré, spying and writing apparently share similar impulses.

Narrative framing devices mirror the compartmentalized barriers that block the protagonists' understanding of their situation. In the first Smiley novel, the narrative shifts with the inclusion of a faked suicide note as well as Smiley's closing report to the Circus—a model of reasoned, bureaucratic archival material. *Tinker, Tailor, Soldier, Spy* has a transcription of Haydon's fanciful recommendation that the steadfast Jim Prideaux be hired as an operational agent:

In short, he has appointed me his Mephistoteles and I am vastly tickled by the compliment. By the by, he is virgin, about eight feet tall, and built by the same firm that did Stonehenge. Do not be alarmed. (*Tinker* 254)

Jim's mentor and alleged lover later arranges to have his protégé shot in the back in Czechoslovakia during a set-up

fiasco designed to embarrass Haydon's opponents at the top level of the Circus and smooth the way for his own elevation.

In Smiley's People, the decisive device is a letter written by George to Karla, of which "no record exists" (362). Le Carré omits a transcription that he would have included in an earlier phase of his career. Instead, we are left with questions as to its contents, heightening the suspense:

Did he take line of kinship, as he had done before, in Delhi? Did he appeal to Karla's humanity, now so demonstrably on show? Did he add some clever seasoning, calculated to spare Karla humiliation and, knowing his pride, head him off perhaps from an act of self-destruction? (362)

While Karla has proven himself to be fearless where his own safety is concerned, he cannot face the prospect of rejecting Smiley's offer, which would result in the mistreatment of his daughter. Here, Smiley conducts a foreign policy initiative using an underhanded but unavoidable ruse. The coup de grâce is composed serenely, while subordinates fidget under the tension of wondering what is taking Smiley so long to complete what for them should be a straightforward and unambiguous missive bringing the operation to a quick, decisive close. Knowing Karla's fanatical devotion to his cause, and having always believed that his foe's "lack of moderation will be his downfall" (Tinker 207), Smiley must soften the blow to ensure his defection rather than cause him to lash out in all directions, always a possibility given Karla's blood past.

Whatever their internal conflicts, Pug and Smiley resolve matters in favor of their nation's interests at times of hostility. The universe of possible resolutions expands for Le Carré once glasnost arrives in the Soviet Union, and with it comes a greater playfulness with form. For this reason, *The Russia House* marks a significantly redirection in the genre. A document containing military secrets intended for the free-thinking publisher, Barley Blair, is conveyed by an amateur operative, Katya, "the Soviet answer to the Venus de Milo" (143). Because Barley has seen fit to abandon his planned visit to the Moscow audio fair of a

sojourn in Portugal with a new flame, Katya is forced to entrust the material to one of Barley's competitors in the publishing business, Niki Landau, who, unable to locate Barley himself, hands it over to British intelligence. The Firm, as British Intelligence is now called, drags Barley out of a Lisbon saloon and engages him in a plot to extract still more secrets from the elusive Russian source, "Goethe." Niki Landau, having served his purpose, drops, drops out of the novel abruptly, "He was the perfect prologue. He never came back" (55). This move loosens the bands of narrative coil in concert with the presumed political thawing of relations between the two major powers.

Having become enamored of Katya, who makes him grow up as a lover, Barley decides to rescue her and her family at the expense of the Firm's collection of additional Russian military secrets. He objects to maintaining a hostile front toward Russia, "I thought the cold War was supposed to be over" (119). Despite the apparent truth of this observation, Barley is roundly rebuked like an errant schoolboy by Walter, the Firm's eccentric, high-tech wizard, "It's a reason for spying the daylights out of them and kicking them in the balls every time they try to get off the floor" (119). The Firm has become for Barley an impediment to peace rather than a defender of the West against an expanding communist empire, which was its tacit goal during its incarnation as the Circus. Barley's decision to go his own way with Katya thereby becomes ethically defensible. His counter-espionage role justifies Le Carré's use of various narrative frameworks.³ Still, the novel is mainly linear in development, though the action is seen through the eyes of the Firm's jaded lawyer, the unobtrusive Palfrey, whose job besides being a first person as participant narrator is to convince contacts that whatever action the Firm undertakes is perfectly legal.

Wouk's shift of narrative perspective in time is pronounced. Pug is presented in real time as a naval officer, but his story is interrupted by his 1973 translation of Von Roon and his own annotated objections to the General's biased marks. This device allows Pug to critique the apparent lassitude of American youth during the protests of the Vietnam War. We shift as well to an

³ The film over-used the shifts. The screenwriter, credited as being Tom Stoppard, gives Barley some inappropriately scatological dialogue at the outset and uses cinematic framing and flash-back devices at the end in a way that is felt to have diminished the climatic tension. A well-made film, it nevertheless disappointed at the box office. This could simply be the result of a failure of Connery and Michelle Pfeiffer, as Katya, to "click" on screen, though such intangibles are best sorted out by Hollywood insiders.

insider's view of the concentration camps via Pug's daughter-in-law, Natalie, and her uncle Aaron Jastrow, a best-selling author of a work whose subject matter in itself represents a departure from his own Judaic upbringing. Duped by the serenity of wartime Siena, Aaron allows himself, Natalie and her child to be transported to the death camps, a journey from which he will not return. We see another side of the war through Aaron's brother, Berel, a Polish Jew who trudges painfully across the Eastern front, enduring unimaginable horror. We trace the conduct of the war through radio and diplomatic intercepts and discussions of technological advancements. Additionally, we see the war from a hierarchy of human perspectives: from the vantage of Briny, Pug's submariner son; to Pug on his surface ships; as well as that of Warren, the aviator and nearly god-like embodiment of American values. Finally, we see events through the metaphysical reflections of Aaron as he re-embraces his Judaism in the flames of the Holocaust. The glare from these flames is linked imaginatively to the explosion of the Hiroshima bomb and, later, to the shock left by Briny and Natalie as their traumatized son speaks for the first time after his repatriation.

Besides his philosophical and technical musings, Wouk adopts the language of the armed forces to create a sense of a world apart: "BuPers," "battle lines," and "crossing the T" are all expressions in which we become immersed, along with various epistolary devices involving reports and letters that shift the focus of the narrative. The spy novel intrinsically requires many narrative ploys, and they will remain essential to its form.

III.

"A lot of people see doubt as a legitimate philosophical posture."
(*The Honourable Schoolboy* 104-05)

Smiley's comment above does not accurately reflect his own skeptical outlook. He is testing his "joe," Jerry Westerby, to determine if he is still capable of rigorous operational duty. Smiley receives the kind of answer he has hoped for, "World's

chock-a-block with milk-and-water intellectuals armed with fifteen conflicting arguments against blowing their blasted noses" (*Honourable* 105). Such resounding calls to action can, and usually do, run astray. Westerby loses his bearings by falling in love with a woman affiliated with the target of Smiley's operation and is shot by his allies for interfering with the climactic capture of Karla's mole in communist China. Smiley's wife, Lady Ann, endorses pure action in similar terms, which goes a long way toward understanding the motivation for her dalliances, "There are always a dozen reasons for doing nothing, . . . there is only one reason for doing something. And that is because you want to" (*Tinker* 74). While Barley Blair merges his personal and public ethical duties in a rather creative and self-fulfilling way, much to the Firm's consternation, Pug and Smiley remain constrained by their sense of duty.

Doubt in the World War II and Cold War spy novel arises in a marketplace in which information is scarce and hard to retrieve. For Pug and Smiley, espionage is essential to avert widespread mischief and to win wars. Naturally, they chafe at abuses of political power, but for the most part they balance unethical behavior on a personal level against the needs of a more pressing cause. The equation is shifting now. One person with a reasonably good educational background can overhear more valuable economic secrets on a sunny afternoon at a Silicon Valley juice bar than paramilitary agents could have gleaned in months a generation ago. With more information extant, selectivity and judgement are more important human requirements than the extraction of intelligence material by force. Thus, perhaps we can create a trend line using Pug and Smiley. Pug's tactics are always based on a time-honored military dictum regarding the use of overwhelming force, accepting "great risks to concentrate at the decisive point" (*War* 870). Smiley is more deft, shown when his assistant, Toby, tells him what he already knows about the delicacy of his approach to Karla:

4
There are two useful critical collections on Le Carré's works. Bloom's edition emphasizes the anxieties of influence in *A Perfect Spy* and Middle Eastern politics in *The Little Drummer Girl*. Bold's edition leans toward the politico-historical aspects of Le Carré's work..

Burning, George, that's always a hazard, know what I mean? Some guys get heroic and want to die for their countries suddenly. Other guys roll over and lie still the moment you put your arm on them. Burning, that touches the stubbornness in certain people. Know what I mean? (Smiley's 296)

Knowing precisely what Toby means, Smiley calibrates his moves to steer Karla as far away as possible from a violent confrontation, though his world is one of inevitable collateral destruction of the human spirit, in which Karla's daughter is an unwitting victim. So complete is George's understanding at this point that he rivals the narrator in his omniscience.

What Le Carré tells us about organizations need not apply only to esoteric entities like the Circus. He has an uncanny ear for the tone of intra-organizational squabbles of any stripe. According to business ethicist Douglas Wallace, who admires Le Carré's work, "Human values take a back seat to organizational goals" (7).⁴ Espionage adds political stresses to these bureaucratic pressures, placing it at the vortex of ethical considerations in the ongoing effort to make human values the object of organizational goals. The kind of compartmentalization in secret societies that serves to limit the dissemination of sensitive material and put a brake on bad acts also retard effective and ethical information gathering. Technological advances are becoming such that a small networking company might one day be capable of managing the national defense. Information and economics having gone global, dominant nations have fewer policy needs to promote doubt and subversion and a greater requirement to maintain competitive balances by selecting and interpreting data and by employing reason as a core value.

Compassion, openness, and reason are the ethical impulses that emerge from Pug and Smiley. Smiley is often stymied by metaphysical issues. He has no duty to visit Karla's daughter, Tatiana, in order to better understand her. Simply having her in his control is sufficient for the plan to succeed. Yet under the cover name of Lachmann, he engages the disturbed

young woman in an uncomfortable conversation. He elicits some additional biographical details that confirm Karla to be her father and undoubtedly give him the extra assurance he needs to write an effective letter. The interview also serves Smiley's almost masochistic need to involve himself emotionally in every detail of an operation:

"Perhaps you are my father, Herr Lachmann," she suggested with a smile.

"No, alas, I have no children," Smiley replied.

"Are you God?"

"No I'm just an ordinary person."

"Mother Felicity says that in every ordinary person, there is a part that is God."

This time it was Smiley's turn to take a long while to Reply. His mouth opened, then with uncharacteristic hesitation closed again.

"I have heard it said, too," he replied, and looked away from her a moment. (Smiley's 360)

Smiley's penchant for commiserating with those unfortunates with whom he comes into contact often leads him up to the point of metaphysical reflection, but he is pulled back by operational needs, and all that remains is a wellspring of feeling and painful experience that he has trained himself to hide. Still, the innocents have a way of pointing out his defects or lapses in a way that wiser colleagues cannot.

Pug's mode is direct, tending toward openness and practical reason. His metaphysical and religious beliefs do not impinge on his professional duties. As a naval attaché, he strikes up a mutually beneficial relationship with a German submariner, Grobke, from he gleans information that will gain him FDR's favor:

Pug joined in a song he recognized. He had no ear and sang badly off-key. This struck Grobke as hilarious. "I swear to God, Victor," he said, wiping his eyes after a fit of laughter, "could anything be more crazy than all this talk of war? I tell you, if you left it to the navy fellows on both sides it could never happen. We're all decent fellows, we

5
Graham Greene comes closest to metaphysical reflection, but his characters, at their best, are marginalized due to some infirmity or lack of professionalism. Like the author, Arthur Rowe in *The Ministry of Fear* has a nervous disorder and a general revulsion of war. Like Rowe, Major Scobie in *The Heart of the Matter* and Maurice Castle in *The Human Factor* are saddled with prior criminal conduct. Rollo Martins in *The Third Man* is an amateur sleuth, while Wormold in *Our Man in Havana* is a mountebank spy. Violence in the Greene novels is problematic. Scobie's suicide is a well-prepared but passive act. In *The Human Factor*, the Firm's murder of a misidentified mole, Castle's associate, Davis, is less believable than, say, Toby's unburdening of a useless British hireling. Latzi, onto the American payroll in Le Carré's *The Secret Pilgrim*. The blasts which disable Arthur Rowe in *The Ministry of Fear* strike me as improbable possibilities, however delightfully contrived. Greene reminds us that marginal zones could be found even in London during World War II, when neighbourhoods like Holborn and Clapham were besieged by air-raids, while Hampstead and even Kensington remained relatively quiet.

understand each other, we all want the same things out of life. It's the politicians. Hitler is a great man and Roosevelt is a great man, but they've both been getting some damn lousy advice. But there's one good thing. Adolf Hitler is smarter than all politicians. There's not going to be any war over Poland." He drained his thick glass stein and banged it to attract a passing barmaid. "Geben Sie gut Act auf den Osten," he said, winking and dropping his voice. "Watch the east! There's something doing in the east . . ."

"Watch the east?" Victor Henry said in a wondering tone. "Aha, you're a little curious? I have brother in the foreign ministry. Watch the east! We're not going to be fighting, Henry, not this year, I promise you. So what the hell? We live one year at a time, no? Come on, I have a tin ear like you, but we'll sing! (Winds 71)

From this informal chat, Pug concludes that the Germans and the Soviet are planning what would become the ill-fated non-aggression pact. He passes this intelligence on to FDR; who never forgets Pug's prescience in the matter. But Grobke says nothing that he is not authorized to say, for by leaking this secret, he contributes in a small way to keeping the US out of European affairs for a time. Pug's gregarious nature with fellow mariners and Smiley's compassion are shown to be as effective as strong-arm methods in obtaining information. If institutions create margins to punish out-of-favor subordinates, employees create margins to encourage personal relationships and act, in some instances, more effectively than the strict rules of the institution allow.

Violence and metaphysics are oppositions that the central characters in these spy novels test cautiously but never completely.⁵ Still, ethics contain an active philosophical component or question that cuts through the whole of human reflection. For Derrida, philosophical questioning on any level ultimately contains a vital discipline that stands as an imperative supporting the very existence of philosophy, "If this command has an ethical meaning, it is not in that it belongs to the domain of the ethical, but in that it ultimately authorizes

every ethical law in general" ("Violence" 80). We never reach the meta-ethical level in the spy novel, yet these entertaining books, and these two characters, pose questions about personal ethics that will remain current in the representation of complicated new global organizations.⁶ The Cold War and World War II have created a compelling scene for spy novel. Smiley writes his own epitaph in his final public speaking engagement, "I'm a bore. Time you sent me home" (*Secret Pilgrim* 324). Whether fast-changing new political realities facilitate the creation of even deeper spy intrigues remains to be seen.

Works Cited

- Bloom, Harold, (ed.) (1987) *John Le Carré: Modern Critical Views*. New York: Chelsea.
- Bold, Alan, (ed.) (1988) *The Quest for Le Carré*. London: Vision.
- Derrida, Jacques. (1981) "Violence and Metaphysics: An Essay on the Thought of Emmanuel Levinas in "Writing and Difference. Trans. And notes Alan Bass. London: Routledge. 79-153.
- Greene, Graham. (1948) *The Heart of the Matter*. New York: Viking.
- Greene, Graham. (1978) *The Human Factor*. New York: Simon.
- Greene, Graham. (1991) "Indo-China: France's Crown of Thorns." in *Reflections. Sel. and introd. Judith Adamson*. London: Reinhardt. 129-47.
- Greene, Graham. (1943) *The Ministry of Fear*. London: Heinemann.
- Greene, Graham. (1958) *Our Man In Havana*. London: Heinemann.
- Greene, Graham. (1977) *The Third Man* (1950). *The Portable Graham Greene*. Ed. Philip Stratford. Harmondsworth, Eng.: Penguin. 368-459.
- Le Carré, John. [David Cornwell]. (Summer 1997) "The Art of Fiction CXLIX." *Interview with George Plimpton*, 1996. *Paris Review* 143:51-74.
- Le Carré, John. (1961) *Call For the Dead*. New York: Popular.
- Le Carré, John. (1977) *The Honourable Schoolboy*. New York: Knopf.
- Le Carré, John. (1990) *The Russia House*. New York: Bantam.
- Le Carré, John. (1991) *The Secret Pilgrim*. New York:Knopf.
- Le Carré, John. (1990) *A Small Town in Germany* (1968). New York: Bantam.
- Le Carré, John. (1980) *Smiley's People*. New York: Knopf.
- Le Carré, John. (1974) *Tinker, Tailor, Soldier, Spy*. New York: Knopf.

6
Political prescience is a feature of the best spy novelist. The following observation by Greene in Paris Match of 12 July 1952 concerning the folly of France's military activity in South-East Asia went regrettably unheeded. "As for the future, England and America ought to remember that every human possibility has its limits" (*Reflections* 146). As early as 1968, Le Carré foresaw the possibility of a reunited East/West Germany. "One day, perhaps, they will move to Berlin; the contingency, even in Bonn, is occasionally spoken of" (*Small Town* 17). Wouk is less concerned with political predictions than he is with careful and remarkably accurate analysis and recreation of past political and military events.

Marana, Giovanni Paolo. (1694) *The First Volume of the Letters Written by a Turkish Spy*. 6th ed. London: Hindsmarsh.

Wallace, Douglas. (Jan.- Feb. 1985) "John Le Carré: The Dark Side of Organizations." *Harvard Business Review*. 6-14.

Wouk, Herman. (1978) *War and Remembrance*. Boston: Little.

Wouk, Herman. (1971) *The Winds of War*. Boston: Little.

Değini

7. Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Kongresi

20. yüzyıl'ın kadınlara ilişkin en son ve en büyük kongresi 20-26 Haziran 1999 tarihleri arasında Norveç'in Tromsø kentinde yapıldı. 7. Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Kongresi bu kez "Women's World 99" adı ile düzenlendi. İlk olarak 1981 yılında Haifa'da düzenlenen kongre, daha sonra her üç yılda bir Hollanda, İrlanda, New York, Costa Rica ve en son olarak da 1996 yılında Avustralya'da düzenlenmişti.

1960'ların sonu 70'lerin başında Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşan toplumsal hareketlere aktif olarak katılan Marilyn Safir, profesör olduktan sonra akademik çalışmalarını kendi isteği ile İsrail'in Haifa Üniversitesi'nde devam ettirir. İsrail'de hem bir yabancı, hem de bir kadın olarak yaşamının zorluğu bir tarafa, akademik dünyada da kadınların izole bir yaşam sürdürdüklerini görür. Bu yalnızlık sadece kadın olmaktan değil aynı zamanda disiplinlerarası iletişimsizlikten de kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerle Safir, 1979 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nden birkaç profesyonel meslek örgütü ve Psikoloji Derneği'nin destekleri ile ilk Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Kongresi'ni 1981 yılında 36 ülkeden 650 delegenin katılımı ile gerçekleştirir.

Kongrenin başladığı yıllarda amacı birbirinden kopuk çalışmalar yürüten kadın akademisyenler arasında bir köprü, bir iletişim ortamı olmak iken, yıllar içinde amaç genişlemiş ve

**Meltem Ağduk
Gevrek**

*Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi*

kongre katılımcılarının profili de çeşitlenmiştir. Akademisyenler ve doktora öğrencileri hala çoğunluğu ellerinde tutmakla birlikte, kongreye artık çeşitli kadın örgütlerinde, kütüphanelerinde, sivil toplum örgütlerinde ve kamu sektöründe çalışan kadınlar da katılmaya başlamışlardır. Önceleri sadece kadınların yer aldığı kongrede bu yıl "erkeklerle" de yer ayrılmıştır. 12 tebliğ konusundan birisi olan Erkeğin Yeniden Kurulması (*Gendering Men*) oturumlarındaki sunuşlar çoğunlukla erkekler tarafından yapılmıştır.

İlk kongreden 18 yıl sonra Tromsø'de yapılan yedinci kongre 107 ülkeden 1500 tane katılımcı ile gerçekleştirildi. Başvuruların son gününde organizasyon komitesinin eline ulaşan 2498 tane tebliğ özetinden 900 tanesi seçilerek, kongreye davet edildi. Bir haftalık kongre programında, tebliğ sunuşlarının yanı sıra, atölyeler, posterler, kadınlar forum maratonu, filmler, gösteriler, mini-sunuşlar, açış konuşmaları (*keynote speakers*), sergiler, panel tartışmaları da yer aldı. 5 gün boyunca kongrenin haberleri ve program değişiklikleri yayımlanan gazeteden izlenebildi. 1500 katılımcının 80 tanesine de yardımlaşma fonundan destek verildi.

Konuşmacılar arasında tanıdık adlara rastlamak mümkün oldu; Rosi Braidotti, Nawal El Saadawi, Sandra Harding, Govind Kelkar, Rigoberta Menchu Tum, Gayatri Chakravorty Spivak, Berit As gibi.

Organizasyon komitesi sunulacak tebliğleri 12 başlık altına yerleştirmişti. Bunlar sırasıyla, aynı zamanda kongrenin de temasını oluşturan *GenDerations*; Toplumsal Cinsiyetin Yeni İnşaları (*New Constructions of Gender*); Kadınlar, İktidar ve Politika (*Women, Power and Politics*); İş ve Ekonomiye Toplumsal Cinsiyet Işığında Bakmak (*Gendering Work and the Economy*); Sağlık Konusuna Toplumsal Cinsiyet Işığında Bakmak (*Gendering Health*); Geçmişe Toplumsal Cinsiyet Işığında Bakmak (*Gendering the Past*); Geleceğe Toplumsal Cinsiyet Işığında Bakmak (*Gendering the Future*); Barış, Azınlık ve İnsan Hakları (*Peace, Indigenous and Human Rights*); Kültür, Yaratıcılık ve Tin-

sellik (*Culture, Creativity and Spirituality*); Cinsiyet, Bilim ve Teknoloji (*Gender, Science and Technology*); Kadın Hareketi/Dünya'da Feminist Aktivizm (*The Women's Movement/Feminist Activism Worldwide*); Erkeğin Yeniden Kurulması (*Gendering Men*). Her konu altında 5 tane birleşim ve her birleşim altında da birkaç tane oturum yapıldı. Bu da bazen bir günde aynı saatte 20 oturumun ve en az 50-60 konuşmacının tebliğ sunması anlamına geldi.

Seçilen tema neredeyse kongrenin tüm etkinliklerine sızmıştı. Her ne kadar temadan daha önceden haberdar olunmuşsa da, yine de her sunuşta, her tartışmasında hatta kongre dışı etkinlikler de bile tartışıldı. *GenDerations* içinde iki önemli kavramı barındırıyor. İlk kavram Kuşaklar (*Generations*) kavramı, diğeri ise bir "D" harfi ile "*Generations*"ı "*GenDerations*" yani Toplumsal Cinsiyet Kurgusu kavramına dönüştürüyor.

Kadın Hareketi Tarihine baktığımızda "2 kuşak"tan söz edilir. Kabaca, Birinci Kuşak, 19 yüzyılın başlarından itibaren eşit haklar için mücadele eden kadınları içerir. İkinci Kuşak ise 1960'lı yılların sonu ve 1970'lerin başındaki toplumsal hareketlerin içinde kendine yer açmış kadınlardan oluşmaktadır. Son beş yıldır, 2. Kuşağın artık zamanını doldurduğundan bahsedilmektedir. Şimdiye değin sadece tartışma metinlerine ve makalelere konu olan 3. Kuşak Feminizm ve 3. Kuşak feministler, bu kongrede vücut bulmuşlardır. *GenDerations*'ın içinde barındırdığı kuşaklar kavramı işte bu iki kuşağın birbiri ile ilişkisine işaret etmektedir. Neredeyse tüm tartışmalar bu yeni kuşağın, eski kuşak ile ilişkisi ve her iki kuşağın feminizm anlayışlarının birbirinden farkı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun dışında üçüncü kuşak feministler de kendi içlerinde çok çeşitli feminizm tanımları ortaya koymuşlar ve kendilerini "Ben feministim ama..." diye başlayan cümlelerle tanıtmışlardır. Dolayısıyla üçüncü kuşakta ciddi bir "feminizm çeşitliliğinin" varlığından söz etmek mümkündür.

Bu çeşitlilik, içinden farklı çalışma alanlarını da doğurmuştur. Bunlardan neredeyse en önemlisi, özellikle feminist teoriyi

kendine çıkış noktası olarak alan eşcinsel kimlik politikalarının ortaya koyulduğu *Gay/Lesbian Studies* ya da *Queer Theory* adı altında toplanabilecek çalışmalardır.

En önemli tartışmalardan bir tanesi de yine *GenDerations* kavramı içinde barınmaktadır. "D" harfi ile oluşturulan Toplumsal Cinsiyet Kimliklerinin İnşası gibi de kavranabilecek bu başlık, *Gender* (Toplumsal Cinsiyet) kavramının ne kadar sorunlu bir kavram olduğu üzerine çeşitli tartışmaların oluşmasına neden olmuştur. Ortak görüş, bu kavramın "kadın çalışmalarını"/"feminist çalışmaları" nötrleştirdiği yönündedir. Öncelikle Birleşmiş Milletler tarafından kullanılan bu kavram daha sonra kadın çalışmaları içinde de kendine yer edinmiş ve özellikle kendisine daha fazla ve farklı cinsiyetlerde öğrenci çekmeyi amaçlayan kadın çalışmaları programlarınca da kullanılmaya başlanmıştır. Her iki kuşak feministlerin ama özellikle de ikinci kuşağın ciddi tepkisini çeken bu kavram, bir taraftan hızlı ve yaygın bir şekilde kullanıma girmişken diğer taraftan da aynı hızla eleştirilmektedir.

Tartışma konularının 12 ana başlık altında toplanması, tebliğ sayısının çokluğu, konuların çeşitliliği ve 107 farklı ülkeden farklı kökenlere sahip kadınların biraraya gelmesine rağmen tartışmalar, "Batı-Merkezci" yaklaşımdan pek uzaklaşamadı. "Üçüncü Dünya"dan gelen kadınlar seslerini daha bireysel platformlarda yükseltebildiler. Bir hafta süren ve yoğun etkinliklerle geçen kongrenin bir sonraki birleşiminin nerede yapılacağı henüz belirlenmedi. Fakat kongre hakkında daha fazla bilgi almak için <http://www.skk.uit.no> adresine başvurulabilir.

Kitap Eleştirileri

Çokkültürcülük

Tanınma Politikası, Charles Taylor vd. Haz.: Amy Gutmann (1996) Yayına Haz., Cem Akış, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 158 sayfa.

Mücahit Bilici

Günümüz toplumlarının Aydınlanma'dan miras aldıkları ve üniformatif evrensellik iddiası / var sayımı taşıyan karakterleri, günümüzde evrenselliğin hedeflediği eşitlik kaygısının bizzat kendisi tarafından sorgulanmaktadır. Eşitlik ve türdeşlik ne zaman ve nasıl bir baskıya dönüşebilir? Türdeşlik talebi bireysel özerklik ve sahiçilik ideallerini ne şekilde yaralar? Günümüzün bir hayli çeşitlilik gösteren etnik, cinsel veya dinsel kategorilerde ifadesini bulan kültürel kimlik taleplerine anayasal demokrasilerin verebileceği bir cevap ve toplumsal yeniden üretime getirebilecekleri bir açılım var mıdır? Çokkültürcülük büyük ölçüde bu soruların davet ettiği ve oryantalizm ile post-kolonyalizm tartışmalarından postmodernizm ve küreselleşme analizlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede süregelen bir arayışın adı olarak öne çıkmaktadır.

Kanada ve ABD gibi göçlerle şekillenen ve farklı ırk, etnik köken ve dinsel aidiyetlere sahip insanlardan oluşan toplumların bugün yaşadıkları önemli sorunlardan bir tanesi de yeterince temsil edilemeyen kültürler ve tanınmayan kimliklere yönelik yeni bir demokratik açılım ihtiyacıdır. Kuşkusuz bu sorunlar sadece Kuzey Amerika'ya özgü

sorunlar ve tartışmalar değildir. Kanada'da Quebec bağlamında yaşanan tartışmanın Türkiye'de Kürtler bağlamındaki karşılığının ne olabileceği sorusundan, üniversitelere "türban"lı devam etmek isteyen öğrencilerin farklılık ve bireysel sahiçilik taleplerinin örneğin Afrikalı-Amerikalı veya eşcinsel kimliklerinin kamusal tanınma yolunda verdikleri mücadeleyle ne ölçüde paralellik gösterdiği sorusuna kadar pek çok meşru soru sorulabilir. Charles Taylor'ın bu çalışması kimlik, farklılık, demokrasi üçgeninde temellenen yeni bir zihinsel seyahatin ve buna eşlik eden sınır tadilatının ana hatlarını sunmaktadır.

Charles Taylor, siyasal etik ve kimlik politikalarına ilişkin çalışmalarıyla tanınıyor. Orta ve yükseköğretim kurumlarındaki müfredatın birey veya grup düzeyindeki farklılıkları içermesi gerekliliği üzerine başlayan çokkültürcülük tartışmaları, daha sonraları liberal demokrasilerin merkezîyetçi ve benmerkezci kurumların daha demokratik ve katılımcı bir toplum adına sorgulanması girişimlerine dönüştü. Nitekim Amy Gutmann'ın hazırladığı ve Charles Taylor'ın *Tanınma Politikası* başlıklı çalışmasıyla birlikte Jürgen Habermas, Susan Wolf, Steven C. Rockefeller, Michael Walzer gibi isimlerin de Taylor'a ilişkin yorumlarını içeren kitap, ilk kez Princeton Üniversitesinde İnsan Değerleri Merkezi'nin açılışını kutlamak üzere tasarlandı. Giderek daha çoğulcu topluluklar haline gelen Princeton gibi üniversite ve okulların daha demokratik ve daha katılımcı bir toplum konusundaki çabalarının mo-

dern demokrasilerin önemli arayışlarından biri olarak akademi dışına taşığı ve gündelik yaşam içinde dolaşıma girdiği bir dönemdeyiz.

Amy Gutmann, Taylor'un Tanınma Politikası'na ilişkin çalışması ve bu çalışma hakkındaki eleştirilerden oluşan bu kitaba yazdığı önsöze şöyle başlıyor: "Hükümet kuruluşları, okullar, güzel sanatlar eğitimi veren kolej ve üniversitelerle birlikte kamu kurumları bugünlerde, vatandaşların kendilerine özgü kültürel kimliklerini tanımadıkları ya da kimliklerine saygı göstermedikleri gerekçesiyle sert eleştirilere uğruyor. ABD'de bu tartışma en çok Afrikalı-Amerikalıların, Asyalı-Amerikalıların, Yerli-Amerikalıların ve kadınların gereksinimleri üzerinde yoğunlaşıyor. Bu listeye kolaylıkla başka gruplar da eklenebilir ve bu liste dünyayı dolaştıkça değişime uğrayabilir" (23).

Kitabın Türkçe çevirisinin kuşkusuz literatür açısından sağladığı ciddi bir katkı var. Bununla birlikte bu kitap her ne kadar Türkiye'de popüler bir ilgiye (en azından şimdiye kadar) mazhar olmamışsa da Türkiye toplumunun küreselleşme, yerel kimlikler, İslam, demokrasi ve kamusal alan kavramları etrafında bugün cereyan etmekte olan tartışmalarına tekabül eder nitelikte bir kitap. Kimlik, farklılık, tanınma, temsil ve siyaset güzergahlarında dolaşan bu yaklaşımın savunduğu tez şudur: Kimliğimiz kısmen tanınma ya da tanımama yoluyla, çoğu zaman da başkalarının yanlış tanınması yoluyla biçimlendirilmektedir. Bu nedenle çevredeki insanlar ya da toplum, bir insan veya gruba kendileriyle ilgili, mahkum edici, aşağılanan ya da sevilmeyen bir imaj yansıtıyorsa o insan ya da o grup gerçekten zarar görebilir, gerçek bir çarpıtılmaya uğrayabilir. Tanınmama ya da yanlış tanıma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek bir baskıya dönüştürür (42).

Charles Taylor'ın farklı kimliklerin yürüttükleri tanınma politikalarının anlamı konusundaki yaklaşımı, modern toplumlardaki merkezîyetçi tutum ve duruşların kültürel farkları ifade etmedeki

başarısızlığını aşmaya yönelik bir çerçeve sunuyor. Eşitlik amacıyla türdeşliğe yaslanmış bulunan mevcut yurttaşlık anlayışı ve buna bağlı olarak tasarlanan kamusal alanın asimile edici ve dolayısıyla baskı içeren bir "eşitlik" için değil "adil bir eşitlik" için kültürel farklılıklara daha duyarlı ve saygılı hale getirilmesi gerekmektedir. Özcü ve yapıbozumcu iki kanadın çekişmesinin de sahası olarak ortaya çıkan çokkültürcülük tartışmaları esasen "toplumsal iyi"nin kesintisiz bir sorgulamanın konusu olmasını öngörür. Bu kitapta liberal ve komüniteryen yaklaşımların kimlik, sahicilik ve hayatta kalmaya bakışaçıları da Quebec örneğinden yola çıkılarak tartışılmaktadır.

Taylor'ın yazısına ilişkin değerlendirmeler yapan Habermas'ın gündeme getirdiği önemli bir ilkeyi hatırlamakta yarar var: "Yasalar önünde eşit olmakla kalmamalı, kendimizi, bizi bağlayan yasaların yapıcıları olarak da görebilmeliyiz" (124). Demokrasiz bir anayasal devletin olamayacağını söyleyen Habermas ahlında "tabi" olmakla "özne" olma arasındaki hassas ilişkiye dikkatleri çekmektedir. Anayasal devletin yurttaşları olduğumuz kadar demokratik sürecin de özneleri olduğumuz müddetçe yeni taleplere ilişkin cevapların sahibi olabiliriz.

Taylor'ın tanınma politikalarına verdiği önemin arkasında kimliğin diyalojik karakteri yatmaktadır. Yani bir kimlik, bireyin kendi başına oluşturduğu ya da edindiği birşey değildir. Kimlik, sadece sahibinin arzusuna değil sahibinin temas halinde olduğu diğer insanların da onayına bağlı olarak varolabilmektedir. Ve bu yüzden bir kimlik için "tanınma" kelimesinin tam anlamıyla "hayati" bir önem taşımaktadır (49).

Kimlik politikalarının eksenine tanınmayı koyan bu yaklaşıma göre belli bir kimliği görmezlikten gelme anlamında tanımama ya da kasıtlı olarak çarpıtılarak tanıma insandaki varoluşsal bir öğeyi, insan haysiyetini yaralar. Taylor, hiyerarşik modern-öncesi toplumlardaki "şeref" kavramının yerini modern toplumlardaki "haysiyet" kavramının

aldığını ve sınırlı sayıda kişinin yine sınırlı sayıda yolla edinebildiği şeref kavramına karşılık her insanın doğal olarak "haysiyet" sahibi olduğunu ve kendini gerçekleştiribilmesi için bunun zedelenmemesi gerektiğini savunuyor.

Kitabın Türkçe baskısına önsöz yazar Levent Köker'in de kaydettiği gibi Charles Taylor'ın ulaşmak istediği çoğulculuk, liberal demokrasilerde sunulan çoğulculuktan farklıdır. Kamusal alanın "türdeş" yurttaşlık anlayışına dayanan mevcut liberal demokrasilerin sunduğu çoğulculuk, kültürel farklara karşı kördür. Farklı yaşam pratiklerinin getirdiği kültürel farkların tanınması, Taylor'ın çokkültürcülük kuramının temelini oluşturuyor. Taylor'ın dayandığı önemli kavramlardan biri de "sahicilik ideali"dir. Rousseau ve Herder'e referansla sahicilik idealini gündeme getiren Taylor, bireylerin buldukları konum veya rollerden değil kendi içlerinden çıkarak ulaşabilecekleri bir sahicilikten söz eder. Sahicilik de ancak bireyselleşmiş bir kimlikle mümkün olmaktadır. Taylor'a göre, "bireyselleşmiş bir kimlikten, bana özgü, içimde keşfettiğim bir kimlikten söz edilebilir burada. Bu kavram bir idealle birlikte, kendine ve kendi özel varoluş biçimine sadık kalma ideali ile birlikte ortaya çıkıyor." Evrensel olanın ya da eşitlik ilkesinin, farklı olanı görmemekle belli noktalar da bir baskıya dönüştürüleceği konusundaki endişe, Taylor'ı, ancak farklı olunarak eşit olunabilecek bir ilişkinin gerekliliğine götürmektedir. Buradan da günümüz demokrasilerinde tanınma siyasetinin hayati rolü ortaya çıkmaktadır. Kimliğin diyalojik karakterinin varsayımı şudur: İlişkilere, kendimizi tanımlamak için değil, kendimizi gerçekleştirmek için gereksinme duyarız. Tanınma politikası ve çokkültürcülüğün talebi farklı kültürlerin eşit değerinde olduğunun kabul edilmesidir. Üstelik, farklılıklara karşı takınılacak tutumun adı da tolerans ya da hoşgörü değildir. Çünkü, hoşgörü, tanımı gereği, gösterildiği taraf için eşitliği fazladan verilmiş bir ihsan ya da yapılmış bir iyilik olarak görür. Halbuki bu, bütün insanların sahip olduğu haysiyet için yaralayıcı bir şeydir. Tam da

bu nedenden dolayı kitaptaki en ilginç metnin sahibi K. Anthony Appiah, Amerikalı bir siyah gay olarak, gay'lerin artık gay olmalarına rağmen saygı görmeyi beklemeyeceklerini; çünkü bunun gay olmakla insan haysiyeti arasında birarada bulunmazlık varsaydığını bu yüzden de bir gay olarak saygı görmek isteyeceklerini kaydeder (156).

Notlar

1 İki farklı adalet anlayışına sahip Ravis ve MacIntyre arasındaki tartışmalar üzerine bir çalışma için bkz. Solmaz Z. Hünler (1997).

2 Çokkültürcülük üzerine yeni bir teorik derleme için bkz. Cynthia Willet (1998).

Kaynakça

- Hünler, S. Z. (1997). *İki Adalet Arasında: Liberal ve Komüniteryen Düşüncelerin Çatışma Alanı*. Ankara: Vadi Yay.
- Willet, C. (1998). *Theorizing Multiculturalism: A Guide to the Current Debate*. Blackwell.

Devlet Söyleminde Kürt Sorunu Mesut Yeğen (1999) *İstanbul: İletişim*. 279 sayfa.**Ramazan Günlü**

Mesut Yeğen'in Türkiye'nin temel sorunlarından biri olarak Kürt sorununun devlet gözünü nasıl algılandığını ve ele alındığını inceleyen *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* adlı çalışması, kendi tezlerini gerçekleştirdiği tarihsel malzemeyi bir bütünlük içinde işliyor. Yeğen, devlet söyleminde Kürt sorununun algılanışına ilişkin çeşitliliğin, bir çarpıtma olarak ele alınamayacağını, fakat bunun tarihsel bağlam içinde bir söylemsel kuruluşa gerçekleştirdiğini ortaya koyarak, Kürt sorununa ilişkin çalışmalarda bugüne kadar ihmal edilmiş olan (Bruinessen, Yalçın-Heckmann'ı ayrı tutarak) etno-politiğin oluştuğu toplumsal uzamın önemini tartışıyor. Yazar, Milliliğin ya da etno-politiğin "kendinden başka bir şey" olarak değil, tarihsel bağlam içinde ilişkisellik olarak kurulduğu olgusunu, saptadığı temel metinler üzerinden göstermeye çalışıyor.

Mesut Yeğen'in *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* çalışması yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kürt sorununun ortaya çıkmasına temel olan tarihsel arka plan ve konuya ilişkin önceki çalışmalar özetlenmekte ve kitabın kendi çerçevesi kurulmaktadır. Kürt sorunu burada "kendinde bir şey" olarak değil, Osmanlı'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren merkezileşme ve çevre güçlerin tasfiyesi temelindeki "çok katmanlı" oluşu çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Merkezileşme sorunu, Türk modernleşmesi biçiminde Cumhuriyet'e ve günümüze uzanır. İkinci bölüm, modernleşme sürecinde ortaya çıkan devlet söylemini -modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizm- çalışmanın sistematiği olarak devlet metinleri içinden kurar. Bu bölüm Osmanlı'nın toprak yitirme sürecinde kendi askeri ve idari sistemini sorgulamaya başlayarak, Batılılaşmayı bir çıkış yolu olarak görmesini ve bu süreçte ortaya çıkan "devlet kurtarma projelerini" (Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik), merkez-çevre ilişkilerini çözümler.

Üçüncü bölüm, Kürt sorunun devlet söyleminde "kendinden başka şey" olarak kurulduğu -Kürtlerin inkarı, İrtica, Saltanat ve Hilafetin canlandırılması, Aşiret ve Eşkiya, Ecnebi kışkırtması, Düşman söylemi, Bölgesel gerikalılık gibi- çeşitli uğrakların niteliğini incelemektedir. Dördüncü bölüm, Cumhuriyet'in kurucu pratiklerinin -modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizm- topluma yayılması amaç ve işlevleriyle donatılmış Cumhuriyet kurumlarının -Türk Ocağı, Halkevleri, Türk Tarih Kurumu, Köy Enstitüleri-, Cumhuriyetin hem aracı hem kurucu pratikleri olduğuna ilişkin çözümlerini içerir. Beşinci bölüm ise, devlet söyleminin kuruluş sürecinin kurallarını ve söylemsel süreçler setinin niteliğini, söylemi yayan kurumların özelliklerini, dolaşıma giren kavramların oluşumunu tarihsel bağlama yerleştiren tartışmayı sürdürür. Altıncı bölüm, devlet söyleminin kuruluşu sürecinde ortaya çıkan modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizm ile ilişki içinde Kürt etno-politiğinin aldığı çeşitli biçimleri inceler. Devlet söyleminde "kendinden başka şey" olarak kurulan Kürt etno-politiği, tarihsel bağlam içinde, devletin çarpıtması olarak değil, kendini var eden olgular olarak yani Kürt etno-politiğinin oluşum süreci olarak çözümlenir. Devletin "kendinden başka bir şey" -irticai kalkışma, aşiret ve eşkiya, ecnebi kışkırtması, bölgesel gerikalılık sorunu- olarak kurduğu toplumsal uzamlar, aynı zamanda Kürt etno-politiğinin geliştiği uzamlar olarak değerlendirilmektedir. Yedinci ve son bölüm, çalışmanın değerlendirildiği bölümdür. Bu bölümde Kürt sorununun devlet söyleminde "kendinden başka bir şey" olarak yer bulmasının, temelde devletin kasıtlı bir tahribatı olmayıp devlet söyleminin ortaya çıktığı söylemsel kuruluş ve tarihsel bağlamla ilişkili olduğu yorumuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla Kürt sorununun anlaşılması, modernleşme serüveninin doğru okunabilmesine bağlıdır.

Yeğen'e göre, devletin Kürt sorununa ilişkin algı çeşitliliğinin işaret ettiği şey, "Türkiye'nin Kürt sorununun, basitçe çok boyutlu değil, tarihin bastırma ve tüllerle örtme icraatlarına maruz kalmış,

çok-katmanlı bir toplumsal sorun olduğudur." Yani toplumsal tarih içinde oluşmuş bir sorundur (13). Kürt sorunu olarak tanımlanan durumun "ilk kez" ondokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkmış olması, "Türkiye'nin son iki yüzyıllık toplumsal tarihine yayılan ve merkezileşme, millileşme ve sekülerleşme gibi büyük toplumsal süreçlerden oluşan modernleşme serüveni arasında doğrudan bir ilişki" gereğine işaret eder (15)

Ulus-devlet fikrinin yirminci yüzyılın başındaki cazibesi, 1960'larda yükselen emperyalizm karşıtı ulusal kurtuluş hareketleri, Kuzey Irak Kürtlerinin kazandığı askeri ve siyasi başarılarla demokrasi ve insan hakları retoriklerinin 1989 sonrasında uluslararası ilişkiler gündemine girmesi gibi dış etkenlere karşın, Yeğen, Kürt sorununun "orada olmaya" devam eden katmanlarının Türkiye'nin modernleşme serüveniyle ilişkilendirilmesi gereğinde ısrar etmeyi önerir (16).

Yeğen'in, Kürt sorununun modernleşme serüveniyle ilişkili olarak anlaşılması gerektiği iddiasının temelinde, Kürt sorununun devletin algılayışında ortaya çıkış biçimleri -irticai kalkışma, aşiret ve eşkiya, ecnebi kışkırtması, bölgesel gerikalılık sorunu- yatmaktadır. "...Kürt sorununa yönelik 'irtica', aşiret, 'eşkiyalık' ve 'bölgesel gerikalılık' gibi nitelermelere kaynaklık teşkil eden toplumsal dolayimler olarak beylik, şeyh, tarikat, gelenek ve taşranın özerk ekonomisi, Kürt etno-politik kimliğinin kuruluşunu mümkün kılan toplumsal uzamın kurucu unsurları olduklarından, devletin Kürtler üzerinde ya da Kürtlerle meskun bölgelerde uyguladığı tahribatı 'irtica', 'aşiret ve eşkiyaya' yönelik tahribat olarak sunması" Kürtlüğün kurulduğu toplumsal uzama yönelik tahribatı anlatmaktadır (25).

Özne ve nesnenin çözümlenme dışında ayrımsal kategoriler olmadığı, her iki kategorinin de radikal olarak ilişki ve tarihsel olduğu görüşünü savunan Yeğen (29-30), Foucault'nun arkeoloji yöntemini kullanarak anlamın kurulduğu toplumsal bağlamı "tümencin 'var oluş koşullarını' saptama,

'sınırlarını' görmek, 'öteki tümcelerle olan karşılıklı ilişkisini' kurmak ve 'ne türden tümceleri dışladığını' kavramak" temelinde çözümleme gereğini (31) ileri sürmektedir. Dolayısıyla "söylemsel bir kuruluş içerisinde söylenen(ler)in anlamı" onu koşullandıran tarihsellik ve kurumsallıkta yatmaktadır (35). Türkiye'de Kürt sorunu devlet söyleminin ortaya çıktığı söylemsel kuruluş ve bu kuruluşun kuralları çözümlenerek ortaya konulabilir (36).

Cumhuriyet dönemi devlet söyleminin oluşumu iki yüzyıllık modernleşme serüveninin kavramsal düzeneği içinden temellenmiştir. Osmanlı ile Batı arasındaki ilişkilerin Osmanlı aleyhine değiştiğinin algılanmasıyla birlikte, Osmanlı idaresine egemen olan zihinsel durumun bir "medeniyet" tartışmasına varacak denli kendini sorgulama süreci başlamıştır (45). Askeri, mali, idari alanlardaki reformlar eğitim, hukuk ve iletişim alanında devam etti. Tanzimat'dan Meşrutiyet'e oradan Cumhuriyete uzanan devamlılık iktidarın merkezileştirilmesi stratejilerinin aşamaları oldu (52-53). Cumhuriyet'le birlikte modernleşme projesi inkılap girişimine dönüştü (55). Modernleşme- Batılılaşma girişimi Yeğen'e göre son iki yüzyıllık Osmanlı ve Türkiye siyasetinin temel eksenidir (56).

Osmanlı sistemi, özerkliğe fırsat veren "gevşek" bir idari örgütlenmeye dayanmaktaydı. İmparatorluğun siyasi birliği içinde, birliğe yeni katılan bölgelerin özelliklerine göre özerk idari yapılara izin verilmişti (60). İmparatorluk topraklarında bu adem-i merkezîyetçi çeşitlenmenin, merkez ve taşra arasındaki ilişkide uzun vadede taşra aleyhine gelişmesi söz konusuydu (62).

Onsekizinci yüzyıldan başlayarak klasik Osmanlı siyaset ve idaresini aşındıran -devlet gücündeki azalma, devlet gelirlerindeki azalma, etnik ayrılıkçılığın ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak güçlü devletlerin diplomatik baskısı gibi- etmenler sonucu, devlet iktidarının merkezileşmesini elzem hale getirdi (64-65). Bu süreçte merkezileşme ve etnik ayrımcılık birbirini kışkırtan etkenler olarak değerlendirilmektedir (68).

Modernleşme-ıslahat sürecinde din ve etnik kategori zorunlu olarak merkez dışına itilmişti. Bu süreç yeniliği temsil eden merkez ile geleneğin, din ve etnisitenin temsil edildiği taşra arasında bir gerilim oluşmasına temel oldu (69). Bu gerilimi yatıştırabilmenin yolu "Osmanlıcılık" stratejisi olarak görüldü (70). Ancak etnik ayrılıkçılığın yükselişi Osmanlıcılık stratejisine karşın engellenemedi.

Toprak yitirme sürecinde, çok etnili bir siyasi programı dayatan kompozisyonun çözülmesi, adem-i merkezîyetçiliğin ve Osmanlıcılığın Türk idarecilerinin ve entelijansiyasının gündeminden çıkmasına neden oldu (73). 1913 yılına gelindiğinde imparatorluğun kalan topraklarında Kürtler, Araplar ve Ermeniler yaşamaktaydı. Osmanlıcılığın tamamen bitmesi, Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin Rusya'yla, Arapların İngiltere'yle "işbirliği" yapması sonucunda gerçekleşti. 1916 yılındaki İttihat ve Terakki kongresi Türkçülüğün zaferiyle sonuçlanmıştı. Türk milliyetçiliğinin önündeki engeller ortadan kalkmıştı (89).

Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin, Anadolu'nun büyük bir kısmının Yunanlılar ve Ermeniler tarafından işgal edilmesine izin vermeleri sonucu yerel direnişler içinden hızla Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetlerinin örgütlenmesine, Cumhuriyet'le sonuçlanan Kurtuluş Savaşına yolaçtı. Bu süreçle birlikte milliyetin dinin yerine kolektif kimlik haline gelmesi süreci başladı (91).

Türkiye siyasetinin otoriter karakterinin, devletin toplumsal ve siyasal alanın her gözeneğine sızma çabası, İttihat ve Terakki siyasetinin temel özelliklerinden birisi olarak Cumhuriyet'e yansıtıldığı vurgulanmaktadır (101-102). Cumhuriyet dönemi devlet söylemi "modernleşme- batıllaşma," "merkezleşme," "milliyetçilik" ve "otoriterizm" ve bunlar arasındaki ilişki temelinde zemin bulmuştur. Bu söylemleri kısırtan Osmanlıcılık, adem-i merkezîyetçi ya da İslamcı gelenekçi söylemler tarafından aşındırıldılar. Kürt sorununa ilişkin devlet söylemi, bu söylemsel gerilim içinden tarihsel ve bağlamsal olarak ortaya çıkmıştır (106-107).

Yeğen, devlet söyleminde Kürt etno-politiğinin reddi süreci, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetleri programının müslüman millet temelinde düzenlediği dikkate alındığında 1924 Anayasası ile başladığını belirtiyor (113-119). Hilafetin ilgası ise İslam dini ile kurumlaşmış Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanların siyasi ve idari birliğini simgeleyen özelliğinin tasfiyesi anlamına gelmektedir (118). Millet nosyonu artık Türkleri işaret etmektedir (121).

Öte yandan 1925'teki Kürt ayaklanması irticai kalkışma ve ecnebi kışkırtması olarak değerlendirilmekle, geçmişin ve şimdinin sembelleri arasında bir gerilim ve çatışma içine yerleştirilmiştir (130-131). Yazar Kürt sorununun aşiret ve eşkiya direnci olarak adlandırılmasında, merkezleşme ve devlet iktidarının güçlendirilmesi yönünde baskıların yoğunlaşmasıyla birlikte 1920'lerin sonu ve 1930'ların sonu arasındaki on yıllık sürede Kürtlerin başkaldırı biçimlerinin temel oluşturduğunu ortaya koymaktadır (136). 1930'lar ve 1940'lar boyunca "devlet, siyasi ve toplumsal bir sorun olarak Kürt meselesine her baktığında orada etno-politik bir sorunu değil, fakat aşiret tipi toplumsal örgütlenmelerin çözülemeyişinden kaynaklanan bir sorunu görmüştür." (139). Yani bu sorun devlet söyleminin kurulduğu söylemsel evren içerisinde yer almıştır (147).

Toprak yitirme sürecinin parçası olarak Batılılara duyulan olumsuz tepki, 1920'lerin siyasal ikliminde Cumhuriyet'in söylemsel kuruluşunun oluşumunda etkin oldu. Dolayısıyla toplumsal sorunlara ilişkin algı, sorunların ortaya çıkışının ardında hep bir "ecnebi kışkırtması" olarak görüldü (150).

Devletin bir kısım vatandaşlarının düşman olarak görülmesi, devlet iktidarının zaafiyetlerinin milliyetçilik ideolojisi içinden algılanması sebebiyledir. Bu olgu daha çok askeri iktidarın zorlandığı anlarda gündeme gelmektedir (158).

Sorunun 1950'lerden sonra bölgesel gerikalmışlık sorunu olarak görülmesi, bir yandan devlet söyleminde bir yarılma durumuna, bir başka yandan devamlılık durumuna işaret etmektedir. Toplumsal

sorun olarak algılanması devlet söyleminde bir yarılmayı ifade ederken, etno-politik niteliğine ilişkin suskunluk devamlılığı ifade etmektedir (159-160). Öne çıkan kategori askeri ve siyasi bütünleşme değil, ekonomik bütünleşme olmuştur.

Yazara göre, Kürt sorununun bütün bu "kendinden başka bir şey" olarak görüldüğü biçimler, devletin Kürt sorununu yansıtmaya ya da çarpıtma yeteneğinden değil, tersine Kürt sorununun tarihsel olarak imkan verdiği dil üzerinden okunmasından kaynaklanıyordu (170).

Cumhuriyet dönemi devlet söyleminin kurucu pratiklerini oluşturan Batılılaşma, modernleşme, merkezleşme, milliyetçilik ve otoriterizm, geçmişin siyasal düzeniyle mücadelenin kavramsal düzeneğini oluşturmuştur. Bu söylemsel kuruluşun unsurları arasında değerlendirilebilecek Cumhuriyet kurumları - Türk Ocağı, Halkevleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Köy Enstitüleri- bir yanda devlet söyleminin yayılmasına etkin biçimde katılırken, öte yanda, devlet söyleminin kuruluşunu koşullandıran kurumlar olmuştur (172-173). Cumhuriyet kurumlarının kuruluşundaki kolektivist ve dayanışmacı nitelik, bu kurumların algılanmasında eşitlikçi-demokratik ve sosyalist anlamlara yolaçmıştır (208).

Devlet söyleminin "kendinden başka bir şey" olarak kurduğu söylemsel kuruluş ötesinde de bir karşı söylem yer almaktadır. Devletin algıladığı biçimler ve kategoriler, "Kürt etno-politik kimliğine imkan veren toplumsal uzamın merkezi elemanları olan hilafet, şeyhlik, tarikat, geleneksel toplumsal yapılar ve taşra ekonomisiydi" (225).

Kürt etno-politik kimliğinin toplumsal uzamı olan bu kategoriler, tarihsel bir bağlam ve ilişkisel içinde ortaya çıktılar. 1520'lerde Osmanlı'nın kontrolüne geçen bölgede Kürt emirlikleri yönetimi babadan oğula geçen bir nitelikteydi. Kürt beylikleri Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı olarak özerk bir yapıya kavuşmuştu (227-228). Osmanlı'nın gevşek siyasi ve idari örgütlenmesi içinde, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın özerk bir nitelik taşıması, toplum-

sal uzamın tarihsel biçimlenişinde temel unsur oluşturmuştur.

İmparatorluğun gerileme sürecinde 19. yüzyılın ikinci yarısında uygulamaya koyduğu "ıslahatlar" kaçınılmaz olarak taşranın idari, siyasi ve iktisadi özerkliğini ortadan kaldırmaya yönelmişti. Bu süreç Diyarbakır beylerbeyliğinin ve Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılması sonrasında, merkezi idarenin "düzeni" sağlamada yetersiz kalışı, Kürtler arasında aşiretler arası düzeni oluşturmada şeyhin öne çıkmasına zemin oluşturdu (233-234).

Bu aşamadan sonra Kürt etno-politik kimliğinin sürdürülmesinde şeyhler ve şeyhlik etkin rol oynadılar (235). Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda saltanatla temsil olunan "Osmanlı Milletler" (Rumlar, Ermeniler) olgusu tarihe karışmışken, siyasi ve dini birliktelikleri hilafet makamınca temsil olunan Müslüman Milletler (Çerkes, Laz, Kürt) sürmekteydi. Hilafetin 1924'de ilgası, Kürtlerin yüzyıllardır deneyimledikleri toplumsallıkta çözücü etki yaratı (239-240).

Sonrasında, geleneksel otoriteler devletin merkezleşme girişimine karşı "Kürt taşrasının" özerkliğini sürdürmek için gösterilen toplumsal ve siyasi direncin hem zemini hem kaynağı olacaktır (243). Devletin merkezleştirici ve millileştirici baskısının bir arada oluşu, Kürtlerin özerkliği sürdürmek için direnişleri etno-politik bir içerik kazandı (244).

Kürt toplumsal uzamının iktisaden çözümlenmesinde vergilendirme ve coğrafi olarak ayrı devletlerin sınırları içinde kalması etkili olmuştu. Ancak buna Kürtlerin tepkisi kaçakçılık biçiminde oldu (246-247). Beylik, şeyhlik, hilafet, aşiret ve kaçakçılık, etno-politik bir kategori olarak Kürtlüğün kurulduğu toplumsal uzamı oluşturdular. Ancak bunu Kürtlüğün tarih-dışı, doğal bir kategori değil, "çok etnili ve adem-i merkezi bir toplumsal uzamın, milli ve merkezi bir proje tarafından yeniden örgütlenmesi teşebbüsüne karşı bir direnç" çerçevesinde değerlendirmek gerekir (249-250-253).

Böylece devlet söylemi Kürt sorununu "kendinden başka bir şey" olarak yeniden kurmuştu (263).

Kürtlüğü "başka bir şey" olarak kuran bu süreç aynı zamanda Kürt kimliğine yönelik kapsamlı bir tahribatı anlatıyordu (268).

Yazar çalışmanın yargısında modernleşme serüveninin bu süreçte önemine değiniyor. "Türkiye'nin modernleşme serüveninin, Kürtlere 'tedip ve tenkil' edilmesi gereken 'eşkiya' ve 'mürteci' muamelesini reva gören zihniyet durumuna olduğu kadar, Kürtlerle Türklerin özgür ve demokratik bir cumhuriyetin eşit yurttaşları olarak, birlikte yaşayabilecekleri fikrine de hayat vermiş olması, oldukça önemli bir gerçeğe işaret etmektedir" (269). Bu da Türkiye'nin Kürt sorununu çözebilecek olgunluğa ulaşmasıdır.

Kürt sorununu bir söylemsel kuruluştaki tarihsel-lik ve ilişkisellik içine yerleştiren bu çalışma, sorunu ele alış biçimiyle, temel metinler üzerinden bulunduğu malzemeyi seçmesiyle, sorunun etno-politik karakterini ortaya koyuşu ve vargılarıyla özgün bir nitelik taşımaktadır. Kürt sorununun toplumsal bir sorun olarak konulması sebebiyle, çözümün devletlerarası olmak yerine Türkiye içinde olabileceği sonucuna varmaktadır. Bunun için gerekli olanak ve malzemenin Türkiye modernleşmesinde bulunduğunu göstermektedir.

Söylemsel kuruluşun mantığı içinde yer alan hakim ve muhalif yönler birbiriyle bütünlük oluşturur. Salt hakim söylem ya da muhalif söylem üzerine yapılacak bir çalışma, sorunun bütünsel niteliğini ortaya koymada sınırlandırıcı olacaktır. Oysa bu çalışma, sorunu tarihsel ve ilişkisel bağlam içine yerleştirerek müdahale ve tepki pratiklerini aşmış görünmektedir. Öte yandan söylemsel pratikler daha genel olarak dünya düzeyinde ve devletler arasında kuruluş kurallarını oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışmanın açığa çıkardığı bir ihtiyaç olarak, Kürt sorununa ilişkin devletlerarası söylemin çözümlenmesi de oldukça önemli bir işlev görecektir.

Küreselleşme ve insan hakları söyleminin devletlerarası ilişkilere hergün daha fazla nüfuz ettiği bir ortamda, bu ihtiyaç giderek daha fazla görünür hale gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin

Kürt sorunu dolayısıyla büyük devletlerin toprak bütünlüğüne kasdettikleri, ülkeyi istikrarsızlaştırmaya çalıştıkları algısı, bu tür bir çalışmayı önemli kılmaktadır.

Bununla birlikte çalışmanın bir söylemsel kuruluştaki hakim ve muhalif kimlik olarak yerleştirdiği merkez ve taşra güçlerini sabit bir etkileşim düzenine bağlayarak, başka etkileşim düzeneklerini, muhalifliğin dönüşümünü ve alternatif olasılıklarını ihmal ettiği söylenebilir.

Media Discourse

Norman Fairclough (1995) London, New York: Edward Arnold. 214 pp.

Mine Gencel Bek

In this book Fairclough aims to set out a framework for analysing media language. The analysis of a media text is expected to shed a light on these questions: How is the world represented? What identities and relationships are set up?

The process of selection and construction of representations, identities and relationships raises the issue of ideology. Fairclough employs Thompson's conception of ideology which forms relationships between texts and power relations and develops it using French discourse analysis reflecting on the preconstructed elements.

Fairclough regards text analysis as a central element of media analysis, but he stresses that it needs to be complemented by analysis of text reception and text production. He calls his approach "discourse analysis of media." It has three constituents. First, linguistic analysis of media, a textual analysis in a broad sense. Second, discourse practices which implies the way in which texts are produced by media workers in institutions and the way these texts are received by readers/audiences. Third, sociocultural practices that may constitute the context of discourse practices. These can be in economic, political or wider cultural context.

At this time, it is necessary to interpret these categorisations as helping the analysis, otherwise as Fairclough noticed, these last two categorisations may overlap since both of them include the practices of media workers and the environment of the institution.

In chapter two, "Approaches to Media," he describes some approaches to media text. He evaluates these approaches considering whether they focus on linguistic analysis of the text, whether they include representation, identities and relations dimensions, whether they consider the text's diversity, it's sociocultural context and interpretative

readers. He gives the account of linguistic and sociolinguistic analysis, semiotic analysis, conversation analysis, critical linguistics and social semiotics, the "Social-cognitive" model, cultural-generic approach. It is surprising that, in his summary about the relevant literature, he does not refer to the Glasgow Media Group which has a leading and influential role in the studies of media content.

In chapter three, "Communication in the Mass Media", he is concerned with the properties of mass communication, especially television. A crucial property, for Fairclough, is that mass communication mediates between the public and private domains. He stresses that public events become accessible for universal private consumption by being broadcast and conversely private events become public events, and in this process media try to bridge the gap between the public conditions of media production and the private conditions of consumption. Although this is his definition, he does not have a critical stance on the ways media deals with "private" issues, (for example without making a connection between the private and public, without situating the private in the public).

In the section about the economics of the media, he is concerned with the nature of the market, market pressures, ownership, selection of sources, constraints on access to the media as a source. Fairclough does not refer to the leading theoretical approaches on the political economy of the media. Since he always puts emphasis upon the context, political economic analysis would be more consistent with his aim rather than dealing with these separately as economics and politics. In the section about the politics of media, Fairclough dwells on truth and for him the only way of gaining access to the truth is representations of it. He argues that analysis of representations can be compared in terms of partiality, completeness, interestedness and it can end up with relative untruthfulness of representations. Also, these representations can be compared in terms of how they are public-spirited or self-interested (47). This is a

valuable attempt to dwell on truth in order to escape from relativism as he said, however, being public-spirited as one element of truth might mean populism and lead to ignoring the public-spirited ideologies like racism.

In the practices of the media, he is concerned about the institutional practices associated with the production and consumption of media texts. In this chapter, he also addresses the sociocultural context as a dialectic element which shapes discourse practices in important ways and is itself cumulatively shaped by them.

"Critical Analysis of Media Discourse" is an extension of this dialectical language conception as socially shaped and socially constitutive. Fairclough develops two analytic concepts: Communicative events and the order of discourse. Analysis of communicative events is the analysis of the three dimensions of that event; text, discourse practice (the processes of text production and text consumption in a narrow sense and , institutional practices in a wide sense) and socio-cultural practice. Discourse practice conceptualisation as a mediating process between the text and socio-cultural practice helps to perceive the issue in a totality and thus provides a useful analytic device. In Fairclough's schema, discourse and genre constitute the order of discourse. A genre is a use of language associated with and constituting part of some particular practice and can be described in terms of their organisational properties. With order of the discourse he focuses on how communicative events are chosen and chained together, how text is transformed along chains.

In chapter five, Fairclough elaborates on intertextuality and the news by analysing some sample texts from three aspects which are helpful for the intertextual analysis of media. With the analysis of discourse representation he analyses how the speech and writing of others are embedded within media texts. In generic analysis of discourse types, he compares different theories of genre. Also, in this chapter, he covers analysis of narrative and other types of discourse like activity, type, mode and voice.

In "Representations in Documentary and News", he focuses on the linguistic analysis of texts with the representation dimension using Halliday's framework. He considers the structure of clauses, their combination and sequencing, local coherence relations and global text structure.

Chapter seven is about identity and social relations in media texts. He analyses some extracts from broadcast programmes by focusing on what kind of identities are set up for reporters, audiences and various other participants and how the relationships between them are constructed.

In chapter eight, Fairclough analyses two television programmes called Crimewatch and 999 on the basis of the nature of the discourse practice. He focuses upon the ways genres, voices and discourses are articulated specifically the relationship between the "ordinary" people's discourse and official discourse, the voices of the police and journalists..

Chapter nine is a particular analysis of the order of the discourse. The author develops his framework with some elements that have been derived from Bourdieu's ideas about political discourse. Finally, he lists some questions, which contains the issues discussed through the book, to be answered of a text by the students of media and language.

Media Discourse is a very helpful, comprehensive and encompassing guide for researchers who want to analyse media discourse. It addresses a wide range of readers since he articulates different disciplines and theoretical approaches. The author's emphasis is not only on text in an isolated way, rather it is in a dialectic relationship with its context with the production and consumption dimensions. This is one of the few books which try to make a link between the issues of ideology and discourse in an articulated framework. *Media Discourse* also is a valuable book on text in terms of its holistic approach especially for researchers in the media field where there is increasing interest in "reception" in itself.

Öküzün A'sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi

Barry Sanders (1999) Çev., Şehnaz Tahir, İstanbul: Ayrıntı. 236 sayfa.

Funda Başaran

Bilgisayar teknolojisi, ilk uygulamaların yapıldığı 1940'lı yıllardan bu yana tüm bir yaşamı sardı, bütün gündelik pratikleri etkisi altına aldı. Önceleri sadece kompleks hesaplar ve mantıksal akıl yürütmeler bilgisayarlarda yapılıyordu, bugün ise bilgisayar teknolojisi ile, telekomünikasyon ve enformatik teknolojilerinin yakınsaması sonucunda oluşan ağlar üzerinde tüm insanlararası iletişim biçimleri içiçe geçti. Hizmetler düzeyindeki yakınsama ise, uçak rezervasyonundan, bankalar arası işlemlere, elektronik fon transferinden, elektronik yayıncılığa, elektronik kütüphanelerden, elektronik ticarete ve hatta elektronik sınıflara kadar pek çok alanda bu yeni teknolojilerin yoğun bir biçimde kullanılmasını ve bu kullanım biçimlerinin giderek geliştirilmesini beraberinde getirdi.

Teknolojik gelişmenin eğitim alanına uygulanması, okuma-yazma öğrenmenin geleneksel yöntem ve biçimlerinin değişmesine neden oldu. Teknolojik değişime bağlı olarak okur-yazarlık yeniden tanımlanırken, iki tür eğilim de farklı düzeylerde uygulamaya konuluyor. Birincisi, bilgisayar destekli eğitim programları ile birlikte ortaya çıkan çoklumedya ortamında öğrenciye sunulan dersler, yani öğretmenlerin giderek bilgisayar programlarının rehberi haline gelmesi, öğreticiliğin ise bilgisayarlara kalması. İkinci eğilim ise, günümüz toplumunda artık okuma yazma bilmenin yeterli olmayacağı düşüncesinden hareketle ilkokulların okuma yazma ile birlikte çocukların bilgisayar kullanabilme yetilerini artırmaya dönük bir eğitim programını uygulamaya başlamaları.

Gündelik yaşamın bu denli bilgisayarlaşmasına, pek çok eleştiri getirilmekte. Ancak, Walter Ong, "Sözlü ve Yazılı Kültür" isimli kitabında, günümüzde bilgisayarlara getirilen eleştirilerin Platon tarafından yazıya getirilen eleştiriler ile aynı olduğunu ortaya koymakta ve Platon tarafından yazıya getirilen insanı olmaması, insan zihninin ürününü zihnin dışında kurması, bir nesne, imal edilmiş bir ürün olması, edil-

genliği, gerçekdışılığı ve kendi yapay dünyasına kapalılığı eleştirilerinin bilgisayar için geçerliliğini göstermektedir (98). Ong, aynı eleştirilerin bir ölçüde matbaa için de geçerli olabileceğini anımsattıktan sonra "Yazı, matbaa ve bilgisayar, sözün büründüğü teknoloji çeşitlerinden başka bir şey değildir" (100) diyerek, sözün teknolojileşmesi sürecinde yazı ile bilgisayar farklı uğraklar olarak tanımlanmaktadır.

Oysa Barry Sanders, *Öküzün A'sı* isimli kitabında, sözün teknolojileşmesi sürecinin günümüzdeki uğrağı olan bilgisayarı ve sadece bilgisayarı değil neredeyse tüm teknolojileri sözlüğe yokeretmiş ve dolayısı ile okur yazarlığı da engellemiş olmakla suçluyor. Teknolojinin günlük yaşamdaki etkilerinin, insanlığı karanlık bir sona doğru, şiddetin başlıca kendini ifade aracı olarak kullanıldığı bir okur yazarlık sonrası sürecine doğru hızla sürüklediğini iddia ederek, bunun ipuçlarını sunuyor.

Sanders'e göre, teknoloji Amerikan toplumunu koyu bir cehaletin kıyasına getirmiş durumda ve sokak çetelerinden, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin üzerine otomatik silahlarını boşaltan okul çocuklarına kadar Amerikan toplumunda işlenen bir çok suçun temel sorumlusu teknoloji. Kitabın ikinci başlığı *Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. Sanders hem yazılı kültürün yokluğunu, hem de şiddetin yükselişini teknoloji dolayısıyla sözlüğün yokluğuna bağlıyor. Sanders için bu iddianın temelinde, sözlükle okur yazarlık arasındaki bağlantı var.

Öncelikle kitabın adı üzerinde durmak gerekiyor. Kitabın Türkçe ismi, ne yazık ki, sadece polise meraklılarına Kinsey Millhone (İftiranın İ'si, Cerilimin G'si vs.) polisyelerini hatırlatıyor; diğer okurlar için ise hiçbir şey ifade etmiyor. Oysa, Sanders için kitabın kendisi kadar, ismi de bir sözlüğe geri dönüş çabasını yansıtmakta:

Kitabın adında alfabenin ilk harfini, A'yı kullanıyorum. İlk haliyle, Fenike yazı sisteminde alef denen A harfi, bugün bildiğimiz A'nın yan yatırılmış biçimiydi ve inek ya da öküzü temsil ederdi. (Alef fenike dilinde "öküz" demektir.) A, Fenikeliler için sesli harf değildi, bir nefesi simgelerdi. Küçük bir çocuktan "ox" sözcüğünü yazmasını isterseniz, büyük bir olasılıkla sözcüğün fonetik

okunuşundan yola çıkarak "ax" diye yazacaktır. Sözellikte imla hatası olmaz ve bu kitap, sözelliğe geri dönme çabasını yansıtır. Ben de kitaba yakışacağını umduğum adı buldum: Öküzün A'sı (12)

Sanders her ne kadar kitabında sözelliğe geri dönüş çabasından bahsetse de, teknolojinin kurbanı olan çete üyesi çocukların birbirlerine öyküler aracılığıyla bağlandıklarını ve bu öykülerin birer söyleneceye dönüşerek toplumsal dokuyu ördüğünü (167-169) anlatırken, okur yazarlık öncesi döneme yani Ong'un tanımıyla "birincil sözlü kültüre" (18) yeniden dönüldüğünü de iddia etmiş oluyor. Okur yazarlık sonrası karanlık döneme dair tanımını temel eksenini tüm toplumun çeteler gençliği gibi davranmasının (171) oluşturduğu dikkate alındığında, Sanders'in geri dönmeyi istediği sözelliğin (kendisi böyle bir ayırım yapmıyor olsa da) okur yazar toplumların sözelliği, yani okur yazar toplumlarda, çocukların okuma yazma öğrenmeden önce deneyimledikleri sözellik durumu olduğu ortaya çıkıyor.

Sanders öncelikle, okurlarını benlik kavramı üzerinde düşünmeye çağırıyor ve benlik düşüncesinin "okuma yazma potasında gelişmiş olduğunu" (10) savunuyor. Böylece insan okur-yazarlığın ürünü haline geliyor ve kitabı giderek daha az çekici bulan bir yeni nesil ise "toplumsal ve düşünsel bir kurgu olarak ortaya çıkan" (10) benlikle birlikte insanlığın da yokolmasının habercisine dönüşüyor. Kitabın yazılmış olması iki temel nedene dayanıyor: birincisi insanlığın yokolduğu bu yeni dünyanın tanımlanması, ikincisi ise, bir çağrı: bu karabasana son vermek için, benliği yeniden yakalamayı sağlayacak bir dizi önlemin, yeni bir stratejinin uygulamaya konulmasının çağrısı...

"... İnsan alet kullandığı için değil, söz sayesinde insan haline geldi." diyen Nadine Gordimer'e atıfla, modern insanın varoluş temeli okur-yazarlık olsa da, okur yazarlığın ortaya çıkışının temelini söz olduğu, hatta insanların okuma-yazma ile hiç bir temasının olmadığı ilk sözellik dünyasının sözlü kültürünün bu temeli oluşturduğu mantığı kitabın tüm temel izleğini belirliyor. Sanders, öyküler ve öykü anlatıcılara ilişkin son derece canlı anlatımlar ve ilk sözellik dünyası ile okuryazarlık döneminin algılama süreçlerine ve alım-

lama organları olan göz ve kulağın işlevlerini yerine getirme biçimlerine ilişkin tanımladığı düşündürücü farklılıklar ile, sözün insanı toplumsallaştırdığını, yazının ise "benmerkezci ve soyut bir dünyaya" (39) yerleştirdiğini ortaya koyuyor. Ancak bir bütün olarak tüm bu karşılaştırmaların ve anlatılanların konusu olan sözellik, "okur-yazarlığın içinde biçimlendiği, dış hatlarının belirlendiği" (41) bir çerçeve olmaktan başka bir değer taşıyormuş gibi görünüyor.

Sanders, tüm kültürlerin önce bir sözellik aşamasından geçtikten sonra okuryazarlık aşamasına gelmeleri gibi, her insanın da çocukluğundan başlayarak bu binlerce yıllık tarihsel deneyimi yaşamaya gerektiğini ve bunun yaşanmamasının Amerika Birleşik Devletleri'nde liseyi terkeden öğrencilerin oranının %40'lara yaklaşması ve okuma sınav puanlarının giderek düşmesi gibi sonuçlara yol açtığını iddia ediyor. Bunun temel sorumlusu ise öncelikle televizyon ve çocuklarına gece yatmadan önce masal okumak yerine televizyon başında uyuya kalmalarına izin veren anneler olarak beliriyor. Çocukların okuryazar bireyler haline gelmesinin temelinde bulunan sözellik dünyasının baş aktörü olarak annenin tanımlanması (96), kadınların okur yazarlığın tarihine geç katılmış olmalarına dayandırılıyor ve Sanders'e göre annesinin yanında büyümeyen bir çocuğun sözelliğe, dolayısıyla da okuryazarlığa sağlam bir başlangıç yapması imkansız hale geliyor. Üstelik bu süreç, emzirme ile başlatıldığından, kadının geleneksel rollerinden özgürleşmesinin temel araçları, ekonomik özgürlük için çalışması, evden özgürleşmek için gereksinim duyduğu biberon ve ana okulu ve tabii ki bunların gerçekleşmesine neden olan teknolojik gelişmeler, bir felaketin nedenlerine dönüşüyor (180-200).

Yazı, sözü söyleyeninden, bilineni bilenden ayırmakla ilk bakışta korkunç bir sakuncaya neden olmuş gibi görünse de, "sözellikte mümkün olmayan" (70) eleştirel çözümleme ve özbilincin temeli olarak karşımıza çıkıyor. Böylece sözle söyleyeni, bilinenle bileni arasındaki boşlukta Batı uygarlığı ve bireyleştirilmiş bilinç yeşeriyor. Anlatılan okur-yazarlık tarihi, aynı zamanda yaşamların metinselleşmesinin de tarihi olarak tanımlanıyor ve fiziksel ve biyolojik çevresinden ayrılan birey özgürleşiyor. Oysa ABD'de yetişen bir kitabı okumaktan aciz yeni nesil, okuryazarlığın tüm

bu özelliklerini taşımak bir yana, okuma-yazma öncesi dönemin insanları kadar avantaja bile sahip değiller ve Sanders'e göre ancak post-cahil gibi yeni bir kategori ile (78) tanımlanabilecek durumdadır. Bu yeni post-cahillerin iyileştirilmesi ise, "tüm düşselliğine, tüm uçuculuğuna ve tüm görünmezliğine karşın insan sesinde yatıyor." (81) İnsan sesine yeniden dönmek, öncelikle herkesin okur-yazarlığın değerini anlamasını gerektiriyor. Okuryazarlığın tanımının kökten değiştirilmesi ve okuma-yazma öğrenme sürecinin "annesinin memesini emen bebeğin ağzında" (224) başlatılması en önemli gereklilik olarak sunulurken, teknolojinin yarattığı hasarlara karşı da, tek koruma "yaratıcı düş gücü" (229) olarak tanımlanıyor.

Sanders tüm iddialarını, tarih, antropoloji, psikoloji ve edebiyatı harmanlayarak ve istatistiksel veriler sunarak provakatif bir biçimde savunuyor. Sözelliği yokeden, başlangıçta sadece TV, Video, bilgisayar gibi insanların giderek daha fazla vaktini alan iletişim ağırlıklı teknolojiler gibi görünse de, Sanders'in sözelliği bebeğin emzirilmesi süreci ile bağlantılandırması ile birlikte, buharlı makinelerden itibaren tüm teknolojileri hedef alan bir suçlama ile karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz. Sanders'e göre, sözlü iletişimin gerektiği gibi olmadığı koşullarda, okuma yazma öğrenmek de imkansızlaşıyor. Çünkü, ona göre "...sözellik, bizi okuryazarlık dediğimiz yapıya hazırlar, bu yapı için gerekli ve sağlam bir temel sağlar."

Elbette Sanders'in çocukların okur yazarlık dünyasına girmeden önce güçlü bir sözel temele ihtiyacı olduğu düşüncesine katılmamak olanaksız. Ancak, çağımızda sözelliği sağlam bir şekilde gelişmemiş çocukların varlığının sorumluluğunun teknolojiye yüklenmesi, teknolojinin içinde geliştiği toplumsal, ekonomik ve politik koşullardan soyutlanarak adeta kişileştirilen ve toplumsal bir yapıntı olma özelliğinden sıyrılan ele alınışıyla birlikte kitabın en temel sorununu oluşturuyor.

Sanders'in diğer iddialarında da ilk bakışta göze çarpan ciddi sorunlar var. Örneğin doğumdan sonra evlerinde kalmayan, çocuklarını emzirmeyen ve onlarla konuşarak sözelliğe doğru bir giriş yapmıyan annelerden söz ederken, babaları unutuyor. Bu bir yana bırakılsa da, anne ve babaların

neden çocuklarının yanında olamadıkları, onların çocuklarını bakıcılara ya da ana okullarına terk etmelerine neden olan koşullar tamamen göz ardı ediliyor. Okur yazarlık dünyasının tamamen dışında kalan çete çocuklarının tamamının parçalanmış ailelerden geldikleri tesbiti yapılmasına rağmen ne ailelerin parçalanmasına neden olan koşullar üzerinde duruluyor; ne de irksal sorunlar, ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler çözümlemeler tarafından içeriliyor.

Bir diğer soru işareti ise, yazılı metinlerin sözü sabitleştirmiş olmasına rağmen, elektronik metinlerin söze tekrar derinlik ve hareketlilik kazandırdığına ilişkin son zamanlarda ortaya atılan iddialar ve hiper metin tartışmaları düşünüldüğünde ortaya çıkıyor. İnternet'in sağladığı World Wide Web'de tarama yaparken bazen bir tek kavramın ya da ismin ardından, o konuda elektronik ortama aktarılmış tüm metinlerde dolaşmamızı sağlayan hiper metinlerin, belki zaman kaybına neden olduğu söylenebilir. Ancak, Sanders'in iddia ettiği gibi tembelliğe neden olduğunu (132) söyleyebilmek mümkün görünmüyor.

Sanders'in anlattıklarından geriye, ilgi çekici öyküler, sözelliğin ve okuryazarlığın tarihine ilişkin çarpıcı ayrıntılar ve Ursula K. Le Guin'in aynı konulu denemesinin başlığı olan "Amerikalılar Ejderhalardan Neden Korkar" sorusunu çağrıştıran bir soru kalıyor. Le Guin'e göre, aynı sorunsal, yani Amerika'da giderek daha az kitap okunması bütün bir kurmaca sanatının reddedilmesi ile ilgili ve bu da bir çok Amerikan özelliğiyle bağlantılı: püritenlik, çalışma ahlakı, her şeyden kar etme zihniyeti ve hatta cinsel değerler... (25)

Kaynakça

- Ong, Walter J. (1995). *Sözlü Kültür ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis.
- Le Guin, Ursula K. (1999). *Kadınlar Rüyalar Ejderhalar*. İstanbul: Metis.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayınlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayınlanmayan yazılar iade edilmez. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dahil) iyi bir hedeftir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları ve 1000-1500 kelimelik kitap eleştirileri de kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren dört eş nüsha olarak teslim edilmelidir. Yazının bir nüshası da diskette gönderilirse (Word for Macintosh ya da Windows), yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir. Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmalıdırlar. 100-150 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise, toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Aynı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve açık kurum posta adreslerini, telefon ve fax numaralarını ve varsa elektronik posta adreslerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutunda kağıda çift aralıklı olarak ve kağıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaşlıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayınlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar Yayın Kurulu'na aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarının fotokopileriyle birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres

Kültür ve İletişim
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Cebeci 06590 Ankara

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. "Ibid", "op.cit.", "a.g.e." vs. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, metnin sonunda numara sırasına göre ve referanslardan önce yerleştirilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa, (Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa, (Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa (1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa, (Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada bu yazarın yalnızca bir eseri mevcutsa sadece sayfa numarası verilir. Hawkes'a göre dil ve antropoloji ... (32)
- İki yazar varsa, (Lash ve Urry, 1988)
- İki'den fazla yazar varsa, (Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır. (Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir, (Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılmalıdır. 40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragrafla verilmelidir.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turow, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curran ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167.

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale
Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap
Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri kitap
Larrañ, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal.

Derleme kitap
Balio, Tino (der.) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki yazarlı kitap
Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap
Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı
Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

kültürveiletişim
culture&communication

abone formu/subscription form

Abonelik koşulları

Subscription Information

Yurtiçi/Turkey

- Tek sayı . . . . . 1.000.000+ 200.000 TL
 1 yıl (2 sayı) . . . . . 1.500.000+ 500.000 TL
 2 yıl (4 sayı) . . . . . 2.800.000+1.000.000 TL

Yurtdışı/Other countries

Prices (Postage included)

Single issue

- Individual . . . . . US\$ 10
 Institution . . . . . US\$ 15

Subscription

Individual

- 1 year (2 issues) . . . . . US\$ 15
 2 years (4 issues) . . . . . US\$ 30

Institution

- 1 year (2 issues) . . . . . US\$ 25
 2 years (4 issues) . . . . . US\$ 50

İsim/Name : .....

Kurum/Institution : .....

Adres/Address : .....

Posta kodu/Postcode : .....

Ülke/Country: .....

Telefon/Phone : .....

Faks/Fax : .....

E-mail : .....

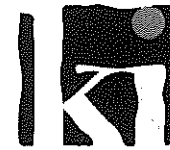
kültür&iletişim'i nasıl edinebilirsiniz?

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı'nın **Türkiye İş Bankası 4205-1905376** numaralı banka hesabına abonelik ücretini yatırdığınıza ilişkin dekontu ya da bir kopyasını, abone formuyla birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

Method of payment

I enclose a bank cheque (made payable to İLEF Mezunları Vakfı) for US\$ .....

Bu form fotokopiyle çoğaltılabilir. / You can send the fotocopy of this form.

kültürveiletişim
culture&communication

abone formu/subscription form

Abonelik koşulları

Subscription Information

Yurtiçi/Turkey

- Tek sayı . . . . . 1.000.000+ 200.000 TL
 1 yıl (2 sayı) . . . . . 1.500.000+ 500.000 TL
 2 yıl (4 sayı) . . . . . 2.800.000+1.000.000 TL

Yurtdışı/Other countries

Prices (Postage included)

Single issue

- Individual . . . . . US\$ 10
 Institution . . . . . US\$ 15

Subscription

Individual

- 1 year (2 issues) . . . . . US\$ 15
 2 years (4 issues) . . . . . US\$ 30

Institution

- 1 year (2 issues) . . . . . US\$ 25
 2 years (4 issues) . . . . . US\$ 50

İsim/Name : .....

Kurum/Institution : .....

Adres/Address : .....

Posta kodu/Postcode : .....

Ülke/Country: .....

Telefon/Phone : .....

Faks/Fax : .....

E-mail : .....

kültür&iletişim'i nasıl edinebilirsiniz?

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı'nın **Türkiye İş Bankası 4205-1905376** numaralı banka hesabına abonelik ücretini yatırdığınıza ilişkin dekontu ya da bir kopyasını, abone formuyla birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

Method of payment

I enclose a bank cheque (made payable to İLEF Mezunları Vakfı) for US\$ .....

Bu form fotokopiyle çoğaltılabilir. / You can send the fotocopy of this form.

zerrin ertan keskin
ki dergisi
ankara üniversitesi iletişim fakültesi
cebeci
06590 ankara
turkey

zerrin ertan keskin
ki dergisi
ankara üniversitesi iletişim fakültesi
cebeci
06590 ankara
turkey

Türk bankacılığının lideri,
Ülkemizin uluslararası
finansman sektöründeki gururu

ZİRAAT
hep yanınızda

T.C. ZİRAAT BANKASI
BAŞARININ ADI